

palócföld

KÖZÉLETI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT 96/2

XXIX. évfolyam

nyár-ősz-tél

Tartalom

<i>Dukay Nagy Ádám</i> versei	95
<i>Marschalkó Zsolt</i> : Homokvihar (dráma)	99
NEGYVEN ÉV MŰLTÁN	
<i>Gosztonyi Péter</i> : Az ÁVH és a budapesti népfelkelés 1956-ban	133
<i>Bedegi Győző</i> – <i>Kurucz Anita</i> : 1956-ról ...	146
<hr/>	
<i>Hidasi József</i> versei	157
MÉRLEGEN	
<i>Horpácsi Sándor</i> kritikája	159
<i>Zalán Tibor</i> : Ádám Tamásról	162
ÉLŐ MŰLT	
<i>Paróczai Csaba</i> : Kegyesség, közösség, kultúra (tanulmány)	167
MŰTEREM	
<i>K. Peák Ildikó</i> : Hegedűs Morgan világa	176
<i>Halászné Szilasi Ágota</i> : Környezet és hatások	179
<hr/>	
<i>Lidik Éva</i> versei	184
<i>Kupcsulik Ágnes</i> verse	186
<i>Galajda Judit</i> versei	189
<i>Erdős István</i> szocionovellája	190
KIS PALÓC NÉPRAJZ II.	
<i>Csáky Károly</i> : Szeder Fábrián falujában	197
OLVASATLAN IRODALOM	
<i>Kántor Lajos</i> : A céh árulója	202
<i>Tari István</i> : Hazugságokra épült	206
<i>András Sándor</i> : Az irodalomkritika tündöklése és bukása	209

Nógrád Megye Közgyűlésének
folyóirata.
E számunk megjelenését Salgótarján
megyei jogú város támogatta.

FŐSZERKESZTŐ:
Pál József

TERVEZŐSZERKESZTŐ:
Csiba Imre

FELELŐSKIADÓ:
Fehér Miklós

Szerkesztőség:
3100 Salgótarján,
Rákóczi út. 192.sz.
Telefon:(32) 314-386, 310-022
Levélcím:
3101 Salgótarján, I. Pf.270

Kiadja
a Balassi Bálint Megyei
Könyvtár Salgótarján

Készült
a Balassi Bálint Megyei
Könyvtár nyomdájában, Salgótarján

Szerkesztőségi fogadóórák:
csütörtökön 11-16.30 óráig
Számlasszám 750-453523

palócföld
KÖZÉLETI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

E számunk szerzői:

András Sándor író költő, az Arcanum szerkesztője (Washington); *Bedegi Győző* újságíró (Salgótarján); *Csáky Károly* helytörténész (Ipolytúr); *Dukai Nagy Ádám* költő (Salgótarján); *Erdős István* író (Salgótarján); *Galajda Judit* költő (Salgótarján); *Gosztonyi Péter* történész (Bern, Kelet-Európa Könyvtár); *Halászné Szilasi Ágota* műv. tört. (Salgótarján); *Hidasi József* költő (Salgótarján); *Horpácsi Sándor* kritikus (Miskolc); *Kántor Lajos* irod.tört. a Korunk főszerkesztője (Kolozsvár); *Kupcsulik Ágnes* költő (Salgótarján); *K. Peák Ildikó* műv.tört. (Salgótarján); *Kurucz Anita* újságíró (Salgótarján); *Lidik Éva* költő (Salgótarján); *Marschalkó Zsolt* író, költő (Salgótarján); *Paróczai Csaba* költő, tanár (Salgótarján); *Tari István* költő (Óbecse, Jugoszlávia); *Zalán Tibor* költő (Budapest).

* * *

Borító I. : *Szabó Tamás* dec. 8-i emlékműve,
borító II-III. *Szabó Noémi* szobrai, borító IV.
Gelencsér János rajza.
Fotó: *Buda László*

Megrendelhető a szerkesztőség címén. Budapesten az Írók Könyvesboltjában kapható.
Egyes szám ára 56 Ft.

Kéziratokat és rajzokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

ISSN 0555-8867.

Index 25925

Dukay Nagy Ádám

Indián lányaim

hogy már nem várod tessék
utolsó szövegem
akkordjaim látom
nagyra nyílt szemmel hallgatod arcodon
elgondolkodtató kétségbeesés zsebedben maradék sárga
virágjaink véresen hervadoznak
napilapba törlőd fáradt szemed
mint mikor éjszakákat sítottál át
hogy neked csak én legyek
ilyesmik
még mást is köszönhetsz nekem
csak majd nem érted miért lett ez is a tiéd
mostanra késő
reszketsz újra
az utolsó buszon halállal kell végévkószálnod
sokadik tavaszod
jószagú éjszakáit

Együtt

nekem a jövő csak álomszerű lebegés
bádogdobozban hagyott régi film
valami poros megsárgult moziraktárban
az öreg plakátokon meg az a végtelen nudista strand

azzal a sok átejtett meztelennel
együtt feküdtem én is csend volt
a levegő állt napoztunk és sítottunk
így lettünk kidobva mi halálra ítélték

A.-t még mindig keresem

*„Jó lesz átlépnem a halál
fehérre meszelt küszöbét”
(Pilinszky János)*

nagyon-nagyon várom akarjon segíteni sötét és
üres
minden ha nem látom így válok ájult
szívű
otthonalanná szó nélkül figyelem hogy lettem
beteg
és gyenge részeg kóválygásaimtól néma hideg
állat
régóta semmi dolgom már csak miattad
vagyok

A.-t még mindig kersem [2.]

1.

szóljon hát a következő dal
te már jól tudod hogy miről
hisz így maradtunk árván ketten

2.

lassan meghalok papírokkal
meg valami reklámtollal a kezemben
agyonvert senki vagyok

3.

és nem szólsz egy szót sem pedig várom
látod napszemüvegem mögött olyan szomorúan bujkálok
mint öreg temetőnk felett az utolsó alkonyat

Alkonyati séta

*„és elhagy a kedvesség is mint beszögelt ablakú házat az éhes egér”
(Zalán Tibor)*

1.

sajnos mindjárt vége az egésznek
senkihez nem sietek túl mélyre merültem
se munkám se semmim csinálom a dolgom

2.

nagyon-nagyon hiányzol szitává lőtt
emlékeim templomot építettek szomorú reggeleimnek
sírhatnékom van olyan rendesek

3.

szívem fölött a beteg izmok
nem tudom meddig húzzák még
nagyjából azért megvagyok

kicsit egyedül
és szomorúan

Emlékül

*„Jobb is volna talán, ha elvitorláznék egy holdillatú sehovába.”
(Apáti Miklós)*

1.

így lett keserű mostanra a halál
mint régi verések után a tejbegríz volt
látod nehezen fogom már a tollat

2.

írógépelésemre ébredő házmesterek
dohszagú sikátorok mélyén
a többiek alszanak még úgy gondolom

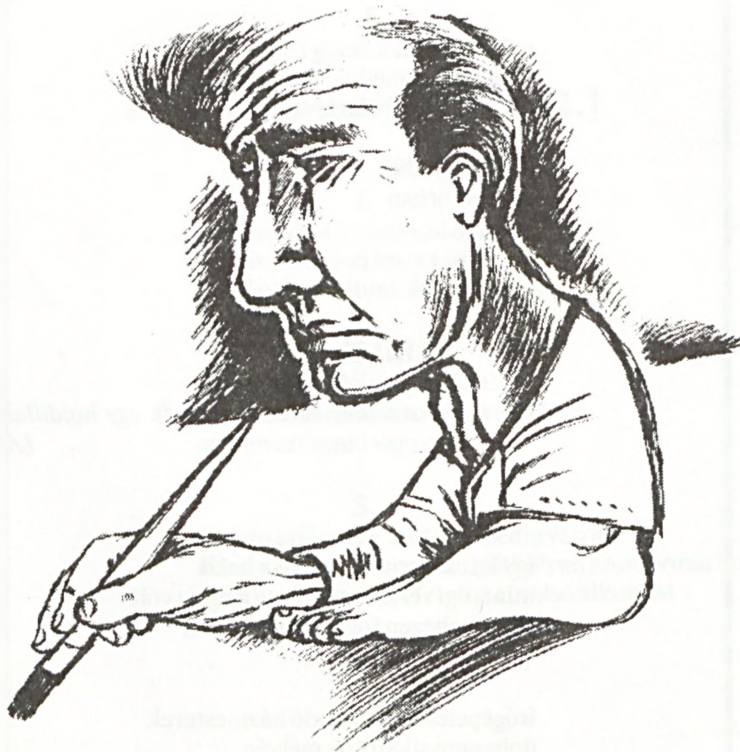
3.

elhagyott engem is a jelen minden gondja
kevés pénzem már kannás borért adom
riadt tekintetű borostás kocsmákban

4.

melegítés senkik között
húgyízű sörökért mindenem

ez utolsó levelem
elmegy még a délutáni postával
csak utána kezdődik
minden előlről

Gelencsér János rajza

Marschalkó Zsolt

Homokvihar

Dráma 2 felvonásban

Szereplők:

CSOBAI FERENC hadnagy
ADLERBERG zsoldoskapitány
VERON néni
ESZTER
KAPROS
HAKAN bég
ULMAN bég
ZÁDIKA
AJTÓNÁLLÓ

I.FELVONÁS

(Tanácskozóterem a füleki várban, 1682 szeptemberében. A jobb oldali a bejárati ajtó, a bal oldali a hátsó folyosóra nyílik. Szemközt, középen hatalmas boltíves ablak. A berendezés meglehetősen puritán: egy asztal, néhány szék és egy kisebb – támla nélküli – számoly-szék. A sarokban szekrény ill. terjedelmes faláda. A falon feszület és néhány zászló. Az asztalon boroskancsó és négy-öt díszes pohár.

A színen Hakan bég és Adlerberg kapitány.)

Készült Fülek (Filakovó) városának 850. évfordulója (első írásos említés) alkalmából, a Zsákszínház (Fülek) megrendelésére. (– a szerk.)

ADLERBERG (az egyik széken ül, lába az asztalon, pisztolyával célba veszi Hakant, aki egykedvűen áll az ablak mellett) Piff!...Paff!...Puff!...És már véged is, barátom! Egy golyó a pici pociba vagy a homlokod közepébe... Káin bélyege... (szerepet játszik) Én uram, nemes Koháry kapitány! Az őrizetemre bízott Hakan bég szökést kísérelt meg, rám vetette magát, le akart ütni egy székkal, én azonban gyorsabb voltam nála és lelőttem"... No, mit szölsz hozzá?

(kis csönd)

ADLERBERG (széttárja a kezét) Jogos önvédelem, úgy bizony, senkinek egy szava sem lehet!

HAKAN Miért tennék ilyet, uram?

ADLERBERG (sóhajt) Ah, ki tudja mi lakozik az emberi lélek mélyén? (tárgyilagosan) Bár ezen még finomítanom kell egy kicsit... Mert vagy rám vetetted magad, hogy kicsavard a pisztolyt a kezemből, vagy le akartál ütni egy székkal... A kettő együtt nem megy... Entweder... (kézféjével int) ...oder... (rövid szünet után) Legyen ez a székes változat!... Valahogy meggyőzőbbnek tűnik. Azért az már egy tárgy, ami adott esetben támadó fegyvernek is minősülhet, s ami ellen egyetlen válaszlépés lehetséges: ez... (megsimogatja a pisztolyt) ...Nem beszélve arról, hogy ebben van bizonyos drámaiság, hogy azt ne mondjam: pátosz, mint a görög sorstragédiákban... Képzeld magad elé a jelenetet!... A végtet embere magasba emeli a gyilkos fegyvert, hogy lesújtsa az áldozatára... Mint Brutus Caesarra... Meg kell a szívnek szakadnia! Szem nem marad szárazon, ha előadom ezt a jelenetet...

HAKAN A foglyod vagyok, uram.

ADLERBERG (felemeli a mutatóujját) A tűszom vagy, kedves barátom... illetve, hogy egész pontos legyek, a tűszunk, aki a tűzszünet idejére a vendégszeretetünket élvezi, nehogy a barátai valamiféle meggondolatlanságot csináljanak... Ha a foglyom lennél, sokkal egyszerűbb lenne a helyzet. Egy csinos összegért, amit tapintatlan és faragatlan emberek váltságdíjnak szoktak nevezni, elengednélek... Bár az is lehet, hogy amikor megkaptam a pénzt, lelőnélek... Nem tudom. Ez a pillanatnyi hangulatomtól függne, azt hiszem... Így egy kicsit kavarni kell a kártyát... (gondolkodik) Mi lenne, ha azt mondanám, hogy épp imádkozás közben támadtál meg?... Térdre borultam a feszület előtt, és te akkor jöttél azzal a székkal... Ez a bigott, kis kopasz kapitány értékelné a dolgot... „Az istenfélő, hitében tántoríthatatlan keresztény vitézre, aki a Szent Kereszt előtt mély áhítatba merült, hogy lelkét a Megváltónak ajánlja, s Magyarország üdvösségéért könyörögjön, orvul rátör a gaz pogány...” Jó, mi?... Komédiások játszanak ilyet a vásárban.

HAKAN Ha megölsz, uram, a ti tűszotok is meghal.

ADLERBERG (könnyedén) Á, dehogy!... Tudod, miért?... Mert ti annál sokkal okosabbak vagytok. Dehogy fogjátok megfőzni olajban!... (legyint) Ugyan már!... Nektek is érdeketek, hogy a végváriak megbízzanak bennetek... Ha legközelebb a kapitulációról tárgyaltok valamelyik helyőrséggel, nem mindegy, hogy azok hisznek-e nektek, vagy sem?... No, mármost, ha ti megölnétek a tűszokat, a kivonulókat pedig lemészároljátok, akkor nem fognak.. És akkor kemény ostromra kell felkészülnötök... Hát nem érdekesebb pár embert szélnek eresztetni, ha utána a várvédők önként és dalolva leteszik a fegyvert?... Ez az egyik... A másik meg az, hogy ha mégis tévednék és karóba húzzátok, tegyüek fel, az nekem kész nyereség. Ugyanis tartozom neki három havi zsoldommal... Kártyaadósság... A rosseb gondolta, hogy ez a nagybajszú még nálam is ügye-

sebb hamiskártyás!... Szóval így állnak a dolgok, kedves barátom!... No, mit szólsz ehhez?

HAKAN Azt gondolom uram, hogy te hitvány katona vagy és rossz keresztény. Hitetlen.

ADLERBERG (*cseveg*) No, látod, ebben tévedsz. Tudod hány törököt öltem meg ebben az ostromban? (*az ujjain számol*) Ötöt. Az utolsót tegnapelőtt. Vézna kis emberke volt... Kettéhasítottam, mint egy disznót. (*iszik*) A koponyájától a köldökéig. No, jó, a torkáig. Annyit se mondott: bikkmakk...

HAKAN ...És magyart? Thököly seregéből...

ADLERBERG (*gondolkodik*) Kettőt... De lehet, hogy hármat... A harmadikat elvitték a cimborái... Hasba löttem... Nem biztos, hogy túléli... (*rövid szünet*) Ami pedig a hitet illeti, barátom, nyugodj meg: szilárd a meggyőződése... Engem a keresztények Istene soha meg nem segített, a te Allahod sem, ...de a pénz, cimborá!... A pénz az már valami! A pénz az hatalom, értelem, szépség, terített asztal, teli kancsó, puha ágy... egy szóval minden! ...Cifra ruha, meleg szoba, amit akarsz!... (*súgva*) Nő!... Mit nő?!... Nők!... (*kíváncsian érdeklődik*) Voltál már többel együtt?... Kettővel-hárommal?... Úgy értem, egyszerűre?...

HAKAN Nem.

ADLERBERG Gondolkodj egy kicsit! Ott nálatok a háremben... csak volt valami... Te is voltál fiatal... (*szinte könyörög*) Na!!!

HAKAN Mindig egygel.

ADLERBERG (*felpattan és indulatosan fel-alá járkál*) Komolyan kérdezem. (*visszafogottabban*) Most egymás közt vagyunk... Nekem megmondhatod... Mint férfi a férfinak...

HAKAN Nem volt ilyen.

ADLERBERG Reménytelen eset vagy! Nem lehet rajtad segíteni. (*legyint egyet és nagyot fújtat*) Pedig nincs annál szebb, mint amikor az ember azt keresi, hogy kinek a micsodája most éppen hol van?... (*kis csönd, majd bizalmasan*) Én az éjjel... (*kacsint*) Kettővel... (*megelegedetten nyújtózkodik*) Nem tudod te, cimborá, hogy mi az élet!... (*anekdotázik*) Az egyik barna volt, olyan kis töltött galamb, a másik meg – nem fogod elhinni – vörös! Érted?!... Vörös!... Az volt ám a móka! Értették a szíziót!... Igaz, jól megfizettem őket... Hidd el, barátom, a magyar lányok a legjobbak a világon! (*utánagondol*) Bár az egyikük, azt hiszem, asszony volt... (*elhúzza a száját*) De bánja a fene!...Az nem az én dolgom... (*bizalmas*) Tudod, hogy csináltuk? Kíváncsi vagy a részletekre? Néhány – hm – fogásra például?... Jobbtól tanulni nem szégyen!

HAKAN Nem vagyok rá kíváncsi.

ADLERBERG (*legyint*) Azért elmondom. Jó pap holtig tanul. (*körülnéz, mintha a falnak is füle volna, s mint nagy titkok tudója, odasétál Hakanhoz, oldalához szorítja a fegyver csövét, és hosszasan sugdos neki valamit, kézfejevel még a saját száját is eltakarja, majd hátralép, és várja a hatást*) Szóval, ez így volt!... És akkor a vörös tudod mit csinált?... (*megisméltödi az előző jelenet. Hosszas sugdolózás után Adlerberg diadalmas arccal lép hátra s merően figyeli a törököt, aki rezzenéstelenül áll. A zsoldos lendületbe jön.*) ...De ez még mind semmi! ...Akkor, a változatosság kedvéért, bebújunk az ágyba.. (*újabb élménybeszámoló minden eredménnyel nélkül. A bég közönyösen bámulja a szemközti falat. A kapitány csalódon és dühösen dobja el magát a székén. Lábát felteszi az asztalra, s fegyverével megcélozza Hakan fejét.*) Piff!... Paff!... Puff!... Ezt érdemelned, semmi mást! Hát miféle férfi az ilyen?! Ha raj-

...tud múlna, már rég kihalt volna az emberiség utánpótlás hiányában!... *(idegesen dobol ujjáival az asztalon, majd dönt)* Na, hát ebből elég! Most már végképp kihoztál a sodromból!... *(halkan)* Menj oda az ablakhoz!

(Csönd. A bég nem mozdul.)

ADLERBERG *(súgva)* Nem hallod?... Az ablakhoz!...

HAKAN *(lassan megindul az ablak felé)*

ADLERBERG *(a pisztolyt tartó kezével mutatja az irányt)* Gyerünk, gyerünk!

HAKAN *(teljesíti a parancsot)*

(Csönd)

ADLERBERG Nézz le! Elég magasan vagyunk, ugye?

HAKAN Igen.

ADLERBERG Na, hát innen fogsz leugrani! Tudod, mi lesz belőled?... Valami alaktalan hűspép, olyan, mint a fasírozott!... Gehackte... Szétloccsan az agyvelőd, és akkorát puffansz, mint egy kövér béka. A nagy puhos hasad meg szétfolyik az udvar kőköckáin... Félsz?

HAKAN Félek.

ADLERBERG *(elégedett)* Akkor jó! ...És tudod, miért fogsz leugrani? ...Nézzük csak! *(gondolkodik, és közben gyorsan maga elé)* Azért fogsz leugrani, azért fogsz leugrani... Nézzük csak, miért is fogsz leugrani? ... Azért fogsz leugrani... mert... mert... Lássuk csak! ... Mondjuk azért, mert megtérítettelek... „Én uram, nemes Koháry kapitány! Az örizetemre bízott Hakan béggel vallási természetű vitába keveredtem, sikerült őt meggyőzőm a keresztényi hit felsőbbrendűségéről, erre a fent nevezett keserves zokogásban tört ki, a lábamhoz borult, és arra kért: áldjam meg őt a szent kereszt jelével *(keresztet vet)* ...majd elborzadván eddigi tettein, erkölcstelen életmódján és pogány voltán, önkritikát gyakorolván kilépett az ablakon...” *(felnevet)* Hát ez sem hangzik rosszul, bár ez a változat érezhetően gyengébb, mint az előző, és nincs híján bizonyos cinizmusnak sem, elhiszem... De mi lenne, ha kombinálnánk a kettőt? ...Először egy golyó a turbán alá, aztán zuhannál ki... *(odasétál Hakanhoz, szembefordítja az ablakkal, és oldalához nyomja a fegyver csövét.. Csöndesen)* Nézd meg még egyszer a teidet, mert most látod őket utoljára!...

(Hosszú csönd. Szótlatlanul állnak, majd Adlerberg nagyon lassan felemeli a pisztolyt...)

CSOBAI *(jobbról be)*

ADLERBERG *(megfordul és kedvesen az érkezőhöz)* Á... Á... A tisztelt Csobai hadnagy úr! ...Mi szél hozta errefelé, ahol a madár se jár?... A vitéz Hakan béggel épp a táj szépségében gyönyörködünk... Csodálatos innen a kilátás! ...És ez a mozdulatlan, áttetsző, tiszta levegő! *(kéjesen sóhajt, és nagyot nyújtózik)* Szinte érzi az ember a számoéca illatát! Varázslatos ősziunk van, nem igaz? Nincs annál szebb, mint amikor az arany-málincók szerelmesen danolnak a vén diófa ágain, és az erdei tisztás felől szarvasbögés hallatszik, hol az erdő királya párviadalra hívja vetélytársát, hogy annak szügyébe mártsa agancsát...

CSOBAI *(hivatalos)* Koháry várkapitány úr parancsát hozom. Adlerberg kapitány urat a lőportorony őrizetére rendeli, s a tüzszünet idejére, amíg a követekkel tárgyal, engem bízott meg a tűsz őrizetével.

ADLERBERG *(álszent és durcás)* Ó, milyen kááár!... Pedig olyan jól összebarátkoztunk a tűsz úrral! Képzelve, meghívott magához a Boszporusz partjára! A lelkemre kötötte, hogyha arra járok, feltétlenül nézzek be hozzájuk... Dehát a parancs az parancs, a

szolgálat pedig szolgálat! (*Hakanhoz*) Majd küldök néhány csomag cukrozott gesztenyét a kedves mamának!... (*gúnyosan tiszteleg, és jobbra el*)

CSOBAI (*rövid szünet után*) Remélem, uram, semmiben nem szenvedtél hiányt a kapitány úr őrizete alatt...

HAKAN Valóban nem, uram. Adlerberg úr remekül elszórakoztatott. Egy pillanatig sem unatkoztam.

CSOBAI A tűzszünet idejére a túsunk vagy, és nem a foglyunk. Bármifelé kívánságod van, igyekszünk teljesíteni.

HAKAN Köszönöm.

CSOBAI Meg kell értened azonban, hogy nem hagyhatod el ezt a termet.

HAKAN Természetesen.

CSOBAI (*a zsámolyszékre mutat*) Foglalj helyet!

HAKAN Köszönöm, inkább állok. Eleget ültem mostanában a haditanácsban.

CSOBAI Ha megéheztél, szólj!

HAKAN Majd szólok.

CSOBAI Borral nem kínállak, tudom, tiltja a vallásod...

HAKAN Kínálj csak nyugodtan, uram! Időnként Allah is alszik... A gyarlóság – ha szabad azt mondanom – éppúgy nemzetközi, mint minden emberi tulajdonság. Időnként magam is szívesen csatlakozom a borivók népes családjához.

CSOBAI (*elmosolyodik, tölt mindkettejüknek, lassú kortyokban isznak*)

HAKAN Egy kérésem mégiscsak volna... (*leteszi a poharat*) Elkísért a szolgálóm. Zádikának hívják. Bevallom, aggódom a biztonságáért... A zsoldosok esetleg...

CSOBAI A kapitány úr nem gondoskodott róla?

HAKAN A maga módján... Nagy gyönyörűséggel és alaposan végigtapogatta...

CSOBAI (*kiszól az ajtónállónak*) Szólj Veron néninek! A török lány ajtaja előtt kettőzd meg az őrséget, senki sem mehet be hozzá az engedélyem nélkül! (*becsukja az ajtót, Hakanhoz*) Merőben szokatlan, hogy egy rabszolganő elkísérjen egy túszt...

HAKAN Ó nem a rabszolgám. Valamikor az volt, az egyik barátom ajándékozta nekem annak idején... Most már sokkal több annál: a társam.

CSOBAI Nagy merészség volt eljönnie...

HAKAN Próbáltam én is lebeszélni... De szabad ember, saját maga dönthet a sorsáról... Az előbb csak tanácstalanságból mondtam azt, hogy a szolgálóm, mert a magyar nyelvnek – amely egyébként árnyalatokban oly gazdag és változatos – erre a kapcsolatra, tudomásom szerint, nincs szava.

CSOBAI A kedvesed...

HAKAN Nekem sok mindenki kedves.

CSOBAI A szeretőd...

HAKAN Nem a szeretőm.

CSOBAI A barátnőd...

HAKAN (*elmosolyodik*) Mifelénk ennek a szónak nincs semmi értelme. Ez egy európai fogalom... Egyébként is: a barátnő olyan barát, aki nem férfi, hanem nő. De azért vele nem bújik ágyba az ember...

CSOBAI Nem félted?

HAKAN De igen... És ő is félt engem.

CSOBAI Bátor lány...

HAKAN Szeret.

CSOBAI Nagy kockázatot vállalt...

HAKAN Mondom, hogy szeret.. S bár valóban hiányzik néhány szó a ti nyelvetekből, uram, szabadjon megjegyeznem, hogy használtok olyanokat is, aminek az égvilágon semmi értelme: „szerelmesebb... szabadabb... igazabb...” (*megrázza a fejét*) Vagy szerelmes vagy nem. Vagy szabad, vagy nem. Vagy igaz, vagy nem... És a szerelem elmos mindent, mint a szökőár... Emlékszel a régi bölcs kérdésére: „Mi történik akkor, amikor egy ellenállhatatlan erő legyőzhetetlen akadályba ütközik?”

CSOBAI Mi történik?

HAKAN (*mosolyog*) Nem tudjuk.

VERON (*jobbról be*) Hívtál, fiam?...

CSOBAI Veron néni, gondoskodjon a török lányról! Zádikának hívják. Ne szenvedjen hiányt semmiben! Lásna el étellel, itallal!...

VERON Nem eszik az semmit, fiam, csak ül a kis szőnyegén és néz maga elé... Egy szót nem lehet kihúzni belőle.

HAKAN Néma.

VERON (*Csobaihoz*) Na látod, fiam, ilyen lány kellene neked! Egy rendes, egyszerű, csendes teremtés... Mit csöndes: néma! Ilyen való neked, én ezt már megmondtam boldogult apádnak is – Isten nyugosztalja! –, mondom neki: „Te Lajos, keress ennek a gyerekeknek valakit, akivel békében megfér, mert az ilyen tisztességes, jószándékú, becsületes fiatalembereket előbb-utóbb aztán elkapja valami cserfes, nagyszájú menyecske, elbolondítja, aztán kész a baj! Onnantól kezdve már ő viseli a kalapot a portán...” Itt van például ez a Mari, a balog Gattyán lánya. Azt is eszi a fene utánad. De te?... Rá se bagózol. Pedig nem csúnya ő se a maga módján, azzal a kis fitos orrával. Még termetre is illetek egymáshoz... Nem beszélve arról, hogy ő főzi a legfinomabb lucskos káposztát az egész vármegyében... Vagy ott van a Zsuzsi, azt is hárman kérték már ebben az évben, de az csak vár, hogy esetleg te...

CSOBAI Veron néni!...

VERON Nem azért mondom, mert én voltam a dajkád, de a tejjel szívhattál volna valami görcsoldót is... Már úgy értem, ami megoldja a nyelved. A lehetőség adott volt, mivel én se vagyok valami szófukar, akárkinek lyukat beszélék a hasába, ebéd közben annyit karattyolok, mint te két hónap alatt; meg aztán – hát ebbe' se ütöttél rám! – engem már süldő lánykoromban könnyű volt meghódítani, nem igazán ellenkeztem, úgyhogy nyaranta a szénaboglya tövében...

CSOBAI Veron néni, nézzen utána ennek a lánynak!

VERON Jól van, no! Nem kell engem küldözgetni, tudom én a dolgom, eszem azt az érzékeny lelked! De azért gondolkozz azon, amit mondtam! Egy ilyen lány való neked, kisfiam! Az Úristen mentsen meg azoktól, akik túl sokat fecsegnek!... (*jobbra el*)

(*A két férfi alig észrevehetően összemosolyog*)

HAKAN A nők azon kevesek közé tartoznak Allah kertjében, akikért élni érdemes... (*rövid szünet után témát vált*) Hamarosán megszületik a döntés. Már órák óta tárgyalnak...

CSOBAI Történelmi pillanat...

HAKAN (*bólint*) Valóban... Most nem csak egy várról van szó, hanem sokkal többről. Ibrahim vezér sátrában van már a Szultán athmánéja. Ha bevesszük a várat, akkor Füleken királyt koronáznak, pontosabban Felső-Magyarország fejedelmét – Thököly Imrét... És akkor a császár kutyaszorítóba kerül: a jobb szárny már felsorakozott ellene – az

új fejedelem, az erdélyi hadak és mi. Balról pedig majd jönnek a franciák... Sorsfordító pillanat valóban.

CSOBAI Ha beveszitek a várat...

HAKAN (*nyugodt*) Ez így lesz, uram. Füleket már rommá lötték győzhetetlen fegyvereink. A bástyák a legkisebb szélfuvallatra összedőlhetnek, lassan nem rejtőzhetnek máshova, mint saját katonáitok tetemei mögé. Menekülőnők lehetetlen, felmentő seregben bízni dőreség. Élelmek és ivóvizetek fogytán, körülöttetek a világ leghatalmasabb hadserege. Még néhány nap, és elfogy a lópor, csupasz kardotok marad csak – aztán már az sem... Ha a gyorsröptű sólyom árnya suhan a tavak és rétek felett, a vadludak riadtan búznak meg a nádasban, és az apró erdei madarak a bokrok ágai közé menekülnek. Ez a bátor és ügyes ragadozó is megretten azonban, ha szirti sas kiáltását hallja, s igyekszik kikerülni annak útjából. A tigris erősebb, mint a medve, s a szarvast könnyedén legyűri az oroszlán...

CSOBAI Nem vagyunk szarvasok, akik gyors lábukban bíznak, ha futásra kerül a sor, sem gyáva kutyák, kik a kertek alatt sompolyognak el, mikor farkas üvöltését hozza a szél.

HAKAN Gondoljatok az asszonyokra és a gyerekekre! Gondoljatok szeretteitekre, mind-azokra, akiknek felelősséggel tatóztok! Akik bíznak bennetek, akik az életüket a ti kezetekbe tették le, akik erősnek és bölcsnek ismernek titeket, elég erősnek és elég bölcsnek ahhoz, hogy tudják: két rossz közül a kevésbé rosszat fogjátok választani.

CSOBAI Gondolunk szeretteinkre, uram, és gondolunk egyetlen hazánkra is, s erre a népre, amelyre felesküdtünk, amely hisz bennünk és amelyben mi is hiszünk... És gondolunk apáinkra is, akik arra tanítottak minket, hogy a becsületes katonahalál ezerszer többet ér a beestelen életnél... És gondolunk hőseinkre is, akik bebizonyították, hogy a medve legyűrheti a tigrist, és a szarvas megkergetheti az oroszánt... Gondolunk Kőszegre és gondolunk Egerre... és az egységes keresztény Európára, amely ezt a nemzetet a kereszténység pajzsaként tiszteli... És gondolunk öfelségére, a császárra is, akinek segítségével kivívjuk szabadságunkat...

HAKAN Miféle hályog hullt a szemedre, miféle álmokép játszik teveled?... „Öfelsége a császár segítségével kivívjuk szabadságunkat...” Tudod, milyen sorsot szán a császárok ennek az országnak? Egy tartomány lenne a sok közül, s azok sorában is a legutolsó! Ha mi nem lennénk és a szövetségeseink, a kétféjű sas már rég kiterjesztette volna szárnyát Magyarország fölé, „hogy óvja és védje”... Mint mondjátok: kecskére káposztát...

CSOBAI Öfelsége népünk törvényes uralkodója!

HAKAN Hol volt Magyarország törvényes uralkodója akkor, amikor ennek a népnek hadseregére volt szüksége: katonára, fegyverre, élelemre, munícióra... és pénzre, hogy várat építhessen, bástyákat emeljen?!... És hol van most?... Ideküld néhány ilyen zsoldost, mint Adlerberg kapitány úr, meg a cimborái... Azt mondod, uram, hogy gondoltok Kőszegre és gondoltok Egerre... Arra gondoltok-e, hányan védték ezeket a várat? Egert három-négyezren, Kőszegre még annyian sem, s ezek közt kevesebb volt a katona, mint a menekült... És tudod-e, mit mondott Magyarország törvényes uralkodója, öfelsége, a császár az egriek követének, aki emlékeztette arra, hogy ő Magyarország királya is egyben? Azt, hogy köszöni szépen, tud róla... És öfelsége, a császár bárói címet tudott küldeni Jurisicsnak, de fegyvert és élelmet azt nem... Úgy látszik, uram, csak az itt élőknek fontos az ország sorsa.

CSOBAI Ha a császár nem küld segítséget, annak egyetlen magyarázata, hogy nem küldhet.

HAKAN Miért nem? Hol van ilyenkor az a hatalmas hadsereg és az a rengeteg pénz? Megmondjam, uram? Öröködik a leigázott tartományok felett. Olyan tartományok felett, amelyekhez hasonló sors várná a ti országotokat is... Hidd el uram, ha a vezérkari tisztek a Burgban a térképre néznek, itt csak egy stratégiai fontosságú területet látnak, s titkon örülnek, hogy Füleket ostromoljuk és nem Béceset...

CSOBAI ...Az áruló Thököly Imrével együtt, aki eladja ezt a népet egy fejedelmi címért, hogy a keresztény rend ellen támadjon!

HAKAN Hol van az az általatok oly sokat emlegetett rend, az egységes keresztény Európa, uram, aminek ti lennétek a pajzsa? Hol volt az elmúlt másfél évszázadban, amíg mi itt voltunk? Hol voltak a kereszties hadak, amelyek Jeruzsálemben el tudtak menni, de Kőszegre nem? Bizony sehol... Ha ennek a földrésznek valóban az lett volna a legfontosabb, hogy minket elűzzön innen, akkor megtehette volna. Hacsak minden európai falu egyetlen katonát küld, az a sereg többszöröse lett volna a Szultánénak (*meghajol*). Volt ilyen hadsereg, akárcsak egyszer is? Nem volt. Igéreteket kaptatok, szép szavakat, biztatást... de semmi mást. S ne feledd uram, hogy sok fontos dolog létezik, de a legfontosabb – az mindig csak egy. Ha ég a házad, és már csak annyi idő van, hogy egy valamit magadhoz végy és menekülsz, mert a tető a fejedre omlik – nos, akkor az a legfontosabb a számadra... Be kell látnotok, hogy Európának nem ti vagytok a legfontosabbak.

CSOBAI Mindenkinek megvan a maga keresztje...

HAKAN Amire önmagatokat feszítitek, uram... Ne feledd, hogy Luther hívei nálunk keresnek menedéket... Nálunk, a „pogány” töröknél... Mert a pápistáktól jobban félnek, mint tőlünk... Thököly tábora tele van velük... Félnak az inkvizíciótól, félnek az autodafétól, félnek a máglyától, a gályarabságtól. Az a nagy híres, keresztény egység szakadozni látszik...

CSOBAI Ezt te mondd, uram?!... Felégettétek városainkat, falvainkat, rabszíjra fűztétek asszonyainkat, gyerekeinket, idejöttetek harácsolni, ahol semmi keresnivalótok! Mit akartok még?! A vérünket akarjátok?...

HAKAN (*mosolyog*) A kép valóban költői... Felégettett falvak, síró gyermekek, asszonyok... Úgy látom, uram, szép szavakban, erkölcsi tanulságokban, jól hangzó elméletekben nálatok nincs hiány... De azért hadd mondjak valamit... Én már nem vagyok fiatal, sokfelé jártam a világban, és ahol megfordultam, mindig a tettekre figyeltem és sohasem a jó törvényekre vagy a tetszetős tanokra, mert azok mindenhol vannak. Engem az érdekelt, hogy betartják-e őket? Azt mondd, az én népem kegyetlen... És ti?... Ti mit tudtok felmutatni?... Gondold meg!... Ha egy idegen – mondjuk egy kínai –, aki eddig még semmit sem tudott rólatok, kézbe veszi a szent könyveteket, elolvassa és megtetszik neki a törvényetek, hogy „ne ölj! Ha megdobnak kővel, dobd vissza kenyérrrel! Szeresd felebarátod, mint tenmagadat!”...

CSOBAI Látom, ismered a Könyvek Könyvét... Nem hittem volna.

HAKAN Az én hitem szilárd, így bármit elolvashatok... Tehát, ha megtetszik neki mindez, és elhatározza, hogy idejön, Európába, és a ti tanításotok szerint fog élni: mit talál itt vajon?... Egymással marakodó népeket, széthúzást és háborút, inkvizíciót, ölömkamrákat, máglyahalált... Néhány közönyös nemzetet, mely télenül szemléli mások agóniáját... Egy szétforgácsolt földrészt... Kapzsi hódítókat, akik az Új Világban épp most irtanak ki egy emberi fajt... Ágyúval lövik azokat a szerencsétlen, tollas vadakat, helyükbe pedig Afrika négereit szállítják százezerszámra... És ez még csak nem

is háború, ez mézárulás... Haszonért, pénzért, aranyért, hatalomért... Az elméletek szép, uram, de a gyakorlat rettenetes...

(Odakintről dulakodás zaja hallatszik. Kivágódik az ajtó, beront Kapros, kezében pisztoly; mögötte az ajtónálló.)

AJTÓNÁLLÓ Nem állíthattam meg, hadnagy úr! Fegyvert fogott rám...

CSOBAI *(fejével az ajtó felé int)* Menj ki!

(Ajtónálló jobbra el)

CSOBAI *(Kaproshoz)* Mit akarsz?

KAPROS *(részeg, Hakanra mutat)* A fejét... A fejét akarom... Lándzsára tűzve körbevinni a várban, aztán odadobni a kutyáknak... Ahogy ők csinálták annak idején László bátyámmal.

CSOBAI Ó a túsunk. Én felelek a biztonságáért.

KAPROS *(a pisztollyal mindkettőjüket sakkban tartja)* De előtte még kiszurkálom a szemét egy piszkavassal!...

CSOBAI Menj innen, Kapros, nines itt semmi keresnivalód!

KAPROS Karóba húzni, hogy két napig szétszakadt belekkel jajgasson és megbánja azt is, hogy az anyja a világra hozta!

CSOBAI Részeg vagy...

KAPROS *(egy gyors mozdulattal a török halántékának szegezi a fegyver csövét)* Örülj, pogány, hamarosan találkozol a te Allahoddal! Bár azt azért sajnálom, hogy ily könnyű halálozod lesz... *(lejjebb engedi a fegyvert)* Egy haslövessel még néhány napig kihúznád... *(Csobai mozdulatára megint Hakan fejéhez nyomja a pisztolyt)* Lassan a testtel, hadnagy úr! Ne csináljon semmi ostobaságot!... *(Kis csönd. Hakan mozdulatlanul áll, szeme se rebben.)*

CSOBAI Ha megölsz, mindannyian elveszítjük a becsületünket... Jó katona vagy, Kapros, becsületes csatában legyőztél már néhány törököt, nyílt, férfihoz méltó párviadalban... De most elvesztetted a fejed. Sokat ittál. Ha megteszed: véged.. Gyilkos leszel és nem katona... Hóhér.

(lassan elindul felé)

KAPROS Egy tapodtat se tovább, hadnagy úr!

CSOBAI *(megáll)* Tedd el azt a fegyvert és menj!

KAPROS A vérét akarom látni... Hogy úgy szenvedjen, mint a micink, akiket halálra kínoztak. Soroljam?...

CSOBAI Ne sorold!... Én is ismertem őket...

KAPROS Kiirtották a családom...

CSOBAI Tudom.

KAPROS Az anyámat a kútba dobták. Vízbe fojtották, mint egy macskakölyköt...

CSOBAI Tudom.

KAPROS Amikor hazamentem, a feleségem ott feküdt az udvaron, arccal a porban. Halott volt.

CSOBAI Tudom.

KAPROS Elvitték a fiam. Az egyetlen fiam ezek a...

CSOBAI *(a tenyerét nagyon lassan Hakan és a pisztoly csöve közé csúsztatja)* Tudom jól... De most nem tehetsz semmit.

KAPROS Megölöm.

CSOBAI Előbb engem... *(a fegyver csövét a saját fejéhez emeli)*

KAPROS Felgyújtották a házam, meggyilkolták azokat, akiket szerettem.. Elvitték a fiam, az egyetlen fiam... Érted?!... Az egyetlen kicsi fiamat...

CSOBAI Add ide azt a pisztolyt!

KAPROS Hogy az Isten verje meg őket!... *(lerogy a székre, az asztalra borul és rázza a vállát a hangtalan zokogás)*

CSOBAI *(kiveszi a kezéből a fegyvert, és kiszól az ajtónállónak)* Vidd föl a szobájába, és zárd rá az ajtót reggelig! Még kárt tesz magában... Ezt meg tedd el!... *(átadja neki a pisztolyt)*

AJTÓNALLÓ Igen, uram.

CSOBAI Jánosnak pedig mondd meg, ha meglátok még egy részegyet, elveszem tőle a borospince kulcsát!... Koháry várkapitány úr?...

AJTÓNALLÓ Még mindig a követekkel tárgyal.

CSOBAI Rendben!... Ha végeztek, azonnal szólj!... Mi van a Gáborral?

AJTÓNALLÓ Meghalt. *(jobbra el)*

CSOBAI *(rövid szünet után)* Rettenetesen sajnálom az iménti jelentet, uram...

HAKAN Azt hiszem, én tartozom köszönettel.. *(hosszú szünet után nagyot sóhajt)* A mi rendünk – elismerem –, lehet, hogy mások számára kegyetlen és erőszakos... De Rend... Van, él és működik...

CSOBAI A ti birodalmatokat a félelem és a rettegés tartja össze...

HAKAN *(elhúzza a száját)* Talán igen... és még valami: a lehetőség... Az én hazámban bárki-ből bármi lehet. Egy kis szerencse kell csupán, egy sikeres ütközet például, amelyben kitünteted magad, s máris megindulsz felfelé... A legutolsó tevehajesár is arról ábrándozik, hogy egyszer majd... egyszer majd beglerbég lesz, vagy szerdár, vagy nagyvezír – vagy miért ne? – szultán esetleg... Csak egy kis ügyesség kell, találékonyság, bátorság... és a megfelelő alkalom, egy szerencsés pillanat... és akkor... Persze a legtöbbször ebből semmi sem lesz, túrja a földet élete végéig, vagy koldulva járja az utcákat, de a lehetőség... a lehetőség az megvan, és az hatalmas erő...

CSOBAI Szolgák vagytok egy zsarnok hatalom kezében! Amerre jártok, elpusztítotok mindent, mint a sáskák...

HAKAN *(elmosolyodik)* A nagy szavak annyit érnek, uram, amennyit... Úgy látszik, ezeket a magasztos fogalmakat, mint jog vagy szabadság, a kicsi és erőtlén népek gyakrabban használják, mint a nagyok – mivelhogynak ebbe kapaszkodhatnak... A Felsőleges Szultán *(meghajol)* ily magasztos dolgokkal kevesebbet foglalkozik, ellenben – ha úgy gondolja – az érveit megtámogatja egy százötvenezer, jól felszerelt hadsereggel és négyszáz ágyúval... És ez a módszer hatékonyabbnak tűnik, mint az erkölcsi prédikáció...

CSOBAI Irtózat, amit mondasz!

HAKAN Amikor a Nagyvezír győztes hadai élén bevonul a Városba, hogy jelentést tegyen a Szultánnak *(meghajol)* és szekerek százai hozzák a drágaköveket, fegyvereket, ékszereket...

CSOBAI ...amiket összeraboltatok!...

HAKAN ...a Birodalom gazdag, az utolsó kolduló dervis is telelte magát kecskehússal, a nép elégedett, mert hatalmasnak és vagyonosnak tudhatja magát, akkor az emberek nem szoktak azon tépelődni, hogy ők szabadok-e vagy szolgák... Úgy látszik, az elmélet számotokra igen fontos, ellenben a gyakorlat az, hogy éheztek, s maholnap a vár kutyáit és macskáit fogjátok nyársra húzni...

CSOBAI ...Nem hátrálunk egy tapodtat sem!... És lehet, hogy te ezt nem érted, uram, de van hitünk, vannak eszményeinek, ezekből merítünk erőt és vigaszt, és hisszük, hogy egy napon kitakarodtok az országból.

HAKAN ...És jönnek helyettünk Adlerberg kapitányék!

CSOBAI Katonák vagyunk, nem politikusok. Ez nem a mi dolgunk.

HAKAN Hanem kié?

CSOBAI Tesszük, amit tennünk kell... Így volt eddig is, és így lesz ezután is.

HAKAN Megint csak azt mondom, amit az előbb: ezek elméletek.. Rádadásul hamis elméletek... Ha úgy tetszik, illúziók, amivel ámítjátok magatokat... Azt mondog, hadnagy úr, ti vagytok a kereszténység pajzsa... Tudod jól azonban, ezt már volt időtök kitapasztalni, ha megjön Khaszim napja, a mi hadseregünk visszatér Kisásziába. Ez a mi hadviselésünk egyik legfőbb jellemzője, s talán egyik gyengéje is... De törvény... S ez behatárolja a lehetőségeinket... Bécsnél messzebb sosem fogunk eljutni.

CSOBAI Addig sem!

HAKAN Egyszóval, dehogyan véditek ti a kereszténységet, legfeljebb önmagatokat... És ha pajzs vagytok is, nincs kéz, amely megtartsa... Ne feledd, uram, hogy az elmúlt százötven évben fél Európa a szövetségeseink volt... Vagy legalábbis ellenségeink ellensége...

CSOBAI Mindez rágalom és hazugság!

HAKAN Mindez igaz, uram... Lehet, hogy kényelmetlen és furesza igazság számotokra, de mégiscsak igazság... Hágában Anglia, Dánia és Hollandia kötött szövetséget a császár ellen, s hozzájuk csatlakozott Bethlen Gábor erdélyi fejedelem is francia és velencei támogatóival... Miért a császár ellen, uram, miért nem ellenünk, a török ellen?... A pogány török ellen... A hitetlen, Magyarországot dúló, istentelen turbánosok ellen?... Miért a keresztény császár ellen?... Vagy azt hiszed tán, hogy – például – az egykori Németalföldnek nem állt érdekében, hogy mi itt, ebben az országban leköszsük a Habsburgok erejét?... Akkor is kivívták volna a szabadságukat, ha az itteni százezres zsoldoshadsereggel is meg kell küzdeniük?... Vagy a többi kis protestáns fejedelemiség... Lehet, hogy a magyar függetlenségénél többre értékelték a sajátjukat?... Gondolj arra, hogy Mohácsnál a Felséges Szultán (*meghajol*) ágyúit nagyrészt keresztény tűzmesterek kezelték, mivel ők értékelték legjobban a dolgukat. Az ágyúkat német öntőműhelyekben készítették, a löport a Hanza-városokból velencei hajók szállították a Felséges Szultán (*meghajol*) győzhetetlen seregének... S ha ezt furesállod, uram, gondolj arra, hogy enek végtelenül egyszerű a magyarázata: a pénz. Szulejmán Szultán mindezeket meg tudta vásárolni. Lajos magyar király pedig... hm... bizonyos anyagi nehézségekkel küzdött akkoriban... A hősiességetek meghatározó uram, de nem tudom mennyit ér ez jól átgondolt nagy hatalmi érdekek ellen, a világot uraló pénz ellen, vallási fanatizmus ellen... Európa aludt eddig is, és alszik most is. Európa alszik és véres álmot lát, s ha néha felriad, csak tétován és tehetetlenül szemléli, hogy egy nemzet néhány határral odébb miként vívja élet-halál harcát... De ez a közönyös és gyáva Európa, s nem a szellemé, melyet oly büszkén vallanátok hazátoknak.

CSOBAI Ha Isten úgy akarja, egyedül is küzdünk, utolsó lehetünk, vérünk hullásáig.

HAKAN Miért kell Magyarország közepén vérfürdőt rendezni? Nyugat és Kelet megmérkőzhetne Bécs alatt is, nem kellene ehhez ennek az országnak elpusztulnia. Itt van például Erdély. Évente adót fizet a Felséges Szultánnak (*meghajol*), de szabad. Önálló állam. Miért ne lehetne ez az ország is az?

CSOBAI Uram, te szolga vagy, és – úgy látszik – csakis így tudsz gondolkodni. Szükséged van egy hatalomra, amelynek behódolhatsz. A bilincset és a rabláncot ajánlod nekünk, mert csak ezeket ismered... Ameddig ellátsz, az a török birodalom határa, de azon túl is élnek emberek... és ők nem így gondolkodnak.

HAKAN Hasonlatos vagy te, hadnagy úr, a vándorhoz, aki megmenekül a tigris karmai közül, aztán a vipérák barlangjában találja magát... Ez az ország már most sem szabad...

CSOBAI Szabadon választhat és dönthet saját sorsáról: tehát az!

HAKAN Ügyeit Bécsben intézik és őfelsége, a császár, erődöket építtet saját katonái számára, de nem ám ellenünk, hanem saját népe ellen... Ellenetek... Mert ez egy rebellióra hajlamos nemzet, fékezhetetlen természetét erőszakos módon kell letörni... És persze csak a katolikus vallást lehet engedélyezni... A módszereket pedig már ismeritek...

CSOBAI Ismerjük a ti módszereiteket is...

HAKAN Az lehet, uram... De mi kiismerhetőbbek vagyunk... Ésszerűbbek... Kevesebb az illúzióknak... már ha van egyáltalán bennünk... Bennem harminc esztendei katonáskodás után vajmi kevés... *(rövid szünet után)* Most a féligazságok idejét éljük... De – már zokon ne vedd szavaimat – azt hiszem, ez az állapot tökéletesen megfelel nektek. Szerettek a féligazságokba kapaszkodni. Szeretitek az egyértelmű dolgokat. Szerény tapasztalatom szerint ti csak az angyalokkal tudtok mit kezdeni, mert azok felérek, szárnyuk van és jók; és az ördögökkel, mert azok feketék, patások és rosszak, de képtelenek vagytok mit mondani az angyalok és az ördögök közé szorult emberről, aki angyal nem tud lenni, ördöggé válni pedig nem akar... Ti vagytok a jók, mi a rosszak.. Egyszerű a képlet... Ám ennek tökéletesen ellentmond mindaz, ami itt történik, Füléken...

CSOBAI Igazán nem várhatod el, hogy sóval és kenyérral fogadjunk benneteket a város kapujában...

HAKAN *(mosolyog)* Persze, hogy nem... Én csak arra próbáltam utalni az imént, hogy az én népem is végtelenül változatos, sokszínű, nem jó nem rossz: olyan, amilyen... Mint minden nép... És csak az egyik arcunkat ismeritek...

CSOBAI Ez bizony nem a legrokonszenvesebb...

HAKAN Nem rajonghattok értünk, ezt megértjük... De láthatod magad is: Thököly katonái és az erdélyiek a császárt még nálunk is jobban gyűlölik.

CSOBAI Nem tudják, mit cselekszenek.

HAKAN *(ingatja a fejét)* Nagyon is tudják... Nehogy azt hidd, hogy ők másképp gondolkodnak mirőlünk, mint ti... Ugyanúgy megvetnek bennünket... A két ellenség közül először a gyengébbel akarnak leszámolni, és az a császár.

CSOBAI Az majd elvállik.

HAKAN Ne feledd, uram, hogy mi másfél évszázada itt vagyunk. Ez a birodalom szilárd és rendíthetetlen, és ezt a tényt Thökölyék – gondolom – kényszeredetten, de tudomásul vették. Egy pillanatig sem kétséges azonban, hogyha Allah győzelemre segíti fegyvereinket, azonnal felbomlik a szövetség...

CSOBAI ...amely miatt megvet bennünket az egész művelt világ.

HAKAN Nem igazán hízelgő ránk nézve, hogy a művelt népek sorából kifelejtesz bennünket... Pedig mi is letettünk már az asztalra néhány dolgot... Fura nép vagytok, ti, uram... Ti, magyarok... Sokfelé megfordultam már, de ilyen nemzettel még nem találkoztam.

CSOBAI Mire gondolsz?

HAKAN Tehetséges emberek vagytok. Nem vagytok híján a bátorságnak sem, és ha összefogtok, csodákat tudtok művelni. De, mintha valami átok ülne rajtatok.

CSOBAI Miféle átok?

HAKAN Képtelenek vagytok megbékélni. Nektek szükségetek van az ellenségre...

CSOBAI Abban most nincs hiány.

HAKAN Nem értesz, uram... Titeket könnyen meg lehet osztani. Olyanok vagytok, mint a mágnes, amit delejvasnak neveztek. Valami furcsa természeti törvény szerint egy mágnesrúdnak mindig két pólusa van, és ha mondjuk középen kettévágod (*mutatja a kezével*) akkor azok azonnal osztódni kezdenek, kétfelé... És a következő felezésnél megint, s így tovább a végtelenségig, míg csak apró darabok nem lesznek belőle, por és törmelék, aztán elfújja azt is a szél... Hiányzik az összetartó erő... Így szóródtok ti is szét, uram, mint az apró forgácsok, vagy a homokszemek a sivatagi viharban, s nem marad utánatok semmi...

CSOBAI Ebben azért nektek is van valami szerepetek...

HAKAN (*megrázza a fejét*) Tévedsz, uram... Ez a ti dolgotok és nem a miénk. Ha van megérzés, ha van türelem, ha legalább megsejted, mi játszódik le a másik emberben, s megérted az érveit akkor is, ha te másként gondolod; akkor egy igen fontos képesség birtokában vagy... És ez a képesség van mindig. Van éjjel és nappal, van háborúban és békében, van télen és nyáron, van esőben, hóban, fagyban... egyszóval mindig. És – már megbocsáss szavaimért! – ez a képesség belőletek hiányzik. Hagy mondjak egy példát!... Ti még most is úgy gondoljátok, hogy annak idején ott Mohácsnál valamiféle nemzeti sorstragédia történt...

CSOBAI Elvesztettük a királyunkat és a seregünk nagy részét.

HAKAN A királyotok nem a csatában esett el, és ott volt még Szapolyai serege és a rendi hadak... Mikor volt ez az ütközet?

CSOBAI 1526-ban.

HAKAN 1526-ban... Maradjunk a ti időszámításotoknál... Elvesztettetek egy csatát: ennyi történt. Nem több. Seregeink megszállták az országot? Nem. Végzetes volt ez a vereség? Nem. Mikor foglaltuk el Budát?

CSOBAI Negyvenegyben...

HAKAN Negyvenegyben... A két évszám közt van tizenöt év, uram. Mit csináltatok tizenöt évig? Váratok és erődrendszereket építtetek ellenünk? Új hadsereget szerveztetek? Minden erőtetek az ország függetlenségének megóvására fordítottátok? Közös akarral szembefordultatok az idegen hódítókkal? Bizony nem... Választottatok magatoknak két királyt, hogy legyen ki mellé állni... Hogy eldöntsétek, ki a hazafi és ki a még hazafibb? Ki a magyar és ki a magyarabb?... Aztán a meddő pártharcok felőrölték az erőtetek, és negyvenegyben a janicsárjaink besétáltak a budai várba, és vérontás nélkül elfoglalták azt. Tizenöt év alatt ennyire voltatok képesek, uram... Azt mondjátok, minden nyomorúságotokért mi vagyunk a felelősek. De Magyarország széthullása már elkezdődött Mátyás halálával. Erről mi nem tehelünk. Ez a ti dolgotok... És mi történik itt Füleken? A várat Koháry István magyar kapitány védi a katonáival és a császári zsoldosokkal és mi rohamozzuk, törökök, Thököly Imre magyar seregével és az erdélyi hadakkal... Uram, itt magyarok ölnék magyarokat, s mondhat sz bármit, ez testvérgyilkosság...

AJTÓNÁLLÓ (*jobbról be*) Hadnagy úr, újabb követ érkezett a török táborból. Ulman bég veled kíván beszélni.

CSOBAI Énvelem?

AJTÓNÁLLÓ Igen.

CSOBAI (*bólint*) Rendben van. Engedd be!... Koháry kapitány úr?

AJTÓNÁLLÓ Még tárgyal.

CSOBAI Kapros?

AJTÓNÁLLÓ Alszik.

CSOBAI Jó...

(*Az ajtónálló kinyitja az ajtót, Ulman bég méltóságteljesen bevonul, meghajolva, szertartásos lassúsággal üdvözléi Hakant, ajtónálló jobbra el.*)

ULMAN A Fényestekintetű Ibrahim pasa, (*meghajol*) a hadak szerdárja üdvözetét küldi tenéked, vitéz Csobai hadnagy! Arra kér téged, mint a túsunk őrzőjét, hogy a nagytiszteletű Hakan bégnek – méltóztasd kegyesen engedélyezni, hogy én a hitvány szolga, átadhassam a Felső Szultán (*meghajol*) ajándékát...

CSOBAI A szultán ajándékát?...

ULMAN ...amely épp most érkezett Konstantinápolyból. Váltott lovakon hozta a leggyorsabb futárunk...

CSOBAI (*furcsálja a dolgot*) Valóban fontos lehet, hogyha ennyire sürgős...

ULMAN (*nyomatékosan*) Ez szultáni ajándék, uram, amelyet csak az arra érdemesek vehetnek át... A legnagyobb kegy, amit igazhitű magáénak mondhat...

CSOBAI (*egy kézmozdulattal*) Értem, uram... Legyen, ahogy gondolod, én nem akadályozlak ebben... Tégy belátásod szerint!

ULMAN (*meghajol*) Köszönöm, uram!... Kérlek ugyanakkor, hogy szerény személyemet fogadd el ideiglenesen túsznak, hogy a nagytiszteletű Hakan bég parttalan örömének semmi se vessen gátat!...

CSOBAI Úgy érted?...

ULMAN Nem vagyok arra méltó, én, a semmi, hogy e jeles férfiú örömében osztozzak. Épp ezért szeretném levenni válláról egy rövid időre a rabság nyomasztó nyűgét, hogy átvehesse azt, amit már oly régen megérdemelt...

CSOBAI (*egy kézmozdulattal jelzi, hogy „tessék!”*)

ULMAN (*újabb szertartásos üdvözlés után Hakanhoz*) Nagytiszteletű Hakan bég! A Felső Szultán (*mindketten meghajolnak*) üdvözetét küldi tenéked, s nagyrabecsülése jeléül ezt a szerény ajándékot... (*egy kis dobozt tesz le az asztalra*). Reméli, hogy jó egészségnek örvendesz és Allah győzelemre segíti dicső kardod, s hogy hamarosan viszontláthat palotájában.

HAKAN (*meghajol*) Fényestekintetű Ulman bég! Kérlek, tolmácsolj köszönetemet Öfelségének! Legmerészebb álmomban sem gondoltam ily nagy megtiszteltetésre! Ezután is arra törekszem, hogy méltó legyek szerény tehetségem szerint a Leghatalmasabb kegyére és jóindulatára!...

ULMAN Ne szerénykedj, uram,! Ez az ajándék már régen megillet téged...

HAKAN Igazán megtisztelő számomra, hogy ezt mondod, uram...

ULMAN Én – személy szerint – már korábban is gondoltam arra, hogy valóban kiérdemelted ezt a nagy kegyet...

HAKAN Én sem kívánhatok mást, uram, minthogy Öfelsége hasonló elismerésben részesítsen téged is...

(*A két török udvarisasan meghajol egymás felé, lezárván a beszélgetést.*)

CSOBAI (*kiszól az ajtónállónak*) Vezesd Ulman béget az egyik vendégszobába, és állítsd őket az ajtaja elé!

(*Ulman a lassú, szertartásos meghajlások után az ajtónálló kíséretében jobbra el. Hosszú csönd.*)

CSOBAI (*a dobozra mutat*) Ne zavartasd magad, uram! Nézd meg, mi van benne!

HAKAN Nagyon jól tudom, mi van benne.

CSOBAI (*meglepődik*) Valóban?...

HAKAN (*lassan elmosolyodik*) Az, ami benne van, gyorsabban és biztosabban öl, mint a tigris, s mérge ezerszer erősebb a skorpióénál... A pestises beteg vagy a leprás még bízhat abban, hogy meggyógyul, a vak, hogy visszanyeri szeme világát... Ők még várhatják a csodát... De akinél ott van ez a kis doboz, annak már semmi reménye sincs.

CSOBAI Miért, mi van benne?

HAKAN Egy kis fonál, uram... Egy selyemzsinór...

CSOBAI (*valami dereng*) A halálos ítélet...

HAKAN (*bólint*)

(*hosszú csönd*)

CSOBAI Még elmenekülhetsz...

HAKAN (*mosolyog*) Már nem... Nincs hova, s egyáltalán semmi értelme sem lenne... Ez egy más világ, uram... Bizonyára azt is furcsának tartod, hogy Ulman bég elhozza a Szultán (*meghajol*) „ajándékát” annak a túsznak, akit az ostromlott várban fogvatartanak, kockáztatva ezzel a saját testi épségét, s lehetőséget ad az ellenségnek, hogy esetleg visszaéljen a helyzettel; pedig igazán megvárhatná azt a néhány órát, amíg visszatérek a táborba...

CSOBAI Valóban szokatlan...

HAKAN (*megrázza a fejét*) Uram, te nem tudod, mi az a hatalom... A szultáni hatalom... A Felséges Szultán (*meghajol*) bármit megtehet korlátlanul és parttalanul. Ő nem kér, hanem parancsol... És a szava törvény. Utána Allah következik. Amit mond, megfélebezhetetlen és azonnal végrehajtandó... Nem kicsit később, majd, esetleg, holnap... Nem... Most, azonnal... Tétovázás és késedelem nélkül, fővesztés terhe mellett...

CSOBAI Itt egyenlőre biztonságban vagy...

HAKAN (*mosolyog*) Igazán kedves tőled, uram, hogy ezt mondd, és épp te, aki az őrzőm vagy s az ellenségem, de én már sehol sem vagyok biztonságban... Nékem annyi időm van, hogy fölvgjam az ereimet, vagy beledőljek egy kardba... Ennek a látványától ugyan megkíméllek, ám hidd el, ha majd pár perc múlva kilépek ezen az ajtón, hogy visszatérjek az enyéimhez, már nem fogom elérni a várkaput. Az egyik lépcsőfordulóban hurkot dobna a nyakamba, elvágják a torkom, esetleg föbelőnek... Shidd el, ez még a jobbik eset: kíméletes és gyors halál. Ha ellenállnék, szökni próbálnék, elretentésül válogatott kínzásokkal ölnének meg...

CSOBAI Ha elfognának...

HAKAN Elfognának. Ne gondold, hogy Ulman egyedül jött: három-négy orgyilkossal. Ha őket sikerülne is kijátszani, az egész Birodalom a nyomomban lenne... Mert ez szultáni parancs, törvény... Nem lenne semmi esélyem. Pár röpke nap még, teli rettegéssel, álmatlanul... aztán a lassú kínhalál... Hát így, uram... Meg kell halnom.

CSOBAI De miért?

HAKAN Nem tudom... Talán valamelyik beglerbégnek megtetszett a palotám az Aranyszarvöbölben, s most rá akarja tenni a kezét, így hát gátlástalanul megrágalmazott... Vagy

a hivatalnokok megírgyelték a diplomáciai sikereimet és most féltékenyek... féltik az állásukat... És hát ők közel vannak a tűzhöz... Vagy csak azért, mert én nem vagyok olyan, mint a többiek, akik egy hadjáratban összerabolnak mindent, ami mozgítható, a többit meg fölgújtják. Én könyveket gyűjtök, s inkább vagyok tudós, semmint katoná. Kilenc nyelven beszélek... De lehet az is, hogy ez a részeges Nagyvezír megint többet ivott a kelleténél, nem volt sikere a háremhölgyeknél meg a fiatal fiúknál, s most rajtam tölti ki a bosszúját... Nem beszélve arról, hogy én elleneztem ezt a hadjáratot...

CSOBAI Előző beszélgetésünk után ez valóban meglep!...

HAKAN Említettem már, hogy a mi hadviselésünknek megvannak a korlátai s a jól körvonalazható földrajzi határai, ameddig eljuthatunk...

CSOBAI Eddig és nem tovább...

HAKAN Mondjuk... Másrészt úgy érzem, a Birodalom már nem a régi... Ereje megcsappant, most nem időszerű egy ilyen háború... Ha Thököly előbb jön, tegyük fel, huszonöt évvel, akkor talán...

CSOBAI Bölcsőben ringatták még az idő tájt...

HAKAN A Hatalom mindig azt hiszi, hogy ő a legnagyobb, a legerősebb, ő teszi boldoggá az alattvalókat... egyszóval tökéletes... Egy Szultánnak nem lehet azt mondani, hogy te-hetségtelen, kegyetlen, méltatlan az uralkodásra, s hogy jóval jelentéktelenebb az elődjénél, a hivatalnokok megvásárolhatók épp úgy, mint a jog, vagy az igazság, a hadsereg felszerelése semmit sem fejlődött századok óta – ellentétben az európaiakéval –, ma is olyan fegyverekkel harcolunk, mint Nagy Szulejmán (*meghajol*) katonái, hogy bizonyos dolgokban lépést kellene tartanunk a világgal, különben végünk... S attól félek, ebben a háborúban nyilvánvalóvá válik a gyengeségünk, s ennek a következményei beláthatatlanok... Uram, te nem tudhatod, hogyan hozza meg döntését a haditanácsunk: tisztjeink órákon keresztül ülnek szótlanul az asztal körül, szívják a vízipipát, de nem azért, mintha nem lenne véleményük, hanem azért, mert csak azt mondhatják, amit a Szultán vagy a Nagyvezír hallani akar... Különbön jön a selyemzsinór... Én vettem a bátorságot és elmondtam a mondandómat... (*rövid szünet után*) Fogy az idő... Lenne egy kérésem, uram... Ha úgy tetszik, az utolsó kívánságom. Adlerberg kapitány bizonyára nem teljesítené, Ön talán igen.

CSOBAI Ha módomban áll... Megteszek minden tőlem telhetőt.

HAKAN Egy üres szobát kérnék, s az ajtó kulcsát.

CSOBAI Úgy érti?...

HAKAN Úgy értem, hogy szeretnék még egyszer ágyba bújni Zádikával, mielőtt meghalok. (*A két férfi szótlanul nézi egymást.*)

HAKAN (*lárván, hogy a másik habozik*) Nem követ el fegyelemsértést, hiszen Ulman itt van helyettem, őrizet alatt; én pedig már közelebb vagyok a halálhoz, mint az élethez... Higgye el, hadnagy úr, nincs csodálatosabb és emberhez méltóbb dolog a szeretkezésnél. Nincs még olyan emberi kapcsolat, amely kölcsönös, amelyben összefonódik a test, a lélek, az értelem és az érzelem... A születés hasonlatos hozzá és a halál, de a természet úgy akarta, hogy saját világra jöttére senki se emlékezzen, miként a halált sem lehet átélni, hiszen amíg érzek és értek, addig nem haltam meg, ha pedig igen, testem már nem az enyém... Ha még egyszer születnék, nem sok mindent csinálnék másképp, hiszen az utat végig kell járni, de az biztos, hogy sokkal többet szeretkeznék...

(Hosszú csönd)

CSOBAI *(lassan elindul az ajtó felé, majd kiszól az ajtónállónak)* Koháry kapitány úr?

AJTÓNÁLLÓ *(hangja kintről)* Még tárgyal.

CSOBAI Különleges esemény?

AJTÓNÁLLÓ Nem történt.

CSOBAI Rendben... Szólj Veron néninek! A török lánnyal jöjjön, és hozza a kulcsait is!

AJTÓNÁLLÓ Igen, uram!

CSOBAI *(becsukja az ajtót)*

HAKAN *(kis csönd után)* Köszönöm, uram.

CSOBAI Nem vagyok benne biztos, hogy helyesen cselekszem...

HAKAN Ahol az alapvető emberi érzelmek kérdőjeleződnek meg, ott baj van... Ahol az erkölcs nem eszköz, hanem cél, ahol mi vagyunk érte és nem ő értünk. Mi, akik oly gyakran mondogatjuk – szégyenlős mosollyal –, hogy „bizony, nem vagyunk tökéletesek”, jó lenne, ha ezt a mondatot komolyan vennénk... Tudod, uram, Indiában az elefántokat fakitermelésre idomítják, mert az elefánt erős, és képes kidönteni egy fatörzset, ügyes és tanulékony, így össze is gyűjti azokat, de sohasem fog ezekkel átrepülni az erdő fölött, bármennyire is szeretné a gazdája... Egész egyszerűen azért, mert nem tud repülni... Mindezt csak azért mondom, mert van, amit egy lénytől el lehet várni, és van, amit nem... Az embertől sok mindent meg lehet követelni, de mindent nem... Semmi és senki nem él helyetted: sem a törvény, sem az erkölcs, sem a másik ember... senki. Hiába tolod őket magad előtt fedezékül, menekülsz hozzájuk: élned és döntened neked kell... Engem sohasem az érdekelt igazán, hogy milyenek kellene lenni az embereknek, mert nem én teremtettem; hanem az, hogy milyen... Szóval, nem a gombhoz kellene varrni a kabátot... És hagy emlékeztesselek, uram arra, hogy a ti Szent Könyvekben nem csak az van leírva: „Ne ölj! Ne paráználkodj!...”, hanem az is, hogy „az Úr az ítélkezés jogát önmagának tartja fenn...”, nektek pedig – ha szabad azt mondanom – ez az egyik kedvenc szórakozásotok... És az is meg van írva, hogy amikor Jézus Jeruzsálembé megy, ott meg akarnak kövezni egy parázna asszonyt, s az egyikük – nyilván hogy saját lelkiismeretét megnyugtassa – megkérdi: „Rabbi, ugye, valóban meg kell köveznünk?” ...És Jézus így felel: „Az vesse rá az első követ, aki büntetlennek érzi magát!” Erre az emberek leteszik a köveiket és hazamennek. Azt hiszem, néha nektek is le kellene tenni a köveiteket és haza kellene menni...

VERON *(maga előtt terelgetve Zádikát jobbról be)* Menjél csak, aranyom! *(Csobaihoz)* Na, mi van már megint?

HAKAN *(rövid szünet után, miközben senki sem mozdul, kinyitja a doboz fedelét)*

ZÁDIKA *(fiatal és szép; amikor megpillantja a selyemzsinórt, szája elé kapja a két kezét és áll rémülten)*

CSOBAI Veron néni, kísérje őket a toronyszobába, és a kulcsot adja át Hakan bégnek! ...Aztán menjen, és nézze meg a sebesülteket!

VERON *(elhúzza a száját, vesz egy nagy levegőt, mintha mondani akarna valamit; majd legyint egyet, és int a törököknek, hogy „erre tessék”!... Mielőtt utánuk menne, még visszaszól)* A gyertyát ne tartsam?... *(A többiek után balra el)*

(Csobai egyedül marad. Az ablakhoz sétál és néz kifelé... Hosszú csönd)

AJTÓNÁLLÓ *(jobbról be)* Hadnagy úr, egy szökevény a török táborból...

CSOBAI *(nem fordul meg)* Küldd be!

(Ajtónálló jobbra el, pár pillanat múlva belép Eszter – rajta földig érő köntös, melynek csuklyája eltakarja az arcát)

CSOBAI Isten hozott minálunk, uram!...

ESZTER *(lassan leveti a köntöst – alatta török férfi öltözet –, összehajítja és az egyik szék karfájára teríti)* Az ördög elől menekülök inkább, hadnagy úr!

CSOBAI *(meglepődik)* Elnézést, azt hittem... Hozatok valami enivalót...

ESZTER Nem vagyok éhes.

CSOBAI Akkor egy öltözet ruhát, amely...

ESZTER Köszönöm, nincs rá szükségem.

CSOBAI Én szívesen...

ESZTER Ne fáradjon!... Örülök, hogy itt vagyok egyáltalán.

CSOBAI Ahogy gondolja... *(rövid szünet)* Ibrahim táborából?

ESZTER Kis kerülővel... Rejtekekutakon keresztül...

CSOBAI Hogy jutott be a várba?

ESZTER Az őrség segített... meg a jószerencse.

CSOBAI Hogyan sikerült megszöknie?

ESZTER *(öltözetére mutat)* Látja... Így.

CSOBAI Megsérült?

ESZTER Nem. Kíváncsi még valamire?

CSOBAI *(zavartan elmosolyodik)* Én csak...

ESZTER Igen?

(kis csönd)

CSOBAI *(bemutatkozik)* Csbai Ferenc hadnagy.

ESZTER Talán Eszter.

CSOBAI Talán?

ESZTER Lehet, hogy így hívnak, de az is lehet, hogy nem... Talán... Úgy emlékszem, utoljára anyám szólított így aznap, amikor meghalt. A janicsárok egy fához kötötték, a kedvüket töltötték vele, aztán elvágták a torkát... És nekem mindezt végig kellett néz-nem, mielőtt elvittek magukkal... Hét esztendő lehettem akkor.

CSOBAI Sajnálom...

ESZTER Ne sajnálj, hadnagy úr! Nem kérek a részvétedből. Sem a tiédből, sem senkiéből... De ha ki akarsz faggatni, ám legyen, ahogy akarsz!

CSOBAI Szó sincs róla! Én csupán csak...

ESZTER Végül is nem ismeresz. Lehetnék akár török kém is... Sajnos, nincs nemesi kutyabőröm, ami igazoljon, sem rokonom, se senkim... Elmeséljem az életem? Végtelenül egyszerű történet, egy mondatba belefér: húsz éve eladtak a szendrői emberpiacon egy raguzai kereskedőnek, s azóta egyik török bordélyból a másikba hurcolnak és árulnak jó pénzért. Ennyi... Nemrég Ibrahim egyik talpnyalója vett meg – két ezüst tányért fizetett –, az ő sátrából sikerült megszökni. S ha a neved kérde, az valóban bonyolult egy kicsit. Bagdadban Leila voltam, Bahesiszerájban Szonja, Nikápolyban Míra, Jeruzsálemben Delila, Alexandriában Irisz. Mit akarsz még tudni? Mire vagy kíváncsi? Nem voltam elég aprólékos? Merüljünk el a részletekben?...

CSOBAI Kérlek, ne!...

ESZTER *(egykedvű, mint eddig)* Miért ne? Tudni akartad, ki vagyok... Érdekel, hogy csinálják a törökök, a franciák, a perzsák, az egyiptomiak?... A tarsuzsi hajóskapitány, a ródoszi kikötőparancsnok, a szinopei fogadós?... Kecsképasztorok, aranyművesek,

kalózok, hivatásos orgyilkosok?... Van róla fogalmad, mit művel a hatvannyolc éves drinápolyi beglerbég egy hét esztendő gyereklánnyal, mikor bezárkózik a szobájába vele? Miféle orgiákat rendeznek a bizánci palotákban a hadjáratból hazatért ruméliaiak? Olyanokkal, mint én... fiatal fiúkkal... gyerekekkel... éjszakákon át... Milyen aljas és százalmas a részeg és mohó férfiképzlet? Néhány példát esetleg?...

CSOBAI Kérlek, hagyd abba!...

ESZTER Van benne tapasztalatom, elhiheted... Velem már mindent megtettek, amivel egy nőt meg lehet alázni.

CSOBAI Nem akartam feltépni ezeket a sebeket...

ESZTER Ha akarnád se tudnád... Mert ahhoz valami olyasmi kell, amit léleknek neveznek... vagy érzelmeknek... vagy ki minek akarja... De az már belőlem hiányzik. Eltűnt, mint a kámfor... vagy mint azok, akiket valaha szerettem. Elszivárgott bordélyházak mélyén, jól őrzött háremek parkjaiban, sátrak füledt és fojtogató párájában, ahol megkötözve és kiszolgáltatottan feküdtem, mint egy állat a vágóhídon... esetleg a tengerben vagy egy kapualjban, ha valakinek épp ott lámadt kedve...

CSOBAI Ne beszélj róla!...

ESZTER ...Eltűnt fogatlan matrózok és tetovált rabszolgakereskedők karjai közt, akik az ágyamba bújnak, hol a lepedő már nyirkos és nedves volt a verítéktől és büzlött a rákiától meg az olesó boroktól... Eltűnt anatóliai fürdőmedencékben, ahol félbolond hercegisasszonyok kedvében kellett járnom, s néger lányokkal szenvedélyt szítani... Felébreszteni az alvó oroszlánt... vagy inkább az alvó hiénát...

CSOBAI De most már mindennek vége. Biztonságban vagy. Ne gondolj rá többé!

ESZTER Hűsz esztendő, hadnagy úr! Hűsz gyötrelmes, elmondhatatlan, undorító év... Majdnem az egész életem... És te azt mondod, ne gondoldj rá?!... Az előbb még meg akartál ismerni, most alig tudsz valamit és máris feladod?... Hiszen még alig kezdtük el! Nem vagy kíváncsi – mondjuk – az életutamon és a lelkem helyén kívül a testemre is? Hogy én hogyan csinálom? Hatalmas tapasztalattal és nagy gyakorlattal rendelkezem, nekem elhiheted! Miután a kíváncsiságot kielégítettem, nem akarsz, hogy esetleg téged is?...

CSOBAI *(zavarban van)* Butaságokat beszélsz...

ESZTER Időnk van, ráérünk... Vagy akarsz még valakit rajtam kívül? Ám legyen! Kíváncságot számomra parancs!...

CSOBAI Hagyd abba ezt az örültséget!

ESZTER *(elkezd vetkőzni)* A köntösön csináljuk?...

CSOBAI *(dühös és zavart)* Fejezd már be!

ESZTER ...Vagy az asztalon? Nekem teljesen mindegy...

CSOBAI Kérlek!...Hagyd abba!...

ESZTER *(hosszú csönd után lassan visszagombolkozik. Más hangon)* Én úgy gondoltam erre a várra, mint a madár nyitvafelejtt kalitkaajtóra... Ez az egy esélyem maradt: hogy harcolni fogtok és győztök és nem adjátok fel... Akkor van remény... De ha megalkudtok a törökkel vagy vereséget szenvedtek, akkor végem. Ti még talán szabadon elmehettek... én nem. A hiúságukban sértett férfiak sok mindenre képesek és élénk a fantáziájuk. Vérebekkel tépetnek szét, esetleg megnyúznak elevenen, én pedig ebből – köszönöm szépen! – nem kérek. Legjobb esetben visszavisznek oda, ahonnan megszöktem, de én oda soha többé nem megyek vissza. Inkább a halál...

CSOBAI A vár egyenlőre a miénk, Koháry kapitány úr pedig most tárgyal az ostromlókkal...

- ESZTER Tudom... Azért mondom, hogy nincs szükségem semmire. Ha folytatjátok a harcot, ráérek még átöltözni... De ha letesítitek a fegyvert, így is meg tudok halni...
- ADLERBERG (*jobbról be*) Látom, nem unatkozik, hadnagy úr! Csak gratulálni tudok: a hölgy valóban nagyon esinos! Ugyanakkor mélységesen sajnálom, hogy nem értesítettek a mai mulatságról: az öltözékből ítélve jelmezbálra készülnek...
- CSOBAI A kisasszony megszökött Ibrahim táborából, és nálunk talált menedéket.
- ADLERBERG (*katonás*) Természetesen tudom a kötelességem! (*Eszterhez*) Kiskegyed ezen-túl a személyes védelmem alatt áll!
- ESZTER Köszönöm, uram, nem tartok rá igényt.
- ADLERBERG Milyen kár... Ám ezt még meggondolhatja... Megjegyzem, tudtam én, hogy nemrég érkezhetett. Jómagam ugyanis minden nőt számon tartok a várban. Egy ilyen tündér pedig semmiféleképpen nem kerülhette el a figyelmemet...
- CSOBAI Gondolom, nem azért jött a kapitány úr, hogy a megfigyelőképességéről tájékoztasson...
- ADLERBERG Valóban nem. A tojásomat keresem.
- CSOBAI Miféle tojást?
- ADLERBERG Nürnbergi... Nürnbergi tojás. Errefelé zsebórának hívják. Vagy itt hagytam, vagy a kávéházban.
- CSOBAI Biztosíthatom róla, hogy itt nincs...
- ADLERBERG Hát akkor megnézem a kávéházban. Semmiféleképpen nem szeretném elveszíteni. Becses családi ereklye.
- CSOBAI Úgy emlékszem, önt Koháry kapitány úr, a löportorony őrzésével bízta meg...
- ADLERBERG (*legyint*) Az már régen volt... Azóta – ha szabad azt mondanom – a dolgok állásában bizonyos változások álltak be...
- CSOBAI Miféle változások?
- ADLERBERG Például az, hogy befejeződött az a kis eszmecsere Koháry kapitány és a követekek közt... Úgy értem, ez a tárgyalás, amin a bőrünk múlik...
- CSOBAI Befejeződött?!... Hát akkor miért nem ezzel kezdte!? Na, és mi történt?!
- ADLERBERG (*élvezi a helyzetet és álszent módon játszik*) Az történt, hogy elvesztettem a tojásomat. A nürnbergi... Pedig, mint már az imént is említettem, becses családi ereklye. Boldogult nagyapámé volt – nem tudom, hol lophatta... Mindenesetre volt izlése, azt meg kell hagyni...
- CSOBAI Nem erre vagyok kíváncsi!!
- ADLERBERG (*kedvesen mosolyog*) Nem erre?... Pedig kár, higgye el! Valóban értékes darab. Ha megtalálom, nem felejtsem el megmutatni önnek... A Zifferblattján – miszerint a számlapján – egy fölöttébb érdekes, intim jelenet látható: a faun és a nimfák Dionüszosz ünnepén...
- CSOBAI Kapitány úr, ne hozzon ki a sodromból!...
- ADLERBERG (*nem akarja tovább feszíteni a húrt*) Miért olyan ideges, hadnagy úr? Mit akar tudni?
- CSOBAI Hogy döntött Koháry kapitány?
- ADLERBERG Ja, a kapitány úr? (*hosszú hatásszünetet tart, majd kedvesen*) Harcolunk tovább.
- CSOBAI (*mázsás kő esik le a szívéből*) Hála Istennek!...
- ADLERBERG Lehet visszacsereberélni... Jut eszembe, hol van az én nagy barátom, a szentéletű túsú úr?

CSOBAI Hakan bégnek selyemzsinórt küldött a szultán...

ADLERBERG Ó, részvétem... Akkor majd postakocsin küldöm a cukrozott gesztenyét... Na és most?...

CSOBAI A toronyszobában van a szolgálójával... Elbúcsúznak egymástól...

ADLERBERG Kettesben?

CSOBAI Kettesben...

ADLERBERG (*mindent ért*) Aha... „A toronyszobában elbúcsúznak egymástól”... Tetszik ez a fogalmazás... Eszem azt a tiszta lelkét a hadnagy úrnak!... És ezt, gondolom, ön engedélyezte... „hogyan elbúcsúznak egymástól”?...

CSOBAI Igen, én.

ADLERBERG (*bizonyos meglepedettséggel*) Akkor azt kell mondanom, hogy – a közhiedelemmel ellentétben – a hadnagy úr mégsem reménytelen eset... Megjegyzem, erről a puhas bégről se gondoltam volna... Arra a szegény, elárvult török lányra pedig majd lesz gondom... Úgy is mondhatnám, ráteszem a kezem... Már persze, csak úgy átvitt értelemben...

CSOBAI (*bizonyos éllel*) Azt hiszem, a kapitány urat már várják a kávéházban...

ADLERBERG (*széttárja a kezét*) Jól van, no, megyek már, nem kell engem küldeni!... Előbb azonban szabadon emlékeztetnem a hadnagy urat arra, hogy elfelejtett bemutatni az áruház, oroszlanlelkű hölgynek...

CSOBAI (*kellelenül int a kezével*) Adlerberg kapitány úr... Eszter kisasszony... Mint már az előbb is említettem, egy török háremből szökött meg...

ADLERBERG (*elégedett*) Tehát egy hivatásos...

CSOBAI (*felcsattan*) Válogassa meg a szavait, kapitány úr!

ADLERBERG (*védkezően széttárja a kezét*) Én csak a pusztát állapítottam meg... (*boldog*) Ez az én napom! A törökök egymást ölik, a magyarok egymást ölik és végre egy hivatásos!... Mi kell még?... Azt hiszem, egy kancsó bor... (*Eszterhez*) Kedves kisasszony, nem töltöttünk mi már el néhány éjszakát az innsbrucki Fehér Orszarvúhoz címzett fogadóban, második emelet, korhadó lépcsőn balra?...

ESZTER Összetéveszt valakivel... uram...

ADLERBERG Fürjpastétómat ettünk és könnyű rajnai borokat ittunk hozzá... A Zimmerfrau ágyba hozta a reggelit, ahol egyébként meglehetősen szorosan voltunk. Vagy az ágy volt szűk, vagy mi voltunk sokan... Négyen, ha jól emlékszem...

CSOBAI A kapitány úr menni készült...

ADLERBERG (*könnyedén*) Annyira azért nem sietek... (*gondolkodik*) Nézzük csak!... Igen, most már emlékszem: a mai estém kivételesen szabad... Nem lenne kedve előtte velem vacsorázni?

ESZTER Próbálkozzon másnál, kapitány úr...

ADLERBERG Utána pedig megnézhetnék az éremgyűjteményemet. A szobám kicsi, de lakajos és meghitt... XIII. Lajos korabeli bútorok, vastag tölgyfaajtó, garantáltan hangszigetelt... Az ablakban majd szerelmesen összefonódunk és választunk magunknak csillagot... (*közelebb sétál Eszterhez és kéjesen fixírozza*) Nos, mit szól hozzá?...

ESZTER Azt, hogy jobban tenné, ha vigyázna a tojására, még baja eshet...

ADLERBERG (*megütközik*) Ó, micsoda stílus!... (*bizalmasan*) Pesze, nem kívánom potyán, elvégre Krisztus koporsóját sem őrizték ingyen... De a piszkos anyagiakat később is megbeszélhetjük...

ESZTER *(lekever neki két hatalmas pofont, ám amikor harmadszor is felemeli a kezét Adlerberg elkapja azt, hátracsavarja, mögé kerül, szabad kezével pedig átfogja a lány derekát és magához húzza)*

ADLERBERG *(elismerően)* Ez aztán a temperamentum!... Egy igazi vadmacska... Szabadjon azonban emlékeztetni kiskegyedet, hogy micsoda vétek ekkora testi erőt mindenféle pofonokra elfecsérelni! Mindent a maga idejében! Most sem a hely, sem az idő nem alkalmas erre... De este, amikor az egész környék hangos a háztetőkön szerelmeskedő macskák nyávogásától és kéjes hörgésétől...

ESZTER Ez legyen a legnagyobb élménye egész életében!...

ADLERBERG ...Egy holdfényes szeptemberi éjszakán, mikor a csillagok állása szerint a Bika a Szűzben van...

CSOBAI Engedje el azt a lányt, kapitány úr!

ADLERBERG *(lassan elengedi Esztert, elindul az ajtó felé, onnan még visszaszól)* Örülök, hogy megismerhettem!... *(mosolyog)* És ne feledje, a meghívás még áll estére... Illetve, hogy egész pontos legyenek: az is áll! *(búcsút int és jobbra el)*

ESZTER ...Madarat tolláról...

CSOBAI Nem a barátom.

ESZTER Hanem?

CSOBAI *(kedvetlen)* ...A szövetségünk.

ESZTER Ha ilyen szövetségescink vannak és ők végig az országot, akkor inkább visszamegyek...

CSOBAI *(dühös)* Zsoldos!...

(Hakan és Zádika balról be. Kis csönd. A négy ember szóltanul nézi egymást.)

HAKAN *(nyugodt)* Eljött az idő, hadnagy úr!... Vigyázzon Zádikára, amíg érte nem jönnek... És köszönöm... *(tölt magának egy pohár bort)* Megiszik velem még egyet?

CSOBAI *(szóltanul bólint)*

(Lassú kortyokban isznak. Csönd.)

HAKAN *(leteszi a poharat)* Mennem kell... Higgyc el, hadnagy úr, ebben a veszett világban egy ember élete oly kevés...

ZÁDIKA *(felemeli két ujját)*

HAKAN *(ekkor látszódik először valamiféle érzelem az arcán, rekedten)* Ezt nem teheted!... Kérlek, ne!... Ha valóban szeretsz...

ZÁDIKA *(odarohan Hakanhoz, hozzábújik és szorosan átöleli)*

HAKAN Majd jön valaki más és elfelejtesz... Ennek így kell lennie... F fiatal vagy és szép... Minden rendbe jön... Hidd el!...

ZÁDIKA *(még szorosabban öleli át Hakant)*

HAKAN Ne tedd meg!... Ne nehezítsd meg a dolgom!... Kérlek!...

ZÁDIKA *(kibontakozik az ölelésből, kézenfogja Hakant és lassan, de határozottan húzza az ajtó felé)*

HAKAN *(nagyon nehezen indul el, tévován, csoszogva, alig emeli a lábát, hosszú csönd után az ajtóból)* Hited szerint te a keresztények Istenéhez térsz majd meg, uram, én Allahhoz. Valószínűleg egyikünk téved. Lehet, hogy mindketten, mert az élet után nincsen más, csak a Semmi... De ha mégis van odaát valami, és van kávé és egy asztal, ami mellé le lehet ülni, akkor ott a vendégem vagy egy kávéra... *(Zádikával kézen fogva jobbra el... Hosszú, nagyon hosszú és súlyos csönd... Odakintről, gyors egymásutánban, két pisztolylövés zaja hallatszik.)*

II. FELVONÁS

(Ugyanott néhány nappal később. A várat már feldúlták a törökök, a pusztítás nyomai mindenütt. A szekrényajtó kifeszítve, a zászlórudak kettétörve, a feszület a földön. Az asztal üres, a székek szerteszét hevernek felborítva, a sarokból hiányzik a faláda.)

VERON *(lassú, öreg mozdulatokkal állítgatja fel a székeket. Nehezen hajol, időnként fel-szisszen, húzza a lábát – kínozza a köszvény)*

ADLERBERG *(zsákkal a vállán balról be. Szinte összegörnyed a súly alatt, meginog, majd terhét nagy nehezen az asztalra dobja. Hatalmasat fújtar) Na, ez megvolna!... De hát – mint mondják –, a szépségért meg kell szenvedni... (a zsákból előhúzza egy ezüst kancsót, szakértő szemmel méregeti és élvezettel forgatja az ujjai közt) Ugye, szépségem?... (Veronhoz) Hagyja azokat a székeket, Veron néni, azoknak már úgyis mindegy! Egy fél óra múlva a levegőbe repül ez az egész kóceráj.*

VERON *Én már akkor takarítottam ezt a termet, fiam, amikor te még a libákat legeltetted valahol a Fekete-erdőben! Mondta is nekem az én Józsim – Isten nyugosztalja! –, hogy inkább a krumpli földön kellene hajolgatnom, nem itt a felmosóronggyal... Megszerttem ezt a várat, itt éltem le életem nagy részét – és az nem volt kevés, hála az Úrnak!... Így akarom megőrizni az emlékezetemben... Boldogult lánykoromban az ártatlanságom is itt vesztettem el: a déli bástya egyik lőrésében valami mozsárágyún...*

ADLERBERG *(elismerően bólogat) Szeretem a fantáziadús embereket. Igaz, nekik sokkal nehezebb. Az ostobák mindig azt hiszik, hogy erényesek, pedig csak nem tudnak a lehetőségeikről. Szerintük az erény természetes állapot, szerintem meg nem. Ahol nincs harc és küzdelem, ott nincs erény sem... Szerencsére a Teremtő engem jelentős képzelőerővel látott el... (megcsóválja a fejét) A déli bástya lőrésében egy mozsárágyún... (felsóhajt) Hm... Ennek is megvan a varázsa.*

VERON *Ugyhogy beszélj nagyobb tisztelettel erről a várról, fiam! Kóceráj a te Burgod azzal a tehetetlen császároddal meg a pipogya vezérkarával együtt!*

ADLERBERG *Ez a vár már nincs is, Veron néni. Estére füstölgő rom lesz belőle, semmi más... Alá van aknázva, bármikor felrobbanhat, amikor ők akarják.*

VERON *Tudom. De egyelőre megvan... (a feszületet fölveszi a földről és megpróbálja visszaakasztani a falra, majd kedvetlenül az asztalra teszi azt) Még a kampót is kiszedték ezek a pogányok...*

ADLERBERG *(felháborodik) Tolvaj banda!*

VERON *(a zsákra mutat) Látom, nagy terhet cipelsz, fiam...*

ADLERBERG *No, igen... (nagyot nyújtózik) Ha nem is akkorát, mint Krisztus urunk... Valami kis ajándék az otthoniaknak... Geschenk... Vagy ahogy a franciák mondják: Souvenir (kéjesen elhúzza a szót) ...Emlék Magyarországról...*

VERON *Tokaji bor esikóbőrös kulaesban?...*

ADLERBERG *Hát, nem egészen... (pakolászik) Nézzük csak!... (kivesz a zsákból egy ezüst tálcát és egy aranygyűrűt) Egyet a mamának, egyet a papának... Hogy fog örülni a drága Mutter!*

VERON *(belenéz a zsákba) Látom, nagy a család...*

ADLERBERG *(elérzékenyül) Hál' Istennek még a dédszüleim is élnek... Apai ágon egyébként a Schönbrunnersechauerdorfhochburgi Kuhschellefrühmorgenswankelmütigerekel vagyunk rokonságban.*

VERON *(nem hisz a fülének) Hogy mondd, édes fiam?*

ADLERBERG ...Hogy apai ágon...

VERON (*bólint*) Azt még értettem.

ADLERBERG ...A Schönbrunnerseehauserdorfhochburgi Kuhshellefrühmorgenswankelmütigerekkel vagyunk rokonságban...

VERON (*kis csönd után megvonja a vállát*) Nem vagyok én süket, édes fiam, csak nem hittem a fülemnek... És te érted egyébként, amit mondasz?

ADLERBERG Természetesen!

VERON (*felhúzza a szemöldökét*) Akkor jó... (*tovább szemlélődik*) Látok ott egy díszkardot...

ADLERBERG Azt az unokahugomnak viszem.

VERON Miért pont kardot?

ADLERBERG (*vígyorog*) Kardos menyecske... Különösen, ha felhevül és belelendül...

VERON Hány éves?

ADLERBERG Tizenöt... De tizenhatnak látszik... Végül is nem vihetek neki mozsárágyút...

VERON Tréfálsz velem, fiam... Nem illik csúfot üzni egy öregasszonyból...

ADLERBERG (*széttárja a kezét*) Veron néni nem öreg. Ha néhány évvel fiatalabb volna, még magam is...

VERON (*legyint*) Hagyd el, fiam, túl sokszor hallottam én már ezt...

ADLERBERG Komolyan beszélek. Az unokahugom Durchlassenrückforderunghartgesottenlandban lakik, nem messze Sinnesorgansitzfleischkriegsgefangenschaftstadtól és...

VERON Kíméld a nyelved, szükséged lehet még rá...

ADLERBERG ...Gemeinverstanlichmagenverderbenmalnehmenschloss, valamint... Schatzenswertverkaufsvertragdorf között...

VERON Kíméld magad, mondom!...

ADLERBERG ...A Bai felé vezető út mellett.

VERON Mi felé vezető út mellett?

ADLERBERG Bai.

VERON Ez a falu neve?

ADLERBERG Ez.

VERON Bai?

ADLERBERG Bai.

VERON Na, látod, vannak nektek rendes szavaitok is, miért kell két rőfnyi szókégyókat gyártanotok? Kitorik benne az ember nyelve...

ADLERBERG (*kotorászik a zsákban*) Ezt a fokost a sógoromnak viszem, aki kovács...

VERON...valahol...

ADLERBERG ...ígen...

VERON ...valami mellett...

ADLERBERG ...pontosan...

VERON ...közel valamihez...

ADLERBERG ...ahogy mondja...

VERON ...de nem túl messze valamitől...

ADLERBERG Honnan tudja?

VERON (*megvonja a vállát*) Gondoltam... (*kis csönd után*) Az én Józsim is kovács volt – nyugodjék békében! Erősebb embert nem ismertem nála a környéken. Ha méregbe gurult, menekült tőle mindenki, az utcán még a kutyák is kitértek előle. Fél kézzel eltört

egy patkót – különösen, ha volt már benne néhány pohárral... Egyébként nem ártott ő a légynek sem. Nagy szíve volt az én Józsimnak, az is vitte el egy boros éjszaka, amikor fogadásból megivott négy üveg pálinkát. Pedig negyven esztendeig éltünk egymás mellett szép csendesen, neveltük három gyönyörű gyermekiünket – egy sem él már közülük. Meghaltak mind... És most már földönfutó leszek én is, koldus, kolonc az emberek nyakán... valahol... Ki tudja, merre?... Meddig még?... *(kézfejével megtörli a szemét)*

ADLERBERG *(biztatóan)* Fel a fejjel. Veron néni, nem eszik olyan forrón a kását! Az ilyen dolgos asszonyra, mint maga, mindenütt szükség van. Aki olyan tyúkhúslevest tud főzni... A Vén Kaszással meg ráér még parolázni. Őkegyelme most úgylis elfoglalt: a csatatereken konesorog és a katonák körül sündörög... Könnyű dolga van... Ez az Ő ideje...

VERON *(legyint egyet, majd kis csönd után, nyugodtan)* Aztán áruld már el, édes fiam, hogy loptad össze ezt a tömérdek kincset?

ADLERBERG *(méltatlankodik)* Mit képzelsz rólam, Veron néni? Becsületes úton jutottam én ezekhez! Megdolgoztam értük a két kezem munkájával...

VERON Az egyik kezed is elég volt ahhoz, hogy elemeld... *(mutatja a mozdodulatot)*

ADLERBERG Így ismer Veron néni engem?! Ófelsége, a Császár kapitányát, aki apai ágon a Schönbrunnersehaus...

VERON Hagyd el, fiam!... *(megint belekukkant a zsákba)* Ez a kard a Pintér hadnagyé volt...

ADLERBERG Volt... De – sajnos – a drága hadnagy úr felrobbant a külső várkapuval együtt, mikor Koháry kapitány aláaknáztatta azt... Nem hagyhattam, hogy ez a remek fegyver a pogányok kezére kerüljön, így hát magamhoz vettem... Kegyeletből...

VERON Az aranygyűrűt Kuris Feri kapta az apósától a Dóczi ötvöstől, midőn eljegyezte annak lányát, a Katit...

ADLERBERG Később azonban kénytelen volt megválni tőle egy viharos éjszakán, mivel elnyertem tőle kockán...

VERON *(bólint)* Valóban viharos éjszaka volt: a Feri fél füle leszakadt és eltört két bordája... Az apja engem szalasztott papért...

ADLERBERG *(megvonja a vállát)* De életben maradt... Na jó, egy kicsit biceg!... meg kellett ismertetnem a kockajáték alapvető szabályaival... Megjegyzem, én óva intettem attól, hogy cinkelt kockákkal játsszon...

VERON Az aranyozott kereszt a templomunkból való...

ADLERBERG *(megdöbben)* Hogyhogy aranyozott? Én azt hittem színarany...

VERON Bronzból van, csak arannyal van futtatva...

ADLERBERG *(bosszús)* Nahát, de szegény népek élnek erre felé!... Ha ezt tudom, inkább el se hozom...

VERON Háború van, kapitány úr, mindannyian szegények vagyunk... A keresztet egyébként Csenderics úr készítette Selmechányán a felesége emlékére...

ADLERBERG A törökök kirabolták a templomot. Nem engedhettem, hogy ily becses ereklye a kezükbe kerüljön.

VERON ...És ezt ott felejtették...

ADLERBERG No, nem egészen... Ugyanis én előttük mentem oda... Éltem a körülményekből fakadó előnyömmel... Megelőztem öke.

VERON Vagyis kifosztottad az Isten Házát.

- ADLERBERG (*széttárja a karját*) Kifosztottam, kifosztottam... Dehogy fosztottam ki!... Mi vagyok én: tolvaj?!... Hősiesen megakadályoztam, hogy a templom kincsei a pogányok kezére kerüljenek. Így mindenki jól jár. Mosom kezeimet!
- VERON Az itteniek hosszú évek kemény munkája árán tudták megvásárolni ezeket a kegytárgyakat.
- ADLERBERG Legalább örülhetnek annak, hogy nem az istentelének, hanem egy hitében tántoríthatatlan keresztény vitéz kezébe kerültek ezek a kincsek. Nem beszélve arról, hogy azalatt a rövid idő alatt, amit az ostromlóktól kaptak, hogy összeszedjék a cók-mókjukat és kivonuljanak a várból, senkinek sem maradt ideje ilyesmivel foglalkozni...
- VERON ...Kivéve téged...
- ADLERBERG Kivéve engem... Egyszerű ember vagyok, nincs sok pakkom, a kevéssel is beérem... Inkább buzgó imádsággal töltöm napjaimat, semmint földi hívságokkal...
- VERON Hogy nem szakad rád az ég, édes fiam!...
- KAPROS (*jobbról be*) Indulnunk kell, Veron néni! Eljött az idő...
- VERON (*kis csönd után*) Hát ezt is meg kellett élnem... Legyen, ahogy az Úr akarja! Menjünk, fiam!...(*még egyszer körbenéz a teremben*)
- KAPROS Gondolom, a kapitány úr is indulni készül...
- VERON A kapitány úr épp a kincseit lajstromozza... Mármost azokat, amiket volt szíves – mondjuk úgy – összegyűjteni ezidáig: a templomi kegytárgyakat, a Pintér hadnagy – nyugodjék békében! – kardját, a Kuris Feri gyűrűjét, meg...
- KAPROS (*hidegen*) Vagy úgy!... Csak köszönettel tartozunk a kapitány úrnak, hogy gondoskodik arról, hogy mindezek visszakerüljenek jogos tulajdonosaikhoz, vagy a hozzátartozókhoz... esetleg az örökösökhöz...
- ADLERBERG (*könnyedén*) Hát, nem egészen, barátom... A háború már csak ilyen: aki valamire rátette a kezét, az már az övé.
- KAPROS Ezt úgy értsem...
- ADLERBERG (*bólint*) Bizony, úgy értsd, barátom! Eszem ágában sincs jogos tulajdonosokkal bíbelődni, paragrafusokat tanulmányozni, hogy ki a törvényes örökös. Ez már az enyém, punktum!
- KAPROS Az lesz a magácé, amit tőlem kap, ha nem adja vissza azonnal!...
- ADLERBERG (*békítően*) Ugyan, hagyjuk már ezt az örökös marakodást! Már az előbb is mondtam, a törökök kirabolták a templomot, nem engedhettem, hogy megkaparintásák a kincseket. Tudjuk mindannyian, milyen pusztítást vittek véghez azok a latrok. Még a festmények keretéről is lekapargatták az aranyat...
- VERON Erről én a te helyedben bölcsen hallgatnék, édes fiam, különösen akkor, ha az én kezem is úgy csillogna az aranyportól, mint a tiéd. Még a körmöd alatt is az van...
- KAPROS ...Lehet, hogy a bőre alatt is... Mindjárt kiderül...(*előhúzza a kardját*)
- ADLERBERG (*unottan*) Ez az állandó nagy magyar hősködés, Istenem!... (*ő is kardot ránt, Veronhoz*) Tetszik látni: jogos önvédelem...
- KAPROS Csak azt kapod, amit megérdemelsz! (*rátámad Adlerbergre, vívnak...*) (*Hosszú és kemény harc...*)
- CSOBAI (*Eszterrel együtt jobbról be*) Mi folyik itt?!...
- ADLERBERG Azt hiszem, hamarosan a vére...
- KAPROS (*leereszti a kardját*) A kapitány úr ellopta a templom kincseit, és vinne mindent, ami értékes és mozdítható.

ADLERBERG Csak azt viszem, ami megillet. Hadizsákmány...

(kis csönd)

CSOBAI (Kaproshoz) Várj meg odakinn!

KAPROS (kelleetlenül elteszi a kardját, Adlerberghez) Még találkozunk... (pök egyet és jobbra el)

CSOBAI (Veronhoz) Menjen maga is, Veron néni! Most indul az utolsó szekér, arra még felülhet. Ne gyalogoljon a rossz lábával!...

VERON Aztán igyekezzetek ti is, kisfiam! Már nincs sok idő hátra... Az Úr legyen veletek! (jobbra el)

(kis csönd)

CSOBAI Bár igen jól ismerem a kapitány urat, azt azért nem gondoltam volna, hogy tolvaj legyen...

ADLERBERG (felsőhajt) Ezek a kínos ismétlések!... Mi rossz van abban, hogy eme gyönyörűségeket megmentettem a pogányoktól?

CSOBAI Amennyiben visszaszolgáltatta őket, semmi...

ADLERBERG Mint főntebb vázoltam volt, ez hadizsákmány. Ami jár, az jár.

CSOBAI Azokat rabolja ki, akiket eddig védelmezett, akikért harcolt...

ADLERBERG Pro primo: a főnt nevezett egyének az ostrom során sajnálatos módon elhaláloztak, ergo: földi javakra immáron nincs szükségük. Pro secundo: ez a vár perceken belül a levegőbe repül, s oly hatalmas érték pusztul el és megy veszendőbe, aminek ily apróságok csak egészen kicsi morzsácskái. Pro tertio: Az én bölcs uralkodóm, a Felsőleges Császár, valamint ama Koháry kapitány úr, aki immáron a leendő fejedelem, Thököly Imre vendégszeretetét élvezi, mióta kitétte a lábát a kapun; egyszer a mi bölcs vezéreink több hónapos zsoldunkkal tartoznak nekiünk. És ez azért módfelett kellemetlen, mert mi ebből élünk. Ha úgy tetszik, ez a hivatásunk. A mindennapi teje-re valót bizony meg kell keresniünk...

CSOBAI Például rablásból...

ADLERBERG (elhúzza a száját) Nem szeretem ezt a szót... Becsületesen megdolgoztunk a zsoldunkért. Onnan vesszük el, ahol van. Ne feledje, hadnagy úr, hogy amit vállaltunk, azt teljesítettük. Keményen harcoltunk, sokan estek közülünk... És a füleki vár tornyán most nem azért lobog a török félhold, mert mi megfutamodtunk: a város népe kényszerítette Koháry kapitányt a feladásra...

CSOBAI Valamennyien szégyelljük magunkat. Helyettük is...

ADLERBERG Pedig nem kellene... A józan eszükre hallgattak...

CSOBAI Példát vehettek volna hőseinkről, az egriekről, szigetváriakról, kőszegiekéről, nándor-fehérváriakról...

ADLERBERG Mi haszna lett volna, ha úgy végezzük mindannyian, mint a szigetváriak, és meghalunk mind egy szálig? Hősies dolog lett volna, elismerem. Példázat eljövendő koroknak. És?... Így megmaradtunk s még harcolhatunk a végső győzelemért... Ha lesz ebben a háborúban végső győzelem...

CSOBAI Sohasem fogjuk feladni.

ADLERBERG Fiala vagy még, hadnagy úr és heves. Tele magasztos eszmékkel és ifjonti lobogással... Meghalni néha sokkal könnyebb és egyszerűbb, mint tovább élni... És az embernek az a végzete, hogy tíz körömmel kapaszkodjon az életbe. A nők gyereket akarnak szülni, a parasztok földet művelni, a tanítók tanítani, a takácsok szőni, fonni... Neked se feleséged, se gyereked, így hát nincs jogod azt mondani ezekre az em-

berekre, hogy gyávák. Az én számomra ők az igazi hősök, akik megmentették azt, ami a számukra a legfontosabb: szüleik, fiaik, lányaik, testvéreik életét, még akkor is, ha a keresztény világ – amely egyébként nem tudom hol volt és mit csinált az ostrom ideje alatt – most megveti őket mindezért...

CSOBAI Nekem nem ez jelenti a hősiességet.

ADLERBERG (*bólint*) Tudom. Ebben az országban az a hős, aki leveti magát a várfokról magával rántván az ellenséget; aki kirohan a katonái élén a biztos pusztulásba; aki inkább megöletti fogságba esett fiát, semhogy meghátráljon; aki feláldozza az életét nem-célokért... Hlyenek a ti hőseitek és nem azok, akik házakat építenek, könyveket nyomtatnak, tanítanak és nevelnek, akik nem egy nemzet sorsának a nyügét cipelik a vállukon, csak egy családot...

CSOBAI Büszkék vagyunk rájuk...

ADLERBERG Lehettek is, uram... Kevés olyan népet ismerek, amelynek annyi hőse lenne, mint nektek... De ismerek olyanokat is, akiknek alig vannak... És tudod, miért?... Nem mintha gyávák lennének, sőt épp ellenkezőleg: csak nincs rájuk szükség. Mert úgy alakítják a sorsukat, hogy ne legyen rájuk szükség. Úgy élik a mindennapjaikat, hogy az életüket ne kelljen hősökre bízniuk, mert akkor már baj van... Ők a mindannapok hősei. Nektek, magyaroknak, hadnagy úr, csodálatos pillanataitok és eltékozolt évtizedeitek vannak... És a homályba hullt esztendők kinevelik a maguk hőszait. Nincs még egy ilyen hős-váró nemzet, mint ti, uram, amely abban bízik, hogy annyi rosszkedvű, keserves, nyomorúságos év után majd jön végre valaki, aki egycsapásra megold mindent, elfeledtet mindent és igazol mindent... Mert ti holnapra akarjátok megfogatni az egész világot, és nem hosszú évek kemény munkájával jobbítani azt...

CSOBAI (*kis csönd után*) Azt hiszem mennie kell, kapitány úr. Már nincs sok idő hátra...

ADLERBERG (*bólint*) Én is azt hiszem... Kellemesen elbeszélgettünk. Még kellemesebb is lehetett volna a csevegés, ha azt a körülmények engedik. Sajnos, egy aláaknázott vár meglehetősen komor hátteret nyújt ilyen jellegű polémiákhoz... (*nagy nehezen vállára veszi a zsákját, búcsúzik*) Kisasszony! Hadnagy úr! Amennyiben lehetséges, ne itt mulassák a drága időt... Kövessék a példámat!... (*jobbra el*)

ESZTER (*ezúttal női ruhában, rövid szünet után*) Mért engedted el?

CSOBAI Fogynak a percek, és most nem az a kincs a legfontosabb...

ESZTER (*elfordul és néz kifelé az ablakon*) Neked is menned kell.

CSOBAI Addig nem, amíg nem beszéltem azzal a török tiszttel, aki utolsóinak maradt itt a várban. Bármikor megérkezhet...

ESZTER Nem szeretem a hosszú búcsúzást.

CSOBAI Gondold meg még egyszer!

ESZTER Már végiggondoltam mindent, és elrendeztem magamban mindent. Tiszta szívvel és alázattal indulok az Úr elébe.

CSOBAI Dehát biztosan van más megoldás is...

ESZTER Hadnagy úr, ezt az elmúlt napokban már nagyon sokszor megbeszéltük és átgondoltuk. Nincs más megoldás.

CSOBAI Talán mégis!

ESZTER Hálával tartozom neked ezért a néhány napért... Rövid életem legszebb időszaka volt, azt hiszem... Ennyi gyöngédséget és kedvességet még soha sem kaptam senkitől... De azt már az első találkozásunkkor megmondtam, hogy az utolsó esélyem ez a

vár. Ha győztök, akkor még van remény, ha nem, akkor nincs más választásom. Én oda soha többé nem megyek vissza, a kínhalálból pedig, köszönöm, nem kérek...

CSOBAI Nem biztos, hogy megölnék...

ESZTER Legfeljebb eljátszadoznak velem, aztán visszavisznek oda, ahonnan megszöktem. De azt – még egyszer mondom – soha többé...

CSOBAI Azon a rejtett alagúton keresztül, amin bejutottál, talán elmenekülhetnél.

ESZTER Azt már rég berobbantották, tudod jól.

CSOBAI Elbújhatnál egy szénásszekéren vagy egy hordóban, vagy mit tudom én hol? Valahogy csak kimenekíthetnének innen, még nem késő!

ESZTER A janicsárok engem keresnek. Név szerint, személyre szólóan. Mindenkit átkutatnak minden szekeret, minden ládát, minden lehetséges helyet, ahol rejtőzhetnék... Semmi esélyem. Csak bajt hoznék arra is, aki segíteni próbál. Egy egér nem juthat ki a tudtuk nélkül.

CSOBAI Ők is hibázhatnak...

ESZTER Egy valaki talán, de a többiek nem.

CSOBAI Esetleg elterelhetnének a figyelmüket...

ESZTER Adlerbergnek igaza van: nem tudok szabadulni a hősiesség mítoszától... Majd jön valaki, aki kimenekít rejtékutakon keresztül, szénásszekéren vagy boroshordóban, aki eltereli a figyelmet, aki az élete kockáztatásával, satöbbi... Holott te is tudod, hogy ez lehetetlen...

CSOBAI Talán mégsem...

ESZTER Nem akarom, hogy hordóból húzzanak elő vagy kazalnyi szénából, és ujjongva körbehordozzanak, mint egy fogságba esett rókakölyköt. Ha már így kell lennie, akkor méltósággal akarok meghalni, azzal a méltósággal, ami egész életemből hiányzott... Ez az én életem, hadnagy úr, én akarok dönteni felőle és örülök, hogy egyáltalán választhatok...

KAPROS *(jobbról be)* Ulman bég...

CSOBAI *(gyorsan)* Csukd be az ajtót!... *(Eszterhez, miközben kinyitja a bal oldali ajtót)* Várj még! Mihelyt elment, megbeszéljük...

ESZTER *(balra el)*

CSOBAI Engedd be és menj ki!

KAPROS *(kinyitja az ajtót, utat enged Ulmannak, majd jobbra el)*

ULMAN Befejeztük a munkát, hadnagy úr. Aláaknáltuk a várat...

CSOBAI Közülünk sincs már itt senki, csak mi ketten.

ULMAN Átkutattak mindent?

CSOBAI *(bizonyos éllel)* Legalább olyan alaposan, mint a janicsárok...

ULMAN *(bólint)* Akkor jó... Nem szeretnénk ugyanis, ha bárkiről megfélemedznének, és az esetleges balesetet a nyakunkba varrnák. Nem tenne jót a hírnevünknek. Mi a megállapodás szerint jártunk el: szabadon elvonulhatott mindenki és azt vihette magával, amit csak akart vagy elbírt. Senkinek nem görbült egyetlen haja szála se...

CSOBAI Magam ellenőriztem a létszámot.

ULMAN Ez nagyon megnyugtató... Furcsa dolog a hír, uram. Ha a várral együtt a levegőbe repülne valaki – tételezzük fel –, akkor Pozsonyban már úgy tudnák néhány nap múlva, hogy az őrséget elevenen befalaztattuk a pincébe, és rájuk robbantottuk az egész erődöt...

CSOBAI Senki sem kerülhetett el a figyelmünket. Ebben nem hibázhatunk.

ULMAN Ilyen nagy forgatagban egy ember nagyon könnyen eltűnhet. A mi táborunkból például megszökött egy rabnő. Csak ide jöhetett – legalábbis így gondoltuk mindannyian...

CSOBAI *(hallgat)*

ULMAN ...a többszörös védőgyűrűn nem juthatott át... De úgy látszik, tévedtünk...

CSOBAI Nem tudunk róla semmit.

ULMAN Előbb-utóbb úgyis megtaláljuk. Személyesen ellenőrizzük a kivonulókat.

CSOBAI És akkor?...

ULMAN Órá nem vonakozik a mentesség... Megvannak az eszközeink az engedetlenség kezelésére... *(kis csönd után)* Dehát most nem ez a legfontosabb. Fiileken királyt koronáznak: Thököly Imrét. A császár napjai meg vannak számlálva...

CSOBAI Ebben ne légy olyan biztos, uram!...

ULMAN Ez az erőd is elesett, mint a többi... Egy esztendő múlva Bécsben leszünk.

CSOBAI A saját sírokat ássátok.

ULMAN A Szultán még sohasem volt ilyen tökéletes, a Birodalom ily erős és hatalmas... Melttünk a vitéz magyar király és az erdélyi hadak. Nem veszíthetünk.

CSOBAI Keserű lesz majd az ébredés, uram... és kegyetlen...

ULMAN Édes lesz a végső győzelem és kegyes azokhoz, akik kivívták azt... Gondolkodj, hadnagy úr! Az új királynak... de a Szultánnak is *(meghajol)* szüksége van tehetséges, jól képzett katonákra... És busásan megfizeti a szolgálatukat...

CSOBAI *(hallgat)*

ULMAN Ennek az országnak nincs jövője, csak múltja... Rajtatok a császár vagy nem akar segíteni, mert számító, vagy nem tud segíteni, mert gyenge... Nálunk sokra vihetnéd...

CSOBAI Nem vagyok megvásárolható.

ULMAN *(mosolyog)* Dehogynem... Mindenkit meg lehet vásárolni, csak ismerni kell a fizetési eszközt... és az nem mindig a pénz, sőt általában nem az... *(megfordul és néz kifelé az ablakon, kezét összekulcsolja a háta mögött)* Szép ez a vár... Kár érte... Dehát nincs más választásunk, a saját biztonságunk fontosabb. Gondolom, te is sokat álldogáltál itt, hadnagy úr, s csodáltad a dombok lágy hullámain, az erdő végtelen zöldjét, hallgattad a távoli neszeket és hangokat, amiket ideröpített a szél: tehénbögést, kakas kukorékolást, pásztorok kiáltását...

CSOBAI *(hallgat)*

ULMAN Úgy tűnik, ez a vidék vadban igen gazdag... Valamelyik éjszaka a táborunkba betévedt néhány vaddisznó, az örök le is lóttek közülük hármat... Bár nem élünk ennek a tisztátalan állatnak a húsával...

CSOBAI Vadásztunk itt már medvére is. Néha lejönnek a hegyekből...

ULMAN Bölény?

CSOBAI Akad az is, de csak ritkán... Elvértve...

ULMAN Én a solymászatot kedvelem különösen. Van néhány tucat sólymom, meg egy szirti sasom. Persze, nem nyulakra küldöm őket, az túlságosan unalmas...

CSOBAI Sok a fajt a környéken...

ULMAN Az jó, azt szeretem... Szóval, ez a sas két hónap alatt öt farkast fogott le... Bikaereje van.

CSOBAI Elszaporodtak a farkasok erre felé, a pásztorok már nem bírnak velük...

ULMAN Majd segítünk nekik. Szeretek nagyvadra vadászni... *(megfordul)* Azt hiszem, mehetünk, hadnagy úr. Nincs már itt semmi keresnivalónk...

CSOBAI Még nem készítettem össze a személyes dolgaimat...

ULMAN Nem baj, azt még megvárom.

CSOBAI Menjen csak nyugodtan, pár perc múlva én is indulok...

ULMAN Hadnagy úr, a táborunkban már király koronázásra készülődnek, és vészesen közeledik Khaszim napja. Nincs elfecsérelni való időnk.

CSOBAI Tudom. De én itt születtem, ebben a várban, itt éltem le az életem...

ULMAN *(kis csönd után)* Rendben... De figyelmeztetem: mihelyt leértem a tűzérkekhez, azonnal kiadom a tűzparancsot, és akkor meggyújtják a kanócokat... Ez a vár egy szűk fertályóra múlva a levegőbe repül. Úgyhogy ne sokáig pakolásson és búcsúzkodjon, mert arra már nincs ideje... Igyekezzen utánam!

CSOBAI Pár pillanat csupán...

ULMAN *(a jobb oldali ajtóhoz sétál)* Szóval siessen!... Odalenn találkozunk... És ne feledje, amit mondtam: nálunk sokra vihetné... *(szerartásosan meghajol, jobbra el)*

CSOBAI *(kirohan a bal oldali ajtón, keresi Esztert – eredménytelenül –, majd a jobb oldali ajtón kiszól Kaprosnak)* Gyere be!

KAPROS *(jobbról be)*

CSOBAI Eszter?

KAPROS Azt mondta, hogy adjam át ezt a levelet... *(átad egy papírlapot)*

CSOBAI *(halkan olvas)* „Hadnagy úr, úgy döntöttem, hogy visszamegyek oda, ahonnan megszöktem. Nekem már úgyis mindegy, meg kell halnom. De – bevallom –, az elmúlt néhány napban megkedveltem Önt, talán túlságosan is, úgy, mint senki mást. Nem akarom, hogy lelkiismeretfurdalást érezzen miattam, vagy pillanatnyi érzései feledtesék, mit kíván a józan értelem. Álmatlan éjszakák jönnek, tudom, aztán elfelejt majd. Felesége lesz és gyerekei, ez a világ rendje – szívből kívánom, hogy így legyen. Ne gondoljon rám, mert én már nem is vagyok. Az Isten áldja!... Eszter...”

(Hosszú csönd)

KAPROS *(halkan)* Menniünk kell, hadnagy úr!... Már csak ketten vagyunk...

CSOBAI *(lassan ocsúdik)* Igen, menni kell... Indulj csak, én is hamarosan...

KAPROS Vészesen fogy az idő...

CSOBAI Még összeszedek néhány dolgot...

KAPROS Perceink vannak...

CSOBAI Ne félts engem!... Hamarosan utólérek. Este a vendégem vagyok...

KAPROS Nem, én tartozom a hadnagy úrnak... Ma én fizetek... *(kis csönd után, halkan)* ...És sajnálom... *(jobbra el)*

CSOBAI *(Egyedül marad. Az ablakhoz sétál, néz kifelé pár pillanatig, aztán lassú léptéssel jobbra el. A színpad egy ideig üres...)*

ESZTER *(balról be. Ő is az ablakhoz sétál, és megáll háttal az ajtónak. Hosszú csönd...)*

CSOBAI *(jobbról be, a hátán máhazsák. Amikor megpillantja Esztert, földbe gyökerezik a lába... Szóltanul nézik egymást.)*

(Csönd)

CSOBAI *(mindent ért)* Kegyes csalás... Hogy megkönnyítsd a dolgom... Hogy ne legyen olyan nehéz...

ESZTER Sajnálom, hogy így történt.

CSOBAI Egy pillanatig sem gondoltad komolyan, hogy visszamegy... Inkább hazudtál... Miattam... Énértem... Meg akartad menteni a lelkem, hogy tiszta szívvel élhessek tovább... *(az asztalra dobja a zsákot)*

ESZTER Azt hittem, már mindenki elment... Nagy kár ezért a tévedésért... Mindkettőnknek könnyebb lett volna.

CSOBAI Hazugság árán...

ESZTER Ne tarts most erkölcsi prédikációt, hadnagy úr! Nekem kedvem nincs hozzá, neked meg időd. Segíteni akartam – nem sikerült... Pedig sokkal jobb lett volna, hidd el!... Így most ugyanott tartunk, mint az elején, de már nincs időd... menned kell...

CSOBAI Gondold meg még egyszer!

ESZTER Ne kezdjük az egészet előlről! Semmi értelme...

CSOBAI Talán van még remény...

ESZTER Értsd már meg: nincs rejtett alagút, nincs szénásszekér, boroshordó, nincs mesebeli királyfi, aki értem jön a fehér lován és megment. Két lehetőség van: a kínhalál, esetleg az eddigi életem ott; vagy ez a vár...

CSOBAI ...Amelyik mindjárt felrobban...

ESZTER Épp azért menj már! Mire vársz?!

CSOBAI Jogod van az élethez...

ESZTER Ne most beszéljük meg, hogy kinek mihez van joga!...

CSOBAI Ha visszamégy, talán életben maradsz...

ESZTER Miféle élet az ilyen? Mit tudsz te róla?... Az égvilágon semmit!...

CSOBAI Az élet mindennél fontosabb!...

ESZTER *(kézen fogja Csobait, és odahúzza az ablakhoz)* Látod ezeket a tömegsírokat, ahová a védőket temették, a te katonáidat? Nekik is azt mondtad, hogy az élet mindennél fontosabb? Hogy addig fussanak, amíg lehet?...

CSOBAI *(hallgat)*

ESZTER ...Nem futottak el. Meghaltak... És tudod, miért? Te ne tudnád, miért?!... Azért, mert nem az életük volt a legfontosabb. Valami más: ez a vár, a család, az ország... Mert van, ami az életnél is fontosabb. Te, hadnagy úr, ismered az élethez való jogot, de nem ismered a jogot a halálhoz...

CSOBAI ...nincs olyan...

ESZTER Nyugodj bele, hogy van!

CSOBAI Kell, hogy legyen valami más megoldás is!...

ESZTER Miért kellene, hogy legyen? Miért vagy benne olyan biztos, hogy mindennek van megoldása, ami kényelmes, kellemes és egyszerű?... Ti, amikor az ostromlók körbefogták a várat, fegyvert fogtatok és harcoltatok, pedig menekülhettetek volna, vagy feladhattátok volna... De nem tettétek: a legnehezebbet választottátok, a legkegyetlenebbet, a legvéresebbet...

CSOBAI Az egészen más!...

ESZTER Miért lenne más?

CSOBAI Nem akarom, hogy így pusztulj el, ilyen...

ESZTER Odaát még keservesebb lenne... Menj már, az Isten szerelmére! *(tuszkolja Csobait az ajtó felé)*

CSOBAI Gyere te is! Kérlek!...

ESZTER Rohanj már, te ostoba! Mire vársz?!...

CSOBAI Én...

ESZTER Menj! Fuss, vissza se nézz!... Nincs több időd!

CSOBAI *(rekedten)* Nem tudlak itt hagyni...

(Csönd)

ESZTER *(rövid gondolkodás után kézen fogja a hadnagyot és húzza az ajtó felé)* Akkor gyere! A végén még te is itt maradsz! Ha így akarsz... Két halott túl sok lenne, elég lesz egy is... Gyere már menjünk!

(elindulnak az ajtó felé)

CSOBAI *(pár lépés után megáll)* Nem akarom, hogy megöljenek... Nem akarom, hogy megálázzanak... Szeretlek...

ESZTER *(lehunyja a szemét)* Édes Istenem!

(csönd)

CSOBAI Nem akarom, hogy megkínozzanak...

ESZTER Ha igazán szeretsz, akkor menj el!... A kedvemért... Kérlek!...

CSOBAI Nem akarom...

(Kinéznek az ablakon, előbb Eszter, majd az ő pillantását követve a hadnagy is, és amikor visszafordulnak, minden az arcukra van írva: már égnek a löporoshordók kanócai... Csak másodpercek vannak hátra. Szótlanul nézik egymást... Csönd...)

CSOBAI *(bal kézfejjével megsimogatja a lány arcát, rekedten)* Te, kedves... Kedves...

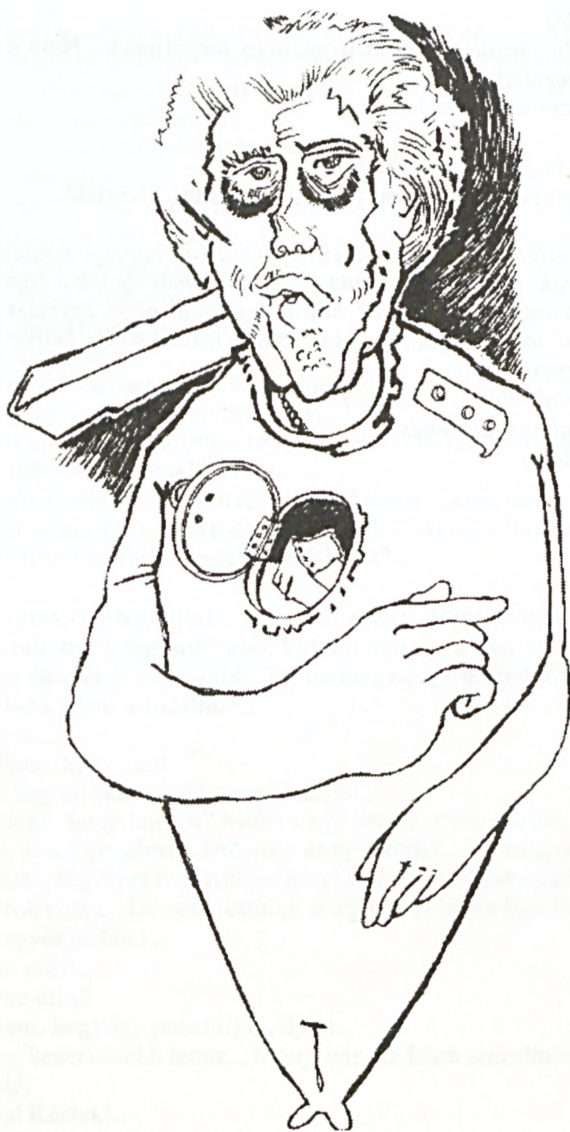
ESZTER *(halkan)* ...Egyetlenem!...

(Összeölelkeznek az ablak előtt... Csönd...)

(Minden elsötétül, hatalmas dörrenés.)

(Felrobban a füleki vár.)

VÉGE

Gelencsér János rajza

Gosztonyi Péter

Az ÁVH és a budapesti népfelkelés 1956-ban

Felix Edmundovics Dzerzsinszkij, a Szovjet-Oroszország államvédelmi hatósága, a Cseka megalapítója és több éven át - haláláig - vezetője szokta volt mondani: *„Ha a munkásosztály pártját, a bolsevikok pártját egy karddal hasonlítjuk össze, úgy a kard éle kétségkívül az államvédelmi testület!”*

S valóban, az Államvédelmi Hatóság állam lett az államban a Szovjetunióban, tartóoszlopa a kommunista pártnak, pontosan úgy, mint 1945 után - fokozatosan - a háborús zsákmányként megszerzett közép kelet-európai, úgymond „népi demokráciákban” is. Hiszen alighogy a kommunista párt megszerezte a korlátlan hatalmat Magyarországon, azonnal nekilátott az „államvédelem” saját elképzelésű megvalósításához. 1945-ben a „mag” még csak a budapesti főkapitányság Politikai Rendészeti Osztálya (illetve vidéki jogkörrel egy hasonló osztály) volt, amely a Belügyminisztérium felügyelete alatt 1946-ra Államvédelmi Osztállyá alakult. 1947-ben azonban a megyei államvédelmi alosztályok már elszakadtak a helyi rendőrkapitányságoktól és központi irányítás alá kerültek. 1947 végére pedig fokozatosan megalakultak a Körzeti Kerületi Államvédelmi Osztályok.

Az igazi „start” azonban 1949-ben vette kezdetét.

Ekkor már Államvédelmi Hatóságnak nevezték a kommunista államvédelmet, és Népköztársaságnak a magyar államot. A „fordulat éve” a hátunk mögött volt, a magyarországi szocializmus (igazában: „proletárdiktatúra”) építése volt a kitűzött feladat. 1949. november 29-én az ÁVH létszáma 8760 fő volt. Ebből Budapesten - az operatív szervekkel egyetemben - 5026 fő szolgált. Az ÁVH ekkor kerül ki a Belügyminisztérium hatásköréből és vált „független állami intézménnyé” („hatósággá”). De csak kifelé, politikai porhintés céljából.

Az 1949. december 24-én Budapesten az Andrássy út (akkor már Sztálin út) 60. szám alatti ÁVH-központban egy szigorúan titkos ülésre került a sor. Ennek jegyzőkönyv-másolata nemrég került birtokomba. Az ülésen Gerő Ernő, Farkas Mihály, Kádár János, Révész Géza és Péter Gábor helyettese, Szűcs Miklós vettek részt. Az ülés tárgya az ÁVH kiépítése volt. A jegyzőkönyvben fennmaradt:

„Az Államvédelmi Hatóság formálisan állami, ténylegesen pártszerv, a Párt Politikai Bizottságának szerve, amely az irányítást a Politikai Bizottság erre kijelölt tagján keresztül kapja...”

Az ÁVH akkori parancsnoka Péter Gábor államvédelmi tábornok volt.

A kommunista párt (MDP) Politikai Bizottság élén Rákosi Mátyás főtitkár állt. Az ő irányítása alá került az ÁVH mint „pártszerv”. S ő jelölte ki azt a PB-tagot is, aki nevében az ÁVH-t felügyelte. Ez a személy pedig Kádár János volt, aki e megtesteltető feladatot letartóztatásáig, 1951-ig látta el. *Vagyis az ÁVH egyik legvéresebb szakaszában ő lett az intézmény irányítója és felügyelője.*

Az 1949. december 24-i ülésen elhatározták azt is, hogy a határőrség 1950. január 1-től az ÁVH keretében fog működni. Az ÁVH összlétszámát kezdetben 28 ezer főben jelölték meg. Ebből 15 ezer főt tett ki az átszervezendő határőrség létszáma. Maga az ÁVH 1952 végén már 32 ezer főből állt: négyezer fővel gyarapították létszámát.

1953 márciusában Moszkvában elhunyt Sztálin. Az új szovjet vezetés egy része szakítani kívánt az elhalt diktátor politikájával. A kommunizmus történetében új szakasz kezdődött. A szovjet belső reformok Magyarországon is kötelező érvényűvé váltak. Rákosinak megnyirbálták egyeduralmát. 1953 júniusában Moszkvában az odacitált magyar pártvezetők előtt közölték a szovjet kormány határozatát: Nagy Imrét kell magyar miniszterelnökké megválasztani. Rákosi elégedjen meg a párt vezetésével.

Nagy Imrének - tudjuk - demokratikus elképzelései voltak a magyarországi szocialista építés további távlatairól. Az ÁVH korlátlan hatalmát is kezdte megnyirbálni. Az intézmény 1953-ban megszűnt önálló hatóság lenni, a Belügyminisztérium alárendeltségébe került, átszervezték, személycserékre került sor és csökkentették létszámát is. 1954 nyaráig PB-tagként, a minisztertanács első elnökhelyettese minőségében - Gerő Ernő „felügyelte” az államvédelmet. Az a Gerő, aki közismerten az NKVD, illetve annak utódjaként az MVD (vagyis a szovjet államvédelem) bizalmasa, munkatársa volt. És - legalábbis 1956 nyaráig - Rákosi Mátyás állt még mindig a magyar kommunista párt, az MDP élén.

1956 nyarán az ÁVH, amely hivatalosan a BM államvédelmi főosztálya volt, megzavarodva állt a pezsgő politikai élettel szemben. A reformkommunizmus „bacilusai” a testületre is kihatottak, jóllehet a kinstári keménykalapos (sztálinista) vezetők igyekeztek a testületet a valós élettől távol tartani. De számos hasfájós kérdésre („a XX. pártkongresszus szellemében”) ők sem tudtak választ. Ezt a pártvezetőségtől várták, beléjük helyezték bizalmukat, ott pedig, főleg Rákosi Mátyás 1956 júliusi bukása után, még nagyobb zavar és bizonytalanság uralkodott.

A magyarországi államvédelem élén 1956 nyarán Dékán István BM-AV vezérőrnagy állt. Ez a 37 éves ávos tábornok eredetileg pincér volt, és honvédként került 1942 augusztusában szovjet hadifogságba. Antifasiszta iskolát végeztettek vele a hadifogolytáborban, kommunistává nevelték át. Fegyveres partizánként került vissza 1944-ben Magyarországra. A háború befejezése után Dékán mindjárt belügyi szolgálatba került. A párt és a Szovjet-

unió hűségese katonája lett. Ezenkívül rokoni szálak fűzték Rákosihoz, akinek unokahúgát vette feleségül 1943-ban még Moszkvában. (Később, pár esztendőre „lebukott”, elkerült az ÁVH-tól. „Bűnéül” azt rótták fel, hogy 1936 és 1938 között Berlinben pincéreskedett: ez volt eredeti foglalkozása. Felmerült a „bolsevik gyanú”: hátha a Gestapo *akkor* beszervezte magának? Így Dékán kis időre „jégre” került. 1950-1952-ben a polgári életben helyezkedett el. Csak 1953-ban került vissza ezredesként az ÁVH-hoz.)

A BM államvédelmi főosztály ekkor a következő „intézményekből” tevődött össze: a határőrségből, az államvédelem operatív szerveiből és alosztályaiból, a kormányőrségből és az államvédelmi karhatalmi egységből.

Az utóbbi neve hivatalosan: BM Államvédelem Belső Karhatalom volt. Ezekkel került összezsapásra 1956. október 23-tól a budapesti nép, ennek a belső karhatalmi erőnek forradalom alatti történetét kívánjuk vázlatosan ismertetni. Vázlatosan, mert a BM feneketlen nagy levéltárából az államvédelmi hatóság iratai - szorgos kutatás ellenére sem – *a mai napig nem kerültek elő. Megsemmisítették őket? Eldugták őket? Rejtegetik a kutatók elől? Minden lehetséges.*

Az 1956. február előtti átszervezésig mintegy 10600 főből állott a BM Államvédelmi Belső Karhatalom. Katonai formában megszervezett vidéki helyőrségekben állomásoztak: sorozott legénységgel és speciális kiképzésű hivatásos államvédelmis tiszttal. A szokványos katonai ismereteknél kívül ezek az egységek - zászlóalj és század kötelékekben – különleges kiképzésben is részesültek. Persze, korántsem egy népfelkelés leverésére, hanem – főleg – úgymond „kulák-lázadások”, külföldről hazánkba bejuttatott „diverzáns csoportok” és azok belső támogatói ellen való bevetésre. A Belső Karhatalom Országos Parancsnokságát Budapesten, a Hungária körúti volt Ferenc József lovassági laktanyában, az 50-es években „stílusosan” Szamuely Tiborról elnevezett laktanyában helyezték el. Ez a kaszárnyaépületsor, fészereivel, raktáraival egyetemben egy karhatalmista ezrednek adott „otthont”, vagyis kb. 1200 főnek.

A Belső Karhatalom országos parancsnoka *Orbán Miklós* ávós ezredes volt. 1942- ben a „keleti fronton”, honvédként került szovjet hadifogságba, utána antifasiszta iskolát járatlak vele és elkötelezték a kommunizmus mellett. 1955- ben nevezték ki a Belső Karhatalom élére, mivel elődjét nem egészen tiszta anyagi ügyek (és tömény alkalmatlansága) miatt a párt illetékes szervei egyik napról a másikra leváltották. Orbán, bár 1945-ben az új rendőrségnél kezdte el szolgálatát, 1946-ban már a későbbi Államvédelmi Hatóság kötelékébe került. Innen vezényelték át a Határőrséghez, majd 1951-ben kiküldték egy 15 hónapos államvédelmi akadémiára a Szovjetunióba. Visszatérte után, 1954 őszén, lett ezredes, katonai tudását kiegészítendő a Zrínyi Miklós Katonai Akadémián egy évig esti tanfolyamot végzett. Október 23-án hivatalos beosztása életrajzi adatai szerint: „BM ÁV Belső Karhatalom parancsnoka”. Ekkor 40 éves volt.

1956 őszén a Belső Karhatalom a tavaszi - politikai eredetű - átszervezések következményeként csökkentett létszámmal és fegyverzettel rendelkezett. Pontos adatokkal (még) nem rendelkezünk, de tudjuk, eddigre az ezredek közül zászlóaljak lettek és megszűnt a külön páncéltörő-, aknavető- és a lovasszázad. Úgymond nehézfegyverként csak a géppuskás század maradt a zászlóaljaknál. Viszont az egyes egységek nagyobb számban géppisztolyokat kaptak, vagyis tüzerő dolgában a zászlóaljak hatékonyságukat lényegében nem veszítették el.

Beavatott személyek szerint a Belső Karhatalom 1956. októberi létszáma országos viszonylatban körülbelül 8000 fő; ebből Budapesten 7-800 fő volt.

Az 1956. júniusi poznani események - a kétnapos munkásfelkelés e lengyel városban, amit a lengyel államvédelem csak a lengyel néphadsereg egyes karhatalmi egységeinek támogatásával gyűrt le - sem a magyar államvédelem operatív vezetésére, sem pedig a Belső Karhatalom országos parancsnokságára nézve nem jártak következményekkel. Pedig elvárható lett volna, hogy részletes lengyel „belső tájékoztatás” után az akkori illetékesek a poznani eseményekből kellő tanulságot vonnak le. Ezzel szemben 1990 augusztusában, amikor alkalmam volt Piros László volt belügyminiszterrel beszélnem, és többek között Poznanról is kérdeztem, azt válaszolta: ők sem akkor, sem később a Poznanban történekről részleteiben nem értesültek. Illetve csak azt tudták meg, ami a felső vezetés számára összeállított információs értesítőben megjelent. Így persze elmaradt a karhatalmi tanulságok levonása. Ugyancsak Piros a „forrás”, hogy egy országos „rendkívüli megmozdulásra” a Belügyminisztériumban nem létezett olyan kidolgozott terv, amely koordinálta volna a magyar fegyveres erők (tehát a néphadsereg, a Belső Karhatalom, a Kormányőrség, a Határőrség és a rendőrség) közös fellépését.

Egy a kormányzattal szemben fellépő nagyobb szabású megmozdulás lehetőségét a vezetők közül még álmában sem tudta elképzelni senki.

1956. október 18-án a BM államvédelmi főosztály éléről szinte egyik óráról a másikra leváltották Dékán István áv. vezérőrnagyot. Ennek oka: „kiderítették”, Rákosi rokona politikailag terhes. Távoznia kell! Dékán helyett a pártközpontból *Hárs Istvánt* hozták. Rögvest kinevezik áv. ezredesnek.

Dékánnak még azt is megtiltották, hogy volt munkahelye - az akkori „Fehér Ház” - közelébe menjen: Hárs eddig ugyan belügyminiszter-helyettesként működött, de operatív-katonai kiképzése nem volt. Inkább politikus alkatú egyén hírében állt. Közvetlen beosztottait azzal biztatta: ezekben a párt számára oly nehéz időkben a legfontosabb, hogy „belelkesítsék magukat az elvtársak.” Dékán távozásával és Hárs megérkezésével október 23-án tehát a BM államvédelem lényegében parancsnok nélkül maradt.

Az október 23-i budapesti események jórészt ma már ismertek. Piros belügyminiszter kezdettől fogva az egyetemisták tüntetése betiltása mellett foglalt állást. Szerinte az utca népének belső lelkiülete kiismerhetetlen. Hiába fegyelmezettek az egyetemisták. A tüntetés könnyen zavargásokban, kilengésekben és atrocitásokban folytatódhat. És ez esetben mi történik? Kissné, Benke Valéria, a Magyar Rádió vezetője is azt kívánta, ne engedélyezzék a tüntetést. De a pártvezetőség szava döntött felemás értesülések tulajdonában, már október 23-a délutánján megzavarodva-- teljesen belső koncepció nélkül - kisebb tétovázások után engedélyezték az egyetemi ifjúság úgymond néma tüntetését, melynek célját a műgyetemista és bölcsészeti karok felelősei a lengyel nép iránti szolidaritásuk kimutatása jegyében akarták az „utcára vinni”.

Piros László október 23-án a kora délutáni órákban a karhatalmi erőknél elrendelte a riadókézsültséget. A Szamuely laktanyában azonban alig volt hadrafogható egység. Az anúgyis foghíjjas zászlóaljok alegységei szét voltak osztva a szokásos őrségi feladatok ellátására. Politikai eligazítás nem volt. Orbán Miklós áv. ezredes a kaszárnyában pihenőben levő legénység és tisztek közül szedette össze azokat, akiket október 23-a délutánján a városba vezényelt, vagy a Magyar Rádió székházába olyan „objektumok” biztosítására, amelyekről

az államvédelmi karhatalmi főnök azt gondolta, hogy a népi hatalom biztonsága értelmében, védelmük létfontosságú. (Valószínűleg a „Lenin, októberben” c. szoc-realista filmből szedte ide vonatkozó tudását, mert fegyveres egységeket küldött Orbán a pályaudvarok őrzésére, a nemzetközi telefonközpont megszállására – az 1917-es bolsevik államesimény szerint gondolkodva. Ugyanakkor a dunai hidak lezárására, a belváros felé irányuló közlekedés megakadályozására nem gondolt...)

Orbán egyik tisztí beosztottja évtizedekkel később mint szemtanú így írta le az október 23-án a Szamuely laktanyában történeteket: „Az ezredes néhány óra alatt, lényegében október 23-án este már szétszórta; hozzá nem értő módon vetette be a karhatalmi egységeket. A testület irányíthatatlanná vált...”

Az első lövések október 23-án a Magyar Rádió Bródy Sándor utcai főkapuja előtt tüntető tömegre történtek. Ma már az időpontot is tudjuk: 19 óra 15 perc. A karhatalomnak, de semelyik fegyveres erőnek ekkor még központi tűzparancsa nem volt. Ilyet senki sem adott, mert erre csak a pártvezetésnek volt módja. Ott meg, az Akadémiai utcai pártszékházban a teljes zűrzavar uralkodott. A Magyar Rádiónál, amikor már a feldühödött tömeg pusztá kézzel ostromolta meg a Rádió épületét, és Benke Valéria elnöknő kétségbeesésében egyenest Gerő Ernő pártfőtitkárhoz fordult, hogy tőle kérjen a karhatalom részére tűzparancsot, a válasz nemleges volt. Gerő azt „tanácsolta”: puskatussal verjék le a tetőre vagy az emeletre bemászni szándékozó tüntetők tagjait. Hogy ennek ellenére, tűzparancs nélkül, a belső karhatalom (és utána majd minden más egység, amely a Magyar Rádió védelmére került az épületbe) mégis a tömegbe tüzelt, ez az akkor kialakult forradalmi hangulatból és a felizgatott helyzetből adódott. A Belügyminisztériumban őrzött 1956-os dokumentációs anyag átvizsgálásakor került 1990 után tudomásomra, hogy a Magyar Rádiónál a tömegbe való tüzelésre először Mester János áv-százados, maga is a Rádió védője, adott parancsot.

A kommunista hatalom központi tűzparancsát, hosszú vita után, csak október 24-én 0:30 órakor adták ki. Ekkor azonban már órák óta folyt a fegyveres harc a Magyar Rádió birtokáért. A tegnapi békés, fegyelmezett demonstrációból fegyveres felkelés lett.

Október 24-én Piros László a Belső Karhatalom megerősítésére Budapestre rendelt a pécsi és nagykanizsai határőrségtől egy zászlóaljnyi embert. Ezeket a nap folyamán főleg az Akadémiai utcai MDP-székház és a környék védelmének megerősítésére használta fel. Orbán ugyanakkor a Dunántúlról vezényelt karhatalmi egységeket Budapestre, mit sem törődve azzal, hogy a fővárosi forradalom után a vidék is megmozdult, és a legkülönbözőbb helyeken rendszerellenes tüntetésekre került a sor.

A Magyar Rádió székházát az ostromló tömeg október 24-én a reggeli órákban elfoglalta. A védők – köztük az államvédelmisták, a belső karhatalom tagjai is – letették a fegyvert. A felkelők részéről a foglyoknak semmi bajuk nem történt. Egyetlen atrocitásra sem került sor.

A felkelők történelmi nagylelkűségről tettek tanulságot. Először a honvédeket és a (kevés számú) rendőröket engedték szabadon, együtt a Magyar Rádió épületébe szorult munkatársaival (Benke Valériával egyetemben), majd a többieket. Körülbelül 500 karhatalmista és közönséges ávos volt a Magyar Rádió épületében. Ezekből a harcok során kb. 18-20 személy esett el, több tucat sebesültet szállítottak el a mentők. Egy tiszt – őrnagy – öngyilkosságot követett el.

A karhatalmisták közül nem több, mint talán száz ember ment vissza - „vert hadként” - a Szamuely-laktanyába. A többiek „eltűntek” a városban. Civil ruhát szereztek és felszívódtak. Hazamentek. Elegük volt a rendszer védelméből. A belső karhatalomra halálos csapást mért a Magyar Rádió székháza elesténeke ténye. A testület offenzív harci szelleme végzetes vereséget szenvedett.

Október 24-én a délelőtti órákban a szovjet hadsereg Székesfehérvárról és Ceglédre felvonultatott harci egységei aktívan beavatkoztak a budapesti forradalmi eseményekbe. A délelőtti órákban a Honvédelmi Minisztérium Vezérkari főnökségén székelő szovjet hadtestparancsnok, Pjotr Lascsenko altábornagy tűzparancsot adott csapatainak. Budapesten kezdtek kialakulni a forradalmárok fegyveres gócpontjai. Barikádok épültek, és a munkások nagy része csatlakozott a felkelőkhöz.

Az ő közreműködésükkel sikerült a Budapest körüli fegyvergyárakból megfelelő számú puskához, géppisztolyokhoz, és lőszerhez jutni.

Az államvédelem eközben sebeit nyaldosta. Orbán áv.-ezredes a Szamuely-laktanyában ide-oda kapkodott. Megmaradt embereit a legképtelenebb feladatokkal bízta meg. Megint csak egykori tanúmat idézem:

„Szinte komikus volt, ahogy október 23-án délutántól minden kósza hírre riadóztatta azt a különböző századok maradványaiából verbuválódott szervezetlen egységet, hogy nekik „önkéntes jelentkezésekkel” végrehajthatatlan parancsokat adjon ki. Például egy 18 fős egységnek október 25-én kiadta a parancsot: számolja fel a Corvin közti ellenforradalmárokat és szabadítsa ki az ott fogságban tartott karhatalmi szakaszt!”

A kiküldött egységek el is vonultak. őket soha, senki nem látta újra.

Később tudódott ki, többségük civilbe öltözött és vidéki rokonaikhoz távoztak. Vagy egyszerűen elbújtak. Nem érezték maguknak a testületet. Nem idomultak feladatukhoz. Olyan eset is előfordult, hogy a kiküldött egység rövid körutat tett egy számukra kevésbé veszélyes városrészben s visszajöve jelentette: semmi rendkívülit nem tapasztaltak. Ellenőrzésre már sem ember, de kedv sem volt.

Orbán Miklós „vak” és „süket” maradt ezekben az ÁVH részére veszélyes napokban. Tulajdonképpen nem volt áttekintése arról, mi folyik a városban, az országban. A pártvezetéstől várt utasítást. Azok meg elmaradtak. Az MDP Politikai Bizottsága még október 23-án éjjel egy úgymond forradalmi Katonai Bizottságot hozott létre, melynek tagjai a párt szempontjából megbízható személyek voltak. A Katonai Bizottság feje Apró Antal lett. A HM és a BM is képviseltette magát e testületben. A Katonai Bizottság kapta pártfeladatként: a városban zajló „ellenforradalmi események” könyörtelen leverését. Teljhatalommal ruházták fel a Bizottság tagjait. A Katonai Bizottság még október 23-ról 24-re virradó hajnalon áttette székhelyét a Honvédelmi Minisztériumba. Ott saját elképzelései szerint intézkedett. Csapatokat mozgatót meg, egységeket indított útba - anélkül, hogy ezen csapatmozgásokat egyeztetette volna a néphadsereg vezérkarával vagy a BM megfelelő vezető szerveivel. Így aztán az amúgyis meglevő belső káoszt még teljesebbé tette. Hiszen a fegyveres erők parancsnokai, akik mint a pártvezetéstől, mint a Budapesten tartózkodó székesfehérvári szovjet Különleges Hadtest parancsnokétól, Lascsenko altábornagytól kaptak az együttműködés megszervezésére parancsot, hiába riadóztatták ezt vagy az egységet. Ezeket a Katonai Bizottság már a maga részére kisajátította.

Gelencsér János rajza

Orbán is törzskarával a forradalom első napjaiban a Szamuely laktanya hírközpontjában töltötte idejét. Kitartásra biztatta a különböző védelmi objektumokban szolgálatot teljesítő parancsnokokat. Az egykori belső karhatalmista tisztnek, aki mindennek tanúja volt, igaza van, amikor 1991-ben, megismerkedésünk kezdetén, azt írta nekem: „A politikai elkötelezettség és ellenséggyűlölet csak egy békés viszonyban tarthatta működésben a karhatalmat. A rendkívüli helyzetben minden, mint egy kártyavár, összeomlott!”

A belső karhatalom október 25-től kezdve teljesen defenzívába szorult. Orbán Miklós laktanyájában maximálisan már csak 200 - 250 főnyi belső karhatalmista tartózkodott.

Ezen a napon - október 25-én - délelőtt a Kossuth Lajos téren sor került a forradalom időszakának egyik legvéresebb és legaljasabb tetteire. A Földművelésügyi Minisztérium tezejéről és a teret övező más házak felső emeleteiről máig is felderítetlen (!) államvédelmista alakulatok központi parancsra tüzet nyitottak a Parlament épülete elé felvonuló békés és fegyvertelen tömegre, mit sem törődve, hogy az összeseregletteket, több tízezer embert - több magyar és szovjet páncélos kísérte. Sajnálatos módon e vérengzés kiderítésében eddig csak a történészek munkálkodtak. A Belügyminisztérium illetékesei, de más kormányzati szervek sem vettek még fáradságot maguknak, hogy ezen egyedülálló vérengzés felderítésére állami eszközöket vegyenek igénybe (kriminalisztikai szakértőkkel kinyomozni a vérengzés tetteseit). Egy ma már biztos: a védtelen emberek lekasabolásából a téren levő szovjet csapatok nem vették ki részüket. A tetteseket az akkori BM- AV vonalon kell keresni. A Belső Karhatalom - Orbán ezredes „csapata” - kutatásaim alapján itt ártatlan. Nézetem szerint a Kossuth Lajos téren történetéért az államvédelem egy másik pretoriánus csapata, az egykori kommunista pártórságból az ötvenes évek elején kialakított Kormányórság a felelős, név szerint annak parancsnoka, az ízig-veéig bolsevista Jambrich Mihály áv. ezredes (aki már nincs az élők sorában).

A Kormányórság válogatott államvédelmi örökből állott. Feladatuk volt a párt és a párt által kinevezett kormány valamennyi fontos objektumának biztosítása, a vezető elvtársak személyi biztosítása. Tudjuk, hogy az ötvenes évek elején pontos védelmi terv készült a Budapesten megvédendő fontos objektumokról. A biztosítandó épületek listáján pedig első helyen szerepelt az MDP székháza és a szomszédos Parlament (a kormány székhelyének) védelme. És azt még egy zöldfülű alhadnagy is tudja, hogy egy épületet legeredményesebben kívülről, a szomszédos házakból lehet fegyverrel biztosítani. Így már október 23-án éjszaka - az első riadó végrehajtásánál - a Kormányórság e célra kijelölt egységei megszállták a Kossuth Lajos teret környező épületek pincetereit, és várták a további fejleményeket.

A Földművelésügyi Minisztérium az akkor a kommunista Ságvári Endréről elnevezett tere néző sarokrésze, katonai vonatkozásban, kitűnő lehetőséget nyújtott úgy az MDP székház-komplexum fedezésére, mint a Parlament Rákóczi szobor környéke fegyveres felügyeletére. Egy-egy nehéz géppuskával innen a magasból végigpásztázható volt mindkét irány.

A nagy zűrzavar ezeket az egységeket is elérhette és hatalmába keríthette, hiszen október 25-én szolgálatuk már több mint 48 órája tartott. Váltás, utánpótlás nem jött. Általában a parancsnokság szeretett „megfeledkezni” a kikülönített legénységről. De jött október 25-én a tömeg a Kossuth térre és ennek láttán vagy a Parlamentet belül is biztosító kormányórsági csapatok (parancsnokuk Végh József áv. ezredes, már nem él) vagy pedig a kormányórság parancsnoka, az éppen Mikojant és Szuszlovot (akik aznap érkeztek szovjet páncélosokkal Veszprémből Budapestre) a Pártházba kísérő Jambrich József áv. ezredes, elvesztették min-

den józan ítélőképességüket. Pánikba estek, támadástól tartottak és tüzet vezényeltek a téren levő tömegre. Vargha László évekkal ezelőtt a budapesti *Élet és Irodalom* hasábjain saját szorgalmas kutatása alapján igyekezett rekonstruálni az akkor történeteket. Mi itt csak a „végeredményt” mondjuk el: Az ÁVH-s gyilkos sortűzek (mert több volt!) kb. 120 fő halálát okozták. A sebesültek száma megközelítette a 350 főt. A vérfürdő -mert másnak nem mondható - 10-15 percig tartott, közte több szünet volt. Ezután is még legalább egy félóraig az őrsei alakulatok mentőket nem engedtek be a térre. Jambrich áv. ezredes a sírba vitte a Kossuth Lajos téri vérengzés kirobbanásának titkát.

Ugyanezen a napon és talán egy-két órával korábban a Roosevelttéren is véres összetűzésre került sor. A József Attila tér és a Roosevelttér sarkán levő Belügyminisztérium dugig volt államvédelmi tisztekkel. A Belső Karhatalom egy őrsei szakasza is biztosította az épületet.

Az egyik e testülethez tartozó tiszt 1957-ben így emlékezett vissza erre az „incidensre” („Incidens”, mert ezen esetet a pártállam propagandistái ezután soha többet nem említették. ki tudják, miért?)”

„Dél előtt fél 11 óra körül a Dunaparton, az Erzsébet híd felől mintegy kilencven-százhusz főnyi fegyveres ellenforradalmár közeledett a Belügyminisztérium épülete felé. A fegyveresek között több katona is volt. Néhányan nemzetiszínű zászlót is hoztak magukkal. A csoport mellett egy oldalkocsis motorkerékpár haladt. A motorkerékpáron három fegyveres ült, ezek vezették, irányították a csoportot. A támadókra (:GP.megj.), amint azok az épület közelébe értek, a harmadik emeletről rákiáltottak: Állj! A felszólítás után a motorkerékpáron ülő három fegyveres ellenforradalmár igyekezett kereket oldani. Ekkor az épületből rájuk lőttek. Egyikük meghalt, a másik megsebesült. A csaknem száz főnyi fegyveres pillanatok alatt tüzelőállásba helyezkedett és löni kezdte a Belügyminisztériumot...”

A BM épületéből azonban olyan tűz érte a téren levő felkelőket, hogy az ávéhás tanú szerint „percek alatt” 15-20 halott maradt a padok és más gyér védelmet nyújtó fedezék mögött. A harc 15 percig tartott. Utána a téren levők, kilátástalan helyzetükre rádöbbenve, kapituláltak. Huszonkét sebesültet és ötvennél több foglyot ejtett a belső karhatalom. Mi lett ezekkel később - nem tudjuk. Elképzelhető, hogy az „clvtársak” a pincékben bolsevik szokás szerint likvidálták őket. Évekig kerestem a túlélők közül tanúkat. Nem találtam.

Ez volt azonban a belső karhatalom utolsó „győzelme” a forradalom alatt. Ettől kezdve a kényszer deffenzívába szorította a testületet.

Az első napok véres szereplése és főleg a Kossuth Lajos téren történtek az Államvédelmi Hatóság egyenruhásait a nép szemében végleg üldözni való terroresapattá minősítették. „Gyilkos az ÁVÓ, vesszen az ÁVÓ!” volt ezentúl minden budapesti demonstráció egyik jelszava. Október 26-tól így kezdetét vette a fővárosban az „ávósvadászat”, amely Budapesten (az október 30-i Köztársaság téri csata után lezajlott népitéleten kívül) több tetteges atrocitással és egy halálos áldozattal járt (Tóth Ferenc ÁVH-s főhadnagy, a Belső Karhatalom Országos Parancsnokság beosztottja).

A Belső Karhatalom 1956. október 26, 27, 28-i tevékenységét sűrű köd takarja. Erről a kádárista szerzők, a forradalmat szapuló, saját „dicsőségüket” kiemelő kiadványaikban (Hollós Ervin, Lajtai Vera, Pintér István, a népszabadságos Szabó László, a hírhedt Fehér Könyvek stb.) sem emlékeznek meg. A mi kutatásaink alapján tudjuk viszont, hogy az ÁVH (és itt most kevésbé a Belső Karhatalom tagjairól, inkább az ÁVH operációs részlegéről be-

szélünk) igyekezett lesipuskásként „hősiességét” dokumentálni. Például a Rákóczi út egyik padlásáról lőtte egy-egy ávos távesőves puskával az utcán kenyérért sorba álló civileket, hol „Pobeda” autókkal fel-alá száguldvá, géppisztollyal „vadásztak,, a járőröző felkelőkre. (A Műegyetem kapujában őrséget álló egyik diákot is ekkor érte egy robogó gépkocsiból halálos lövés). Ott pedig - ez október 26-án történt a Baross utcában -, ahol még sikerült egy-egy nagyobb létszámú ávéhás egységnek (egyenruhában és civilben) fiatalokat igazoltatni és közülük a „gyanúsakat” valamely ház kapualjába terelni - ott bizony a kommunista párt ökle, ereje tudatában, a gyilkosságoktól sem riadt vissza. Így végeztek például egy a pesti Balassa Bálint utca 9-11. szám alatt lakó párttitkár 16 éves fiával, Farok Lajossal, aki elment „bámészkodni” az utcára és a szülők november 4-e után egy Baross utcai bérház pincéjében találták meg egyetlen fiukat. Keze hátra volt kötve. A golyót - csekista szokás szerint - a tarkójába lőtte az ávos. A pincében több halott volt. A Farok fiú ipari tanuló volt: ahogy akkor őket a nép hívta; „Rákosi Mátyás fekete serege”. Az ipari tanulók Budapesten az élvonalban harcoltak a forradalom mellett. Valószínű - a dolog soha nem került nyilvánosságra -, hogy az ipari tanulói igazolvány váltotta ki az ávos osztag parancsnoka dühét és okozta a fiatal halálát.

Egyébként a BM-ÁV Belső Karhatalom Országos Parancsnoksága a forradalom alatti napi jelentései a hatvanas években „eltűntek”. A mai BM felvilágosítása szerint, a Belső Karhatalom 1956 októberi szerepléséről egy szál levéltári irat nem maradt fenn. Vajon hová lettek?

A forradalom napjaiban újra és újra átalakított Nagy Imre kormány is magáévá tette a tömegek jogos ÁVH-ellenes követeléseit. Mert a forradalmi bizottmányok és egyéb szervezetek követelései között október 25-től mind gyakrabban szerepelt a államvédelem feloszlatása is. Nagy Imre 1956. október 28-i késő délutáni rádióproklamációjában, amelyben bejelentette a forradalom győzelmét, proklamálta egyben az államvédelmi intézmény megszüntetését is. Előzően ezt is megbeszélte a MDP Politikai Bizottságában is, ahol ezt a lépést mindenki - még Kádár János is - helyeselte. Az egyetlen kivétel Hegedűs András volt, a korábbi miniszterelnök, tulajdonképpen már minden funkció nélkül, de benn tartózkodva az Akadémia utcai pártházban. Az ő véleménye szerint: „ezzel most utcára dobjuk az ÁVH-sokat azokat az embereket, akik végrehajtói voltak a mi politikánknak!” (Ebben persze Hegedűsnek igaza volt, de ő már bukott politikusnak számított. Senki nem hallgatott rá.)

Az államvédelmi intézmény hivatalos feloszlatása az intézmény parancsnoki karát súlyosan érintette. Az erről szóló hivatalos okmányt Ságvári Ágnes funkcionárius, aki ezekben a napokban a Pártközpontban tartózkodott, gépelte le. Nagy Imre írta alá. Ez a dokumentum sem került mindeddig elő.

Az ávéhás tiszték és parancsnokok - már akiket elért a testület hivatalos feloszlatásának híre, amit egyébként a Szabad Kossuth Rádió is bemondott - fel sem fogták e tilalmat. A főnökök azonban igyekeztek azonnal a maguk bőrént mentve eltűnni, „felszívódni” - magukra hagyva beosztottaikat, elfeledkezve a velük szembeni kötelezettségéről.

A BM Határőrség október 29-én visszavonta Budapestről a vidékről küldött egységeit. Parancsnoksága lépéseket tett az intézmény kivonására a BM hatásköréből. Vissza akartak térni a HM kötelékébe. A határőr alakulatok - épp úgy mint 1950 előtt - a Honvédség keretében kívántak működni. Egy ilyen határozatot 1956 november 3-án Maléter Pál vezérőrnagy, a Nagy kormány honvédelmi minisztere ki is adott.

A Belső Karhatalom országos parancsnoksága ugyanakkor egy boszorkánykonyhához hasonlított. Orbán Miklós ezredes kapkodott fűhöz-fához. Végül is bejutott dr. Münnich Ferenchez, a Nagy-kormány belügyminiszteréhez, akiről (talán tudta), hogy a moszkvai vezetés mindvégig hű embere volt. A Komintern szolgálatában évtizedeket töltött. Rajta keresztül elérte, hogy október 30-án Nagy Imre fogadja. A Belső Karhatalom további sorsát kívánta volt Orbán tisztázni.

Október 30-án délelőtt azonban Münnich az ávós ezredest a Roosevelttéri Belügyminisztériumba rendelte. Nagy Imréhez Orbán helyett Pillók János államvédelmi százados, politikai tiszt, az ifjúsági alosztály vezetője ment egy delegációval. Az ávások átöltöztek. Részben civil ruhába, részben honvéd egyenruhába. Félték egykori testületük uniformisában bejönni a városba. Mivel azonban azonnal nem tudtak bejutni a miniszterelnökhöz - Szuszlov és Mikojan, e két szovjet politikus volt Nagy Imrénél -, a Földművelésügyi Minisztérium egyik szobájába tessékelték be őket. Várjanak ott, amíg sorukra kerülnek. A váróteremben több küldöttség tartózkodott. ők is Nagy Imréhez készülődtek. Az egyik csoportból érdeklődni kezdtek az idegeskedő Pillók-társaságnál: tulajdonképpen kik ők, kiket képviselnek? Pillókék pánikba estek, annál is inkább, mivel közben értesültek arról, hogy egyik kísérő katonájuk hiába igyekezett telefonösszekötést teremteni a Szamuely-laktanyával - a hívott számon senki nem jelentkezett. A történet vége több mint tragikomikus. Jellemző a hatalmától megfosztott erőszakszervezet bomlására. Pillók elbeszélése szerint amikor is a feldúlt idegzetű, álruhás ávéhás tiszteket a civilek „lökdösgélni kezdték” és netán „ávós mivoltunk után érdeklődtek” - a hős karhatalmista tisztek idegrohamba estek. Pillók: „Intettem a szememmel, és mind a négyen kiugrottunk az ablakon...” Gépkocsijuk várta őket. Azzal hajtottak a Szamuely laktanyába. De ott már senkit sem találtak. A kaszárnya üres volt. Mialatt Orbán a BM-ben volt, a belső karhatalom „vezérkara” Nagy Imrével kívánt tárgyalni, a magára maradt legénység és a beosztott tisztek egyszerűen szétszaladtak. A laktanya üresen tátongott. Hogy idegenek ki ne fosszák, a szomszédos Zrínyi Katonai Akadémia tisztjei adtak ott őréséget.

Mindez azon a délelőttön történt, amikor a Köztársaság téren, az MDP nagybudapesti pártbizottsága épületében Tompa Károly államvédelmi hadnagy ötvened magával (rendőrruhába átöltöztetve) egy botorul, saját maga által ásott csapdába esve, kétségbeesetten védte a székházat az őket ostromló felkelőktől, és közben jobbra-balra telefonált segítségért, felmentésért. A Szamuely laktanyában levő kb. 250 katona jól jött volna Tompának, csak épp az országos parancsnokság a saját ügyeit intézte. Nem törődött saját csapatával. Tompának végül is kapitulálnia kellett. A népharagot alig lehetett megfékezni. Az épületet órákon át védő karhatalmisták közül négyen tűzharcban estek el, hat társukat - a kapituláció után a felkelők dühükben sortűzzel agyonlőtték.

Ugyanebben az időben Münnich Ferenc belügyminiszter a Roosevelttéri BM épületének nagy, ovális alakú márvány aulájában október 30-a délelőttjén összehívta a BM munkatársait és azokat az államvédelmistákat, akik az utóbbi napokban szintén a minisztérium épületében kerestek menedéket. Kb. 500 fő lehetett. A félemeletről, a miniszteri szoba előtti kiszögelélsből, úgy mond „hegyi beszédet” mondott Münnich beosztottainak. A szöveg a következőképp rekonstruálható: „Magukat tulajdonképpen meg kellene dicsérni. Hisz kitarítottak eddig a nép ügye mellett. De ezt nem tehetem. Az Intézményt a kormány feloszlatta.

Ezt tudomásul kell venni akkor is ha ez a határozat nem örökérvényű." És kilátásba helyezte a „káderek” átmentését „jobb időkre”...

Tudta-e dr. Münnich Ferenc, Nagy Imre belügyminisztere, a szovjet belbiztonsági hivatal évtizedek óta megbízható ügynöke, hogy ezekben az órákban - október 30-án - miként dönt Magyarország jövője fölött Moszkva? Kétlem. De valamit „csekista” vonalon tudhatott, hiszen Ivan Szerov belbiztonsági altábornaggyal, aki ezekben a napokban szintén Budapesten tartózkodott, többször találkozott. Mindenesre Münnich elrendelte a Roosevelt téri BM-épület kiürítését. Az ott fegyverben levő, kb. 500 belügyest és államvédelmistát őrt, illetve tisztet vadonatúj rendőr egyenruhába öltöztették át, tehergépkocsik álltak meg a téren, amelyeken - szintén álcázás céljából - nemzetiszínű, lyukas zászlókat lobogtatott a Dunáról jövő szél. A BM-esek - parancsra - „hazafias nótákat” énekelve ezzel a gépkocsioszloppal hagyták el október 30-án a délutáni órákban a forradalom győzelmi mámorában élő fővárost - Tökölre, Ócsára, Érdre és egyéb, szovjetek által és szovjet katonáktól őrzött bázisokra mentve bőrüket.

Orbán Miklós ugyanaznap többed magával gépkocsival Gödöllő felé húzott el. Az ottani erdőbe vetették be magukat, gondolván ott húzzák meg magukat, amíg javukra fordul a helyzet. Orbán itt is várta be november 4-ét.

Budapestről azonban teljes egészében nem sikerült az ÁVH-nak minden emberét visszavonni. Sőt, tudatosan hagytak vissza bizonyos diverzáns csoportoskákat azzal a feladattal, hogy civil ruhában, esetleg rendőr uniformisban végezzenek felderítést a városban. A pánikkeltés is feladatukhoz tartozott. Na meg az is, hogy kihasználva a pár békés napot, nem egy helyen hamis papírokkal nemzetőrnek jelentkeztek a felkelő csoportoknál. Minden vonatkozásban a forradalom kárára működtek. Hadd mondjunk itt el egy személyes történetet.

Szepesi Imre, a „párt régi harcosa”, Rákosi Máttyás 1945-ös személyi rádiósa (akivel a pártvezér 1945-46-ban a Moszkvával való közvetlen kapcsolat tartotta), 1949 után a BM megbecsült „munkatársa”, 1989-ben (!) *Ördögi körben* címmel megjelentette visszaemlékezéseit, amelyek ekkor még erősen cenzúrázva láttak napvilágot. Szepesi is egyike volt azoknak, akik a budapesti Roosevelt téri BM épületből Münnich a szovjetekhez evakuált. Egysége október 31-én Alagról Tökölre került. Szovjet páncélautókon. A szovjet bázison kaptak vattás kabátot és vatta nadrágot, illetve szovjet ellátmányt. Nagy bizonytalanságban töltötték a ködös, borongós november eleji napokat. Jövőjüket kilátástalannak ítélték. Politikai eligazítást sem ő, sem a többiek nem kaptak.

Számításaink szerint november 4-én hajnalban mintegy 5-600 „belügyes” tartózkodott a Budapest körüli szovjet katonai gyűrű bázisain. A Szolnokon ezekben az órákban szerveződő kádárista-münichista ellenforradalmi központ ezeknek az 1849-ből, a Kossuth féle szabadságharc történetéből ismert „muszkavezető” szerepet szánta.

S valóban: Szepesi megírja, november 4-én reggel 6 óra tájban riadóztatták őket. Megkapták feladatukat: „A főváros felé kijelölt útvonalon Tökölről Budapestre jutni.” Szovjet katonai oszlopot kísérték. A parancs szerint már tíz órakor a pesti kormányzati negyedben kellett lenniük. Az eredeti terv az volt, hogy Kádár János a magyar néphez szóló proklamációját Budapesten 1956. november 4-én adja ki. Az erre vonatkozó röplapokat is így nyomtatták ki (Van belőle egy példány a birtokomban). A szovjet oszlopot államvédelmi tisztnek, köztük a hírhedt Jambrich Mihály ezredes, a BM Kormányórság parancsnoka kísérte. So-

roksárt elhagyva, a jutagyári domboknál azonban kemény tűz fogadta a fővárosba igyekvőket. Az esztergomi magyar páncélhadosztály egyik páncéltörő ütege - napok óta Budapest Dél védelmére rendelve - a honvédeskü szellemében felvette a harcot a szovjetekkel, azoknak haditechnikában és emberben nem kevés veszteségeket okozva. Úgy tudjuk, több mint egy tucat halott maradt a kövezeten, köztük több magyar államvédelmista. A szovjet katonai oszlop jónak látta meghátrálni, visszafordulni. Csak a délutáni órákban indultak ismét, akkor is kerülő úton, „hősiesen” kikerülve a Jutadombok környékét.

November 4-e és 11-e között, a budapesti harcok során a szovjeteket kísérő őket vezető államvédelmista tisztek és nyomozók közül számosan elesetek vagy megsebesültek. A legmagasabb rangú államvédelmista, aki így - saját vérei ellen, idegen érdekből - harcban végezte életét egy BM-AV százados volt, az 1919-ben született Kristó Ferenc. Nem hullajtunk érte (ahogy a többi „muszkavezetőért” sem) könnyeket. Nép- és nemzetárulók voltak. Sorsukat megérdemelték.

A többi tiszt és a magasabb parancsnokok mind-mind (kisebb-nagyobb ijedelemmel) „megúszták” a forradalmat. A pártállam idejében - mármint az 1956-ot követő Kádár-korszakban - a legtöbbször előbb-utóbb visszakerült az átszervezett, új névvel ellátott állami elnyomó, terror testülethez. A forradalom alatt felgyülemlett félelmüket, megszégyenítésüket, bujkálásukat bosszúként most a kezükre adott felkelőkön töltötték ki. (Erről is vannak adataink. Ezeknek ismerete egy későbbi tanulmány anyagát képezik.)

Befejezésül csak annyit: a magyarországi államvédelem forradalom alatti veszteséglistáját a nyilvánosság számára ez ideig sehol, senki nem állította össze. A különböző belügyi belső - titkos - kiadványok összesítésében kódosítottak, tudatosan összemosták például a határőröket a BM belső karhatalmistáival és legendákkal díszítették fel az elesettek életét. (Például: „Neved ismerjük, tetted nem felejtjük!” A BM hősi halottai az 1956-os ellenforradalom elleni küzdelemben Budapest 1986.)

Egy 1957 november 9-én a legfőbb pártvezetés számára egyetlen egy példányban készült szigorúan bizalmas/titkos ügyszeretben azért nyomára akadtunk a kívánt adatnak. Ebben Selmeczi György BM-ezredes „Néhány szempont a volt államvédelmi apparátus helyzetéről és politikai állásfoglalásáról” c. dolgozatban (feltejtésben), a 3. oldalon ezeket írja: „A korábbi súlyos válság és az ellenforradalmi terror ellenére meg kell mondani, hogy az állomány zöme becsületesen a párthoz, a proletárdiktatúrához ragaszkodva, helytállt. Elszántan harcoltak a szovjet csapatok mellett (sic! GP.megj.). E harcok során a BM 153 halottja közül 94 államvédelmista és 240 sebesültje közül 143 volt államvédelmista. A Politikai Nyomozó Főosztály (a kádárista ÁVH, GP.megj.) személyi állományának ma is 90 %-a a párt, a proletárdiktatúra szilárd támaszát képezi...”

Ami pedig a forradalom alatti atrocitásokat, a kádárista vörös ellenforradalom időszaka alatt újra és újra felmelegített és kihangsúlyozott népitételeket (lincseket) illeti, ott a forradalom teljes időszakában, országos viszonylatban összesen 29 (huszonkilenc!) halottról tudunk. Ebből a BM-AV tagjai voltak: 20 fő.

Kevés olyan országos, népi forradalmi megmozdulást ismer a történelem, ahol a hatalmat kiszolgáló tízezres tömegű elnyomó szervezet ilyen kevés veszteséggel megúszták.

Bern, 1996. tavasza

Bedegi Győző – Kurucz Anita

1956-ról – negyven évvel később

Dokumentumértékű visszaemlékezésekben nincs hiány az 1956-os forradalom évfordulója kapcsán. Többnyire azonban azokat szólaltatják meg a kutatók és a krónikások, akik központi szereplői voltak az eseményeknek, holott a forradalom „közkatonái” is megérdemlik a figyelmet. Néha olyan adalékokkal szolgálnak, amelyek elengedhetetlenek a teljes kép kibontakoztatásához. Az emlékezet azonban véges, ilyen távlatból már tévedhet is az idők tanúja. Nem tekintjük feladatunknak, hogy ezekre rávilágítsunk. Legyen ez a történészek feladata. Mi csak gyűjtőgettünk. A még megmaradt harag, a megbocsátás, a soha el nem törölhető gyűlölet hangját vagy a csalódását. Mindezt 1996 augusztusában, 40 évvel az események után.

Deme Attila:

– 1956. október 24-én az Állami Építőipari Vállalatnál dolgoztam az anyagosztályon, a szállítási részleg tartozott hozzám. Mint akkor mindenki, hallgattuk a rádiót és latolgattuk az eseményeket. Október 24-25-e körül történt a munkástanácsok megválasztása és olyan abszolút demokratikusan, hogy még jelölés sem volt. Azokat választották meg, akiket úgy érezték, hogy a munkások oldalán vannak. Így lettem én is a munkástanács tagja, az Állami Építőipari Vállalatnál.

A vállalatnál teljes nyugalom volt, még egy rossz megjegyzés sem hangzott el senkire. Felkeresett a lakásomon Bajtay Jenő, aki akkor a megyei tanács igazgatási osztályának vezetője volt és szoros barátság fűzött minket össze. Aggodalommal mesélte el, hogy jelenleg rendkívül bizonytalan a helyzet és nem látja biztosítottnak a közrend megfelelő védelmét. Pestről hallottuk, hogy nemzetőrségek alakulnak és ennek létrehozását javasoltam neki. Megfelelő hát-

Gelencsér János rajza

tér nélkül azonban ez nem sokat ér, tehát úgy gondoltuk, hogy honvédséget kellene igénybe venni. 26-a körül Bajtay Jenővel, Bágyi Miklóssal – aki az építészetnél tervezőmérnökként dolgozott – elmentünk Rétságára, ahol kértük, segítsenek Salgótarján közrendje védelmének megszervezésében. Nehezen mentek a tárgyalások. Végül megszületett a döntés, hogy adnak két szakasz katonát, Deli főhadnagy vezetésével. Meg is érkeztek a megfelelő fegyverzettel és az építőipari vállalatnál alakítottunk ki számukra szállást. A dolgozók közül pedig megalakítottuk a nemzetőrséget, akik egyhangúlag engem választottak parancsnoknak.

Az akkori rendet figyelembe véve igyekeztünk figyelni arra, hogy megfelelő okmányaink, engedélyeink legyenek, s legális szervezet legyünk. A mai napig is vállalom, hogy amíg a nemzetőrség létezett, Salgótarjánban semmilyen atrocitás, sőt bűncselekmény sem fordult elő. Összetételünk teljesen vegyes volt: párttagok, párton kívüliek alkották. A nemzetőrök kilencven százaléka építőipari dolgozó volt, de volt köztünk pedagógus, fizikai, szellemi munkás is.

Becsülettel, tisztességgel helytállt mindenki. A társaság összetartó volt és egy cél vezérelt minket: rend legyen a város területén. Nem tartóztattunk le senkit. Járőröztünk és géppiszto-lyos, karszalagos jelenlétünk elég volt ahhoz, hogy rend legyen. Nem voltak betörések és köz-tudott, hogy Salgótarjánban nemhogy puskalövés, de még egy pofon sem esattant el. A nem-zetőrség feladatai nem arra irányultak, hogy ki tudja, milyen harcokat vívjon, hiszen megalakulásakor szó sem volt arról, hogy ilyenekre sor kerülhet.

Álmában sem gondolt senki a november negyedikéi eseményekre, amikor is a rádióból hallottuk, hogy mi történt. Katonai szervezet voltunk, de abszolút demokratikusan úgy döntöt-tünk, hogy pár fegyveres embernek nincs értelme a szovjet fegyveres hatalommal szembe-szállni és a várost halomra lövetni. Most is úgy ítélem meg, hogy bölcsen, okosan döntött ak-kor a kollektíva és a legkisebb adminisztrációig visszavezetve, a fegyvereket visszaadtuk a rét-ságiaknak. A katonák – akikkel egyébként baráti viszonyban voltunk és emberként tiszteltük egymást – is elfogadták a döntést, visszamentek a laktanyába. Tevékenységünk így szűnt meg. Visszagondolva: nem volt ez hőstett. Hogy milyen indíttatás volt bennünk? Lelkesedtünk. A rádióban felolvasott pontokkal mindenki egyetértett, mindenki úgy érezte, hogy végre vala-milyen változásnak kell jönni. Egyszerűen az érzésvilágunk diktálta ezt. Nem jött ide ellenség, ügynök sem volt, aki minket szervezett volna. Spontán magunktól, hazafiasságból jött ez az egész.

Hallgattuk a rádiót, a külföldi adásokat és teljesen egyértelmű volt, hogy mi történik az or-száiban. F fiatal voltam, mindössze 33 éves de az élet csatáját megjárva a többiekhez hasonló-an én is tudtam, hogy ezek az események világpolitikaiak. A józan paraszti ész azt diktálta, hogy egy ilyen hatalommal szembeni ellenállás teljesen felesleges. A nemzetőrség egyes tagjai úgy gondolták: ha az orosz uralom tovább folytatódik, annak következményei lesznek. Egy ré-szük külföldre távozott. Talán ők voltak az okosabbak. Mostanában már folyamatosan járo-gatnak haza. Olyat sohasem tettem, amit nem vállalnék. Úgy érzem, hogy ember tudtam ma-radni abban a forgatagban is.

A nemzetőrség felbomlása után tovább dolgoztam a vállalatnál. November végén tartóztat-tak le a karhatalmisták. Éjfélkor jöttem értem, papírok nélkül. A pénzügyi laktanyába vittek, ahol vizsgálni kezdték az ügyeimet. Kihallgattak. Olyan kapcsolatot és tevékenységet keres-tek, amely arra irányult, hogy összezeesküvés volt emberek vagy a párt ellen. Az egységüknek

Darázs volt a főnöke, akinek a testvérével együtt dolgoztam az építőiparnál. Öt vagy hat napig tartottak ott, majd elengedtek.

December nyolcadikán az építőipari munkásszálláson voltam és mi is kimentünk a tüntetőket nézni. Elkezdtek löni. Mellettem állt Visovszky Rudi bácsi, aki a helyszínen meghalt. A sebesülteket a munkásszállásra vittük, ahol megpróbáltuk őket bekötözni. A feleségem időközben elment a gyerekekért a megye tanács mögötti óvodába. Szerencsésen hazaértek. A lódenkabátja egy sorozattal végig volt löve, de nem sebesült meg.

A december nyolcadiki eseményeket már sokan elemezték, hogy hogyan kezdődött, ki lőtt. Egyszerű volt a lövés, mert részünkről senkinek sem volt fegyvere.

'57 elején a vállalatnál tartóztattak le. A megyei kapitányságra vittek. Monstre pert akartak összeállítani. Belekerültem a Sartoris és társai néven futó perbe. Sartorisra ráfogták, hogy robbantást akart szervezni. Egyetlen tanújuk volt a bírósági tárgyaláson. A vallomását végül a Legfelsőbb Bírósági tárgyaláson vonta vissza az illető. Sartoris Kálmánról tudni kell, hogy bányamesternök és a megyei pártbizottság tagja volt. Közkedvelt ember a munkások között. Ebbe a perbe próbálták összeszedni azokat, akik bizonyos mértékig exponálták magukat '56 mellett. Olyan emberekkel kerültem be, mint Sartoris Kálmán, Lassan József, Pödör Mihály... Olyan dolgokat akartak rám fogni, ami nem is történt meg. Fizikai erőszakot is alkalmaztak és bizony nehéz volt ezt átvészelni. Ma is azt mondom és akkor is az volt a véleményem: amit tettem, azért vállalom a következményeket.

Két-három hónapig voltam letartóztatva, majd szabadlábra helyeztek. Visszakerültem a vállalatához, de már nem az eredeti beosztásomban. Leminősítettek fizikai munkásnak, gépkezelő lettem. Megkezdődött a több napos bírósági tárgyalás Kovács megyei bírósággal. Az ügyész és a párt tanúja között – most már úgy tűnik – humorosnak tűnő beszélgetés zajlott. Megkérdezte az ügyész, hogy milyen nagy büne van Demének. Az, hogy fel akarta borítani a versenytáblát – volt a válasz. – És fel is borította? – Nem. – Akkor miből gondolja, hogy az volt a szándéka? – A közelében állt.

A feljebbviteli tárgyaláson, mint 13. rendű vádlott, a népköztársaság elleni fegyveres össesküvésben való tevékeny részvétel miatt három évet kaptam. Majdnem ez volt a legkisebb kirótt büntetés. Mlinarikot, aki a megyei nemzeti bizottság elnöke volt, halálra ítélték. A jelenléte nélkül született meg a döntés, mert közben megszökött. Engem már nem engedtek haza, elkerültem a balasagyarmati börtönbe, majd a Mosonyi úti rabkórházba, ahol olyan kórtermi társaim voltak, mint Angyal István, akit később felakasztottak. Kamuty, a vívók apukája is ott volt. A gyerekei azt mondták, hogy addig nincs vívás, amíg apu nincs otthon. Kiengedték. Vácra kerültem a gombgyárba. Duna-partra néző üzemben dolgoztam. Nagyon rossz volt látni az evezősöket. Ott már összevegyődött a csapat: Darvas Iván, Göncz Árpád és még sok más neves ember.

Volt egy édes eset Kádas Géza olimpiai bajnok úszóval. Szenet rakattak ki velünk egy hajóból. Öt nem hagyták dolgozni. Ülnie kellett, mert azt mondták: – Kádas, maga beleugrik a Dunába, elúszik és nem tudjuk még lelőni sem!

Innen kerültem a feljebbviteli tárgyalásra, ahol kifogtuk a legkeményebb bírót, a Nagy Imre-per bíróját, Vidát, aki nem sok jóindulatot tanúsított. Az ítéletek keményedtek, majd mindenkinek rátettek. Itt már összevontak Beda Józsi bácsikkal, mindenkit egy perbe, aki vezető szerepet játszott a salgótarjáni eseményekben. Zárt tárgyalás volt. Lénárt Bandi mondta ott, aki történelem tanár volt és 15 év fegyházat kapott, hogy szebb a történelmet csinálni, mint

tanítani. Nekem jóváhagyták a három évet. Enyhíteni senkinek nem enyhítettek. Utána a váci börtön lakója voltam, majd a budapesti gyűjtőbe vittek át, ahol az asztalosüzemben dolgoztam. Persze a börtönkörülmények nem olyanok voltak, mint a mostaniak, hanem jóval keményebbek.

Nekem április negyediké valóban a felszabadulást jelentette '59-ben. Akkor szabadultam amnesztiával. Azon gondolkodtam, hogy elmegyek Salgótarjánból. Aztán mégsem mentem el, hiszen nem loptam, nem csaltam, csak a hazámat szolgáltam. Az építőipari szövetkezethél helyezkedtem el fizikai munkásként és ott már azok voltak a vezetők, akikkel korábban együtt dolgoztam. Nagyon emberségesen bántak velem és másfél év után csoportvezető, majd osztályvezető lettem. Talpra álltam, egy társulást alapítottam, aminek az ügyvezetője voltam.

Az '56-os dolgokért, azért, amit akkor cselekedtünk, két forintot nem kaptunk. Önzetlenül tette mindenki a dolgát. Elég szomorú, ami ma van. Úgy érzem, egy kicsit elfelejtették az emberek '56-ot. Lehet, hogy még nagyobb történelmi távlatból, száz-százötven év után kell majd rá visszanézni. Tény, hogy politikailag rehabilitáltak, de maga '56 szelleme nem kapja meg azt a társadalmi megbecsülést, amit megérdemelne, s az '56-osok lehetőségei is nagyon elmaradtak a többiekétől.

Szőnyi Géza:

Katona voltam, a Rákosi páncélos tiszti iskolát végeztem el. Előtte képzőművészetibe, vagyis az ipari rajziskolába jártam, de '45-ben úgy döntöttem, nem akarok a Szajna parton lábat áztatva éhenhalni, mint művész. Elmentem inasnak egy maszek lakatosmesterhez a Katona József utcába és ott voltam egy évig. Ezután beirattak a Szondi utcai tanonciskolába, ahol szintén egy év múlva azt mondtam a mesternek: – Na, én már meguntam, fel akarok szabadulni. Ez meg is történt, de nem tudtam elhelyezkedni. Apámnak volt egy párttitkár ismerőse Főton, aki azt mondta, tud segíteni, de lépjek be a kommunista pártba. Így lettem a Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség titkára Pesten. Anyám akkor azt mondta: – Kisfiam, ne maradj te ebben a szervezetben, cserkész voltál, ne legyél a MADISZ tagja! Így otthagytam és elmentem a vasút istvántelki főműhelyébe dolgozni lakatossegédként. Apám is itt volt bognár. Jó brigádba kerültem, a brigádversenyekben mindig száz százalékon felül teljesítettünk. Egyszer behívtak a pártirodába és ott mondták, hogy fiatalokat toboroznak, s egy-két kollégával együtt engem is kijelöltek. Így kerültem önként, egy kis nyomás hatására a hadseregbe. Olyan felkérés volt ez, hogy menni kellett. '50-ben avattak, először a páncélosokhoz, majd a győngösi hadosztályhoz kerültem hadművelési tisztnek.

Hazamentem szabadságra és '56 október 23-át Mezőszemerén, a családomnál éltem meg. A rádióból értesültem a forradalom kitörésének híreről. Akkor bomlásnak indult a hadsereg: nem volt meg a vasfegyelem és lógott a levegőben valami, amiről az ember nem tudta, hogy mi. Úgy döntöttem, nem megyek vissza. Nem azért, mintha félttem volna, hiszen elmentem én a templomba is megesküdni '51-ben. Azt mondtam a parancsnoknak, ha így nem vagyok jó nekik, akkor leszerelek, úgysem szeretek itt lenni. Azt válaszolta: – Menj en a fenébe!

Hogy az ÁVÓ-tól féltém-e? Hát igen. Be akartak szervezni besúgónak. Azt mondták, menjek a deffenzív osztályra éjszaka, hogy ne lássa senki. Ott azt akarták, hogy figyeljem meg a régi tiszteket és írjak elemzést róluk. Nem vállaltam, katonatisztnak mentem, nem vamzlernek! Páros lábbal rúgtak ki, menjek addig, míg be nem zárnak a síttrre! – mondták. Ezt én meg mer-tem csinálni, hiszen nem féltettem a rendfokozatomat, ha kirúgnak, legfeljebb elmegyek a szakmámba dolgozni. S aki ugyanígy gondolkodott, azzal nem is foglalkoztak.

Visszatérve az '56-os eseményekre, munkások jöttek Egerből, Miskolcra haza, Mezősze-merére. Felbolydult a falu, a vezetőséget le akarták váltani. Nagygyűlést szerveztünk, ahol megalakult a munkástanács és engem választottak meg elnöknek. Röpcédulákat gépeltem, amelyeket a tanácsháza írógépén sokszorosítottam. Élelmiszert is gyűjtöttünk, teherautóval szállítottuk Pestre a harcolóknak. Felpakoltunk krumplit, babot, mindent, amit össze tudtunk szedni. Az árut az Oktogonon szórtuk le. Fellobogóztuk mi fehér meg nemzeti színű zászlóval is a kocsit, de azért így is megszórták Gödöllőnél. Hogy a visszaforduló oroszok lőttek-e, nem tudom. A kocsí onnan volt, hogy amikor menekültek a katonák, a mezőszemerci réten bele-mentek a mocsárba. A gyerekek jöttek szólni nekem, hogy a határban van egy autó, amit aztán a rajta lévő esőrlővel kivontattunk. Ezen szállítottuk a helyi földműves szövetkezet révén szer-zett élelmiszert a boltokba.

Egy ideig még a községben tevékenykedtem, intéztem a dolgokat. Felállítottam a hat fős nemzetiőrséget és legfontosabb feladatunk a rendfenntartás volt. Nem engedtem meg, hogy fegyvert viseljenek, bár a rendőrségtől kaptunk. Akasztásra is sor kerülhetett volna, mert bi-zony voltak véres fejű emberek. De én mindig azt mondtam, arra nem vagyunk hivatottak, hogy ítélkezzünk. Az a bíróság dolga, de ha mi hibát követünk el, akkor felettünk fognak ítél-kezni.

'57 január hatodikán éjjel jöttek értem a rendőrök meg a pufajkások. Velük kellett mennem. Az egyik rendőrrel annak idején együtt szolgáltam, mint katona. Az ő javaslatára nem a kar-hatalmista szállására vittek, hanem letettek a rendőrségen. Így menekültem meg a veréstől. A kihallgatás során a megyei párttitkár azt mondta, olyan ítéletet kell hozni, hogy az elretten-tő példa legyen! Elmondhatatlan tortúrán ment keresztül az ember... Öten ültek körülöttem, mindegyiküknél gumibot... Azt akarták, valljam be, hogy mit akartam, illetve mit csináltam. Semmit, csak végeztem a munkámat a tanácsházán fizetés nélkül, hiszen magamnak nem ad-tam pénzt, csak a tagoknak. Egy hétig vallattak, olyan dolgokat akartak az emberre aggatni, hogy a hajam szála az égnek állt. Az egri bírósági börtönben három évre ítéltek. 24 vádpont alapján kellett volna ítélkezni, de elismertem, hogy lázítottam a népet, s ezért a BHó 2/b. pont alapján az államrend megdöntésére irányuló izgatás büntette miatt kaptam három évet '57 február végén.

Szerencsés véletlen, hogy olyan zsidó felekezeti kirendelt ügyvédem volt, aki akkor tért ha-za a Szovjetunióból. Azt mondta: – Ezt az ember akarják maguk elítélni? Ezt akarják fel-akasztani? Hisz' nem is követett el semmilyen bűnt! Kiállt mellettem, le a kalappal előtte és azzal vigasztalt, hogy ne féljen, magát nem érheti bántódás. Vácra kerültem, ahol '57 október 23-án éhségstrájkot szerveztünk megemlékezve az egy évvel ezelőtti eseményekről. Akkor a gombüzemben dolgoztam, mint színész. Felvittek a nyomozóirodába, ahol arról kérdeztek, kik voltak a szervezők. Tudták, hogy az egyik én voltam. Azt mondtam: mindenki megemléke-zett az '56-os történeésekről, nem tudok neveket mondani és nem is fogok, még ha tudnék se.

Erre levetették velem a bakancsot és úgy verték a talpamat, a tenyeremet, a kézfejemet, a hátsó részemet egészen a veséig. Borzasztóan megverték, a zárkában csak támoxyogtam.

Az volt legborzasztóbb emlékeim egyike, hogy a barátomat nem ismertem meg a füzesabonyi cellában. Úgy össze volt verve, a teste merő fekete véraláfutás volt, a szemei bedagadva...

Az ítélet után az édesapám fogadott egy ügyvédet, aki fellebbezett. Ekkor már a feleségem is elvált tőlem. Tanítónő volt és azt mondták neki, hogy vagy elválík vagy az iskolából kell mennie. '57 júniusában a feljebbviteli tárgyaláson elejtették a legtöbb vádpontot, csak egy maradt meg. A bírónő, aki igencsak jóindulatú volt, azt mondta, ezért elég neki két év. Szabadulásom után a katonasághoz nem mehettem vissza, mert a 102-es parancs értelmében lefokoztak honvédeknek. Kirúgtak a hadseregből és a mélyépítő vállalathoz mentem dolgozni dózerosnak. A Mátrában csináltuk az erdei szállító utak alapját. Mikor készen lettem, a szorospataki futballpálya, majd a Medve-akna placcá következett. A munka befejezése után a kisterenyei állami gazdaságba mentem, ahol '62-ig dolgoztam szerelőtraktorosként. Ezt követően az öblös-üvegyárba kerültem géplakatosként, onnan mentem nyugdíjba '88-ban.

Azóta visszakaptam a rendfokozatomat, most nyugalmazott őrnagy vagyok, de nem kapom a katonai nyugdíjat, csak a polgárit, mert nem töltöttem el annyi időt a hedseregben. Úgy érzem, azok, akik részt vettek az '56-os eseményekben egyáltalán nincsenek megbecsülve sem anyagilag, sem erkölcsileg. Sőt, az utóbbi időben mintha hanyatlana az akkori történésekre való odafigyelés. Sokan vannak közöttünk, akik nagyon alacsony nyugdíjból kénytelenek tengődni. Nekem is csak most emelték fel 25 ezer forintra az emlékérem kapcsán. Senki nem hallgat ránk, annyiban merül ki a tevékenységiünk, hogy havonta egyszer összejövünk. Olyan az egész, mint egy '56-os nyugdíjas klub: semmilyen politikai tevékenységben nem veszünk részt, csak elsírjuk panaszainkat, de senki nem hallgatja meg. Egy ember van, aki aktív politikai tevékenységet fejt ki, Kalmár Imre Jobbágyiból, ő az elnökhelyettesünk. Azok, akik vállalják az '56-osságot és nem csak szaladgálnak az emlékéremhez járó pénzért, azok nem az anyagiakért mentek oda a rendszerváltáskor.

A társadalom részéről nem kapunk kellő megbecsülést, sőt, néha még meg is fenyegetik az embert, mondván, ne sokat ugráljunk, mert még előkerülhetnek a pufajkák. Negyven évig viseltem én is az ellenforradalmár jelzót. A munkahelyemen elismerték a munkámat, mégis én kaptam a legkevesebb fizetésemelést.

Egyszer a somoskői buszmegállóban kifejtettem a véleményem Hornékról. Azt mondták, fogjam be a pofámat, mert megüthetem a bokámat! A többség hallgat. Még mindig félnek, az emberek nagy részében benne van a majré. Hogy mitől félnek? Attól, hogy visszajön a régi rendszer. Nem merik elmondani véleményüket, a kormánnyal kapcsolatban meg pláne nem. Szerintem nem fognak még egyszer az MSZP-re szavazni.

Ponyi József:

'56-ban az acélgyárban dolgoztam villanszerelőként. Az általános iskolát itt végeztem az Acélgyári úton, közben egy évig eserkészkedtem, majd beléptem az újonan alakult úttörőcsa-

patba. Az MTH-ban kitanultam a villanyszerelő szakmát, '54-ben szabadultam és az acélgyárban helyezkedtem el.

'56-ban 18 éves voltam és jelentkeztiink a dunai jeges árvíz okozta károk helyreállítására Mohácsra, a Szigetközbe. Ott kapott el a forradalom. Katonai parancsnokság alatt voltunk és katonai rádió hallgatták a parancsnokok a Szabad Európát vagy a Kossuth adót. Tisztán lehetett hallani rajta, hogy lőnek a fővárosban. Október 24-én a pestiek hazaindultak, de másnap visszajöttek, mert nem volt közlekedés. Aznap hallottuk mi, salgótarjániak, hogy otthon nagy balhé van és két-három nap múlva elindultunk haza. Egy napot Mohácson töltöttünk, ahol végignéztük, hogy verték le a szovjet emlékművet a Duna-parton. Vasúti kocsikban aludtunk, majd másnap megkerestük a DISZ irodáját és szereztünk egy papírt, hogy haza tudjunk utazni. Hajó hozott fel minket a Csepel-sziget elejéig. Tovább nem jött, nem merre megreszkírozni a kapitány, hogy szétlőjék a hajóját, láttuk ugyanis, hogy a Citadella fölött repülő géppuskáznak meg bombákat dobálnak le a pesti oldalra. Gyalog indultunk Budáról, a sziget felé járhattunk, amikor egyenruhás fegyveresekkel találkoztunk, akik közrekapáltak minket. Szerenesénkre egyikük Márton Imre társamat, Csokit megismerte és azt mondta: – Ne bántsátok őket, ezek tarjániak, jótállok értük. Azért a kofferjainkat megnézték. Azt tanácsolták, hogy ne egyszerre menjünk át Pestre, hanem két-három fős csoportokban, nehogy belénk lőjenek. Átmentünk. A Lánchíd pesti hídfőjénél már oroszok voltak. Igazoltattak, el akarták venni a Pajtás fényképezőgépet, Juhász Attilától a piros nyakkendőjét, de egy magyar katonára oroszul magyarázta, hogy ne vegyék el. Megkaptuk az eligazítást, hogy merre menjünk, hol nincsenek harcok. A Keleti felé indultunk, onnan pedig gyalog Hatvanba, mert nem volt közlekedés. Rákoson túl feltörte a cipő a sarkamat, bementünk egy suszterhez és amíg ott voltunk, jó pár harcokosi húzott el mellettünk Pest felé. Hatvanig éjszaka is mentünk és azt ettük, amit a földeken találtunk: fagyott paradicsomot, uborkát, paprikát. Két nap múlva értünk haza, Hatvanból már vonattal utaztunk tovább.

Az acélgyárban sztrájk volt, nem dolgoztak. Már a vonatból láttuk, hogy lerombolták a szovjet emlékművet. Ismerősök mesélték, hogy lövöldözés volt, de később kiderült, hogy nem volt semmi. A munkahelyen egy-két napon belül megalakították a nemzetőrséget, Hadady Rudolf lett a parancsnok, Hargitai Lajos a helyettese. Közülünk, akik lent voltak Mohácson, a hetven százalék belépett. Én azért, mert láttam, hogy mit csinálnak az oroszok. Túljelentkezés volt és elsősorban a fiatalokat vették fel. Az átlagéletkor 25 év volt. Hivatalosan alakultunk meg, létszámba vettek minket és lementünk a rendőrkapitányságra, ahol személyre szólóan állítottak ki két igazolványt: egy magyar és egy orosz nyelvű dokumentumot. Ebben benne volt, ki milyen fegyvert kapott és annak a száma is. Feladatunk az volt, hogy az acélgyári sorompótól a vízvázalstói erőművig terjedő területen felügyeljünk a rendre, s a kijárási tilalom miatt éjszánként igazoltatásokat végeztünk.

November negyedike után a pufajkások felfestették a Salgó úti házak falára, hogy éljen a Kádár-kormány! Közülük az éjszakai járőrök hármát vagy négyet elkaptak, behozták őket a gyárba – itt volt a központi iroda – és lefegyverezték. Elbeszélgetés után elengedték őket. Nem láttam, pihenőben voltam, de tudtam a dologról, mert nagy felbolydulással járt. Volt egy másik eset is: riadót kaptunk, hogy azonnal menjünk a megyetanácsra őrséget adni, leváltani a bátonyiakat. Mikor leértünk, az ottaniak nagy meglepetésünkre az mondták, olyan telefon kaptak, hogy lépjenek fegyverbe, mert támadnak az acélgyáriak. Össze akartak minket ug-

rasztani és ha ők vették volna a lapot, akkor minket, akik nyitott teherautóban érkeztünk, az erkélyről szépen leszedhettek volna. Hatan-tizen lehettek, mi pedig harminc körül. Márton Imre és egy Viczián vagy Vincze nevezetű kiszolgált katonatiszt elmentek körülnézni az emeletre és ott fedezték fel a pufajkások által üzemeltetett illegális adót, amely Tarján környékén sugárzott. Elkaptak egy Takács nevezetű embert, aki a forradalom ellen uszító híreket olvasta be és a mellette lévő két fegyverest leszerelték. A csehszlovák típusú kis géppisztolyokat kipenderítették, a rádió vezetőkeit kiszaggatták.

A gyárban volt egy gyűlés, ahol elmondták, hogy pufajkások garázdálkodnak Karancslapujtó környékén, kirabolták az élelmiszerboltot. Kimentünk, fegyveres harc azonban nem volt, mert elbújtak. Fancsik György elkapott közülük egyet a híd alatt, hármat pedig leszerelték.

Háromszor jöttek be az acélgyári útra páncélos harcosokkal az oroszok, mert azt a jelzést kapták, hogy akasztják az acélgyárban a kommunistákat, minden fán lóg kettő-három. Az orosz parancsnok káromkodva rohángált az úton, hogy becsapták őket. Szuhacsev bácsi, aki ukrájnból származott és itt lakott, fordított nekünk. Mikor a Kádár-kormány megerősödött, harmadszori bevonulásukkor december elején fegyvereztek le minket. Márton Imre segített nekik kiűriteni a tárakat, sőt, még kolbászt is vitt nekik, mert éhesek voltak.

A nemzetőrök közül csak páran – köztük Fancsik György, Juhász Attila – maradtak a gyári kapuőrsgben, de ennek anyagi vonzata is volt, a bérük dupláját kapták.

December nyolcadikán a lövöldözés után értem a helyszínre. Az acélgyáriak elkéstek, mert Trezsnyik Ferenc, aki a munkástanácsban volt, visszatartotta az embereket. Az acélgyári sorompónál ment el a tömeg mellett két orosz harcokcsi és a sorompó utáni hentes üzlete előtt 10-15 fegyveres pufajkás volt. Néhány ember megjegyzéseket tett rájuk, de nem szóltak vissza. A szovjet emlékműnél járhattunk, mikor hallottuk a lövéseket. Emberek szaladtak szemből és mondták, hogy ne menjünk, mert gyilkolják a népet! Én mégis lementem és láttam a halottakat. A mai Rákóczi Iskolával szembeni oldalon egy asszony vitt az ölében egy hat-hét év körüli gyermeket, aki csupa vér volt. Láttam egy kocsist kitérítve a megyeháza belső udvarán a garázsoknál. Szívlövése volt. Elmentem a kórház udvarába is, ahol egymás mellett voltak kitérítve a halottak. Az egyiknek nem volt lába, a másiknak nem volt szeme és volt egy állapotos asszony, akiből a gyerek volt kifordulva.

Másnap hallottam, hogy a lefegyverzés ellenére mégis van fegyver. Ekkor Fancsikék már disszidáltak, minket is hívtak, de nem mentünk. Pedig mondták, hogy fülest kaptak, le fognak minket rendezni. Fehér Gyula, Vágvölgyi Tivadar, Gál László, Hupcsikék, Darázsék voltak a legnagyobb kommunisták. Hadady és Hargitai pár nappal a lövöldözés után tűnt el. Úgy halottam, hogy kicsalták őket a lakásból azzal, hogy a gyárban valami baj van. Vágvölgyi volt az első, aki elégette a pártkönyvét, a pártbizottságon meg azt mondta, azért csinálta, hogy megtudja, ki az ellenforradalmár. Ez volt a csel. Az itthonmaradottak közül majd' mindenkit elkaptak fegyverrejtegetésért. Az egészről nem tudtam semmit, csak a végén derült ki, hogy a pufajkásoktól elszedett fegyverek lehettek. A kapuban maradtak ekkor már megpattantak és megüzenték, hol vannak a fegyverek: a villamosközpont kábelaknájában. Innen nekünk el kellett máshová dugni, hiszen ha leadjuk, egyből vittek volna felakasztani, mert statárium volt. Összeálltunk egy páran, Márton volt a parancsnokunk, Ponyi Gyuszi és én voltam benne. A villamosközpontban a tekereslők fölé a padlásra rejtettük.

Mata Jóska, aki minket a későbbiekben feljelentett, szintén tudott a fegyverről. A katonaságnál fegyvermester volt és a pincében ő lőtte be a fegyvereket. Mondta, hogy ne az eredeti terv szerint dobjuk be a gyári tóba, hanem dugjuk el. Így kerültek a padlásra. Tudtuk, hogy keresik a fegyvereket, a padlás pedig nagy súlyuk miatt meghajolt, jött le a vakolat és az egész üzem tudta, hogy ott fegyverek vannak. Ezért máshová kellett tenni. Óvári János bácsi üzemvezető is tudott róla és a villamosközpont mennyezetének közepébe, a gerenda tartószerkezeté alá dugtuk.

'57 április 12-én reggel jöttem haza, éjszakás voltam. Délelőtt bementem a fizetésért és délután, alighogy beléptem az ajtón és levettem a kabátom, csengettek. Novák Gyula volt a begyűjtő, meg egy másik nyomozó. Bevittek dzsippel a városi rendőrségre. A folyosón legalább két óra hosszáig hagytak ülni, majd a rendőrkapitányságra vittek. Volt egy cigányféle nyomozó, a nevére már nem emlékszem, csak arra, hogy „Brazilnak” csúfolták és lapujtó volt. Meggyepált a Kossuth jelvényem miatt. Lent a pincében megint kaptam az öreg Antaltól. 13-án kihallgattak a kapitányságon, azokat mondtam csak, akik benne voltak a fegyverelrakásában. Statárium volt és törvény volt arra, hogy a fegyverrejtegetőket 72 órán belül el kell ítélni. Másnap már Pestre vittek minket. Még előtte láttam, hogy ott van Mede Lajos, Óvári Dodi bácsi, Berkes Pista, a kis Berecz, aki úgy került bele a dolgokba, hogy amikor másodszor raktuk el a fegyvereket, igaz, hogy hazaküldtük, de ott akart maradni. 16 éves volt és át is került a fiatalokúak bíróságára.

Hárs Laci bácsit – aki a gyári őrség parancsnoka volt, a Horthy-rendszerben meg százados – internáltatták Darázsék. Azért vették fel a buszra, hogy ő lesz a tanú. Jöttek Novákék, Hupcsikék, Gál, Tóth Karesi, Fehér Gyuszi... ezek a jómadarak. Onnan tudom, mert amikor a bírósági tárgyalás után visszavonult a bíróság ítélelhozatalra, szabadon beszélhettünk a családtagokkal és az ügyvéddel a szünetben. Úgy készítették minket, amikor kijöttünk a falhoz, hogy Darázs Pistának volt egy megjegyzése: Utoljára süt rátok a nap, éreztétek jól magatokat! Az ítéletet tíz évtől kötéligen lehetett kiosztani. A Gyorskocsi utcába, a katonai bíróságra vittek minket. Szerencsénk volt, mert annak az ügyésznek, akit Darázsék nekünk szántak – és halálügyészként emlegettek, hiszen köztudott volt, hogy mindenkire halálos ítéletet követelt és a legtöbb embert fel is akasztották – Debrecenben vagy Szegeden volt ügye. Helyette egy emberes ügyészt kaptunk, aki egy A/4-es lap felén sorakoztatta fel a vádpontokat. Vágvölgyiek hoztak egy olyan papírt, hogy kilencből ötünkre – Medére, Mártonra, a két Ponyira meg Juhászra – kötelelet kérték néphatalom megdöntésére irányuló fegyveres szervezkedés miatt. Még az is rajta volt – ahogy az ügyvédeinktől megtudtuk –, hogy az acélgyár dolgozói mélyszégyenül elítélik tetteinket és legszigorúbb ítéletet kérnek ránk. Mata volt a feljelentő meg a koronatanú is. Azért árult be minket, mert ígéretet kapott Fehér Gyulától ötven fillér órabér emelésre és arra, hogy visszaveszik az MSZMP-be. Óvárinak köszönhette, hogy nem került mellénk, mert ő beszélt le minket, fiatalokat, hogy hagyjuk őt futni, mert olyan ganéj ember, hogy még arra sem érdemes, hogy közénk kerüljön a börtönbe.

Márton 13 évet kapott, Óvári Dodi bácsi fegyverfeljelentés elmulasztásáért 12 évet, Mede és Juhász tizet ugyanezért, a két Ponyi fegyverrejtegetésért ugyanezért tizet. Vics Antalt, akinek akkor már hiányzott a fél tüdeje, áttették a polgárira, a Berecz gyereket a fiatalokúak bíróságára, Berkest meg felmentették. Az ítélet után vígan mentünk fel, volt egy görög smasszer

– aki mindvégig azt hajtogatta: Kellett nektek Talpra, magyar? – azt kérdezte: Minek örültök, csak nem mentek haza? Nem – válaszoltuk – de csak tíztizenhárom évet kaptunk.

Életem végéig nem fogom elfelejteni, hogy amikor bekerültünk abba a nagy szobába, volt egy hetven valahány éves öreg, ült a vaságyon, kezében tartotta a zsebkendőjét és csak sírt. Megkérdeztük, hogy mi baja, csak nem akasztják fel? Kiderült, hogy nem, tizenhárom évet kapott ő is. Csósz volt és riasztópisztollyal riogatta a vadakat meg a madarakat. Az ellenlábas a fegyverrejtegetésért jelentette fel és a pufajkások agyba-főbe verték, hogy adja elő a fegyvert. Azért kapott 13 évet, mert a fegyverszakértő azt mondta, emberi élet kioltására alkalmas a pisztoly. Nem is ezért sírt, hanem azért, hogy életében az anyján kívül más még nem verte meg, de most igen.

Elkerültem a gyűjtőbe, ahol 12-en egymás hegyén-hátán voltunk a két méter széles, három és fél méter hosszú cellában. Úgy aludtunk, hogy a szalmazsákokat nappal összeraktuk, éjjel meg szét, csak a küblinek hagytuk ki a helyet a sarokban. '57 nyaratól a játéközomban dolgoztam. Még akkor is ott voltam, mikor '59-ben Nagy Imrét felakasztották. Ez év november közepe táján vittek minket Vádra, ahol nem egész egy évig voltam. Szerenésémre elkerültem, mielőtt 1200 ember részvételével éhségstrájkot szerveztek. Ők kemény büntetést kaptak érte, például Mede Lajosnak egy évig nem engedélyezték sem a beszélőt, sem a levélírást, sem a látogatást. Akkor kerültem vissza a gyűjtőbe, mikor Hruscsov a cipőjét verte Amerikában. Innen '62 április 3-án szabadultam.

Az acélgárba villanyszerelőként vettek vissza, de a legalacsonyabb órabért adták. '65-ben eljöttem, de ez a nyomott bér mindmáig elkísér és természetesen meglátszik a nyugdíj-járadékon is.

Balázs János festménye

Hidasi József

Éjszaka

Valóságunk
különös sokféleségében
a por és hamu
csak hull
vastagon belep
furesa szél bogozza
a jelképeket
betonketrecek bűvös árnyékában
életre halálra kockázik
a nyercő éjszaka
neonfények hideg tengerében
béna kutyák bámulnak
a foltozott holdra
pusztaságok fölött
néma sáskák rajzanak
sorsához láncolva
mereng
Áve Máriát dudol
a kéregető szenvedés
ég és föld között landol
a pillanatnyi
szédülés

Életút

Aszalódott szilvafa
hézagos
árnyékában
roskatag
ház
kuporog
kéményén
besurrant
a
túlvilág
magával
vitte
a
nincstelenség
világító
paraszát
álmok
azúrkék
hajába
rózsákat
tüznek
a
földarcú
évek
holdfényes
tengerben
fürödnek
a
dolgos
emlékek

Horpácsi Sándor

Marschalkó Zsolt: Kaméleonidász

Olvasom, hallok: nincs magyar dráma. A magyar színházak klasszikusokat szabnak át posztmodernre, a dramaturgoké a világot jelentő deszka. Holott a mindenkori színházak fénykora (a magyaré is) az volt, amikor a kortárs drámaírók teremtettek új dramaturgiát, stílust, új világértelmezést. Emögött – kimondva- kimondatlanul – mindig ott munkált a felismerés és a vágy, akarat, hogy a világ értelmezhető és megváltoztatható. A színház tükör (Shakespeare), amely szembesít, de fórum is, amelyen a lehetséges viselkedési modellek megütköznek, mintákat kínálnak. Esméket, eszményeket testesítenek meg, visznek be (vissza) a köztudatba, mozgósítanak. A néző ráismer, azonosíthatja önmagát Peturral, Bánkkal, Tiborcal, Ádámmal. Periklésszel, Keplerrel, az eszkimóval. A színház feltételezi a polgárt, az értő közönséget, amely igényli az önismeretet, s tettekreész.

Három drámát ad közre Marschalkó Zsolt Salgótarjából. Ez utóbbi tényező, ti. a helyszín azért fontos, mert Salgótarjának nincs állandó színháza, a darabok tehát nem egy színházi közegben, műhelyben születtek, mint Shakespeare-é vagy Moliéré, hanem alkotói magányban, mint másfél százada Sztregován a Tragédia.

Mégsem nevezném papírszínháznak Marschalkó darabjait. Dialógusai pergőek, tud konfliktusokban gondolkodni, figurákat teremteni.

Azt azonban megkérdezném, ha tehetné, hogy a szerző miért vonzódik a történelemhez, s miért nem mai témát választ?

Gyanítom, hogy a válaszra már utaltam a bevezetőmben: nincs eleven kapcsolatban valamelyik dramaturgiai műhellyel. Így azt se tartom véletlennek, hogy a címadó vígjáték kapott színpadot (Újpesti Színház 1994. április 15.) Ez ugyanis a legérettebb, leginkább színpadra kész. Az első darab: a *Kísértetjárás* inkább moralizálás, s éppen ezért súlytalanabb, mint a vígjáték, amely a görög-perzsa háború idején játszódik. Bornemissza Péter, mint drámai hős kellő súlyú ugyan, de maga a feldolgozott életszakasz nem az. Pikánssá teszi a darabot, hogy egyik főhősét, Kassai Mártont éppen a napokban avatta szentté II. János Pál Kassán. Mint mártírt, akit a vallási türelmetlenség – Bethlen Gábor hajdúi – ölt(ek) meg. Ezt persze nem tudhatta Marschalkó amikor a darabot írta. Így csak azt a köztudatban élő sztereotípiát fogalmazhatta meg, amely szerint csak a katolicizmus, az ellenreformáció volt erőszakos és türelmetlen, míg a (magyar) protestantizmus mindenestől

progreszív volt, s csak mártírokat adott. Adott is – gondoljunk csak például a gályarabságot szenvedett prédikátorokra –, de a kép ma már árnyaltabb.

Marschalkó értelemzésében a két pap vitája teológiai az *Ördögi kísértetek* kapcsán. Az egész keresztény teológia egyik sarkalatos kérdése ez: a Bűn és a gonosz szerepe a világban. Védtelen-e az ember a Rosszal, a kísértéssel szemben? Az eleve elrendeltetés tanítása szerint igen. Az eredendő bűn olyan bélyeg rajtunk, amit csak a Megváltó áldozata, kegyelme moshat le. A katolicizmus viszont azt tanítja, hogy az ember feladata: törekedni a jóra, tehát a hit cselekvő, aktív, mint ahogyan az egész európai kultúra lényege ez. Értethető tehát Kassai Márton diák haragja, aki elutasítja Bornemissza fatalizmusát, pesszimizmusát. Aki, mintha Dosztojevszkijt előlegezné meg, a pravoszláv orthodoxia nihilizmusát. Ennek a tanítása, hogy állj ellen a gonosznak, tehát passzív. Ám a Gonosz erős, leleményes, az ember pedig gyarló, gyenge. A küzdelem reménytelen. Gyengéje a darabnak, hogy a két férfi közti konfliktus fő oka a szép Fruzsina, akibe első látásra beleszeret Kassai, a katolikus pap (is). Ezzel pedig nem az a baj, hogy történetiellen (nemcsak a mártíromsága miatt), hanem hogy hiteltelen. Romantikus elem egy realista drámában. Motiválatlan, elnagyolt.

Epikus *A provance-i kolostor*, amelyben Albert Schweitzer életének egyik epizódját dolgozza fel a szerző. A nagy pacifista a francia fogolytáborban azon dilemmázik, hogy joga volt-e Afrikát (Lambere) választani Európa helyett. Szarajevo, Kambodzsa, Vietnam stb. után és árnyékában, ma már naívnak tűnik ez a kérdésfeltevés. Noha tudjuk, hogy az első világháború előtt voltak értelmiségi körök (Romain Roland, Jaures, Ady stb.), amelyek hitték, hogy a háború elhárítható. A

történelmet azonban nem a jó szándék és a jó eszmék irányítják. Albert Schweitzer életútja, életműve tehát éppen azzal igazolódott, attól nagy, hogy megfogadta a tanítást: tette a jót, gyógyított. Példát mutatott, a karitászét, miközben a világ önző és kegyetlen volt és maradt.

Fergeteges komédia a *Kaméleonidász*. Ebben már alkalmazza Marschalkó a brechti dramaturgiát, azt a felismerést, hogy minden háború értelmetlen, mert mocskos üzlet. Ez még akkor is igaz, ha a görög-perzsa háború az európai történelem nagy pillanata volt, a görög patriotizmus, a nemzet fogalmának tudatosodásáé, megerősödéséé. Megeselekdedék (Leonidászék) amit megkövetelt a haza, példát, hivatkozási alapot teremtve később minden „igazságos”, mert honvédő háborúhoz.

Marschalkó leleménye itt az, hogy ütközteti az eszmeit a hétköznapisággal, Xerox, a fogadós a két ellenséges hadsereg közti szigeten várja a vendégeket. Azt, aki éppen jön, hol a görögöt, hol a perzsát. A két világ, két kultúra közti különbséget nagyon is valóságos hétköznapi dolgokkal érzékelteti: az étellekkel. A görög húsevő, a perzsa vegetariánus. Kölesönösen lenézik, megvetik egymást, s egyiknek sincs igaza. Motivumként lép be a történetbe itt is a nő: Nemelopé, a fogadós lánya, akiért Abrosz (görög) és Kanbüszész (perzsa) vezérek epekednek. A kisember, Xerox, aki csupán túl(és meg)élni akar mindkét hősnek odaigéri a lányt. Helyzetkomikumok sora teszi mulatságossá a darabot, leplezi le a hősködés értelmetlenségét, korrupsztását. Itt senkinek sincs igaza, s mindenkinek igaza van. A befejezés anachronisztikusan cinikus: majd jönnek a szkíták, akik elsodorják a görögöket, perzsákat, de a fogadó felkészülten várja őket is. Annak van igaza, aki életben marad. Ez az eszmehiány utal talán a legin-

kább a mára, a kiszolgáltatottságunkra Kelet és Nyugat határán, eszmék, világrendszerek bukása után.

Marschalkó ebben a darabban érzett rá arra, hogy korunk nem tragikus, hanem tragikomikus, ha úgy tetszik groteszk, abszurd, de ennek a technikáját (a színpadit) még nem birtokolja, ezért

dolgozik a klasszikus vígjáték eszközeivel.

Keresi tehát a témát és a formát, s meg is találhatja, ha a színházak kegyesek lesznek hozzá.

Úgy legyen!

(Marschalkó Zsolt: *Kaméleoni dász, Három dráma, Salgótarján, 1994.*)

Hibó Tamás grafikája

Zalán Tibor

Megválthatatlanul

Ádám Tamás kötetének balassagyarmati bemutatójára

Kezdhetnénk, ahogyan kezdeni szokás ilyenkor, hogy kevésnek tartjuk a három kötetet. Ádám Tamás élete delén járó költő és fértő, s bizony elszórtnak tetszhetik ez a három kötet abban a sok időben, amit költőnknek volt már módja megélni. De ne kezdjük így! Annál inkább ne, mert jelen sorok írója irtózik attól, hogy rőffel mérje az irodalmat, jelesen, hogy ki hány könyvvel a háta mögött áll, avagy heverészik az irodalom padlatán, illetve kerevetén. Egyéb iránt, a mennyiség nem emelhető az esztétikai értékmérők közé, sem a sok, sem a kevés, mert itt van például az alkoholista Baudelaire, aki egyetlen könyvet préselt ki magából egész élete során, azt csiszolgatta, változtatgatta, farigcsálta, míg meg nem jelent, s míg meg nem holt, talán ismerszik is, *A romlás virágai* a címe. Szemben - de nem szembe állítva - mondjuk a mi Adynkkal, aki számos könyvet hagyott maga után, írt meg maga előtt. Na, mármost, ki a fontosabb költő, Baudelaire, avagy Ady Endre? A válasz sugallt, nyilván mindkettő, és ez kellene legyen mértékadó mai világunkban is, ahol érzésem szerint a mennyiség sajnálatos módon esztétikai értékteremtő funkciókat is vindikálhat magának.

Mindazonáltal, meg kell valljam, erős és komoly erkölcsi teljesítménynek tartom a most harmadik könyvével jelentkező költőnk majdnem-hallgatását, azt, hogy ritkán szólal tneg, s nem erőlteti pesties társaságok és szerkesztőségek barátságát és pártfogását.

Mire gondolok?

Nem egyébre, mint arra, hogy az irodalmi élet mai keretei között (is) a fennmaradás feltevéle a jelen-levés. A jelenlét, az állandó készenlét, az állandó *beszéljenek rólam, beszéljenek a munkámról* görcs. Tudjuk, s ne hazudjunk egymásnak, Balassagyarmat csak vidék a fővárosnak. De nem csak Balassagyarmat. Magyarország is vidék Budapestnek. Keresni kell tehát a kegyét a magas fővárosi, avagy divatos vidéki, már majdnem fővárosi uraknak, akik az irodalmi értékhierarchiát uralják, illetve gondosan és féltékenyen kézben tartják.

Nos, nekem tetszik, ha egy ilyen, senki által nem igazán szeretett, de mindenki által végső soron elfogadott alkuból valaki kihúzza a nevét.

Mert Ádám Tamás tehetségéhez kétség nem fér.

Tehetsége pedig gyanakvó természetével függ össze leginkább. Versei tanúsága szerint, vagy maradjunk egyszerűen lírai hősnének a természeténél, nem tudja az örömeket örömfarmájukban átélni, élvezni, ahogy a szomorúságon és a tragikus tartalmakon egy, az előző gesztussal azonos gyökerű mosollyal képes túltenni magát. Végző soron ironikus magatartás ez, erős romantikus aláhangozottsággal, annak ellenére természetesen, hogy a lírikus minden andandó alkalommal nagyot sújt a romantika fejére a verseiben.

*Ki fekszik manapság
össze a holddal
szégyelljük
a romantikát...
ennyi év után
ki viselné fapofával
a romantikát...*

Verbalizálva tesznek több, mint gyanús, s mindenképpen arra látszik utalni, hogy olyasmitől igyekeznek - némiképp a kor - divatjaitól megriadva, némiképp az élet ellehetetlenülésétől megsajdulva - megszabadulni, ami személyiségének a mélyén van, eredendően ott, és munkál, divat ide, divat oda. S ennek a tudat alatti igénynek a megvalósulhatatlansága, a föltorlódozó hiányérzet váltja ki benne a támadást, avagy a támadással eltakart védekezést, gyámoltalanságot, kiszolgáltatottságot. Ambivalens viszonyulása - mely a kisejlt életforma és a választott költői eszközök és hanghordozások közötti különbségben is megragadható - az ábrázolások tárgyához szerencsés távolságot teremt alkotó és alkotás, létrehozó és létrehozott között. Megteremtődik így a világra való reflektáltsággal egyidőben az önreflexió lehetősége, illetve állandó kontrolja, mely természetesen hangütésbeli differenciálódáshoz vezet az egyes versekben.

Ami persze legjobban zavarja Ádám Tamást, az a világ megélése és megélhetősége közötti, szabad szemmel nem mindig látható, de mindig ott létező rés, repedés, hajszálahiány. Hogy a lét kínálta játékok tere szűkebb annál, amekkorának látszik, hogy a közösségi formák többsége csak az olesóság és az átverések sorozatát hivatott lefedni. Azok közé a költők közé tartozik tehát, akik a társadalmiasságot nem absztrahált formájában emeli be költészetébe, hanem a maga nyersességében, illetve költőiellen megjelenésében. Boncoló *-beazonosítható/ a nyár és egyre/ bűdösebb/ a konjunktúralovagok/ szája* – és önboncoló *-ma takarva/ is jól látszanak/ olcsó pózaink/* attitűdök keverednek a munkákban, az önkicsinyítés és az ezzel járó önsajnálát erőszakossága nélkül.

Nem véletlen, hogy sűrűn előfordul a boncasztal motívum, melyről nem állapítható meg teljes bizonyossággal, hogy igazi, prospektúrás eszökről, költői metaforáról, vagy a Lautreamont-i modernségesszményről van-e szó, jelesen, hogy modern az esernyő és a varrógép *véletlen* találkozása a boncasztalon.

A véletlen azonban nem beleférő kategória Ádám Tamás költői világába, hiszen a véletlen akár a csodával is lehet rokon, márpedig a keserű hangütés, amely dominál ebben az erősen a bús felnőtt férfi panaszait hordozó versgyűjteményben, teljességgel kizárja a feloldódás lehetőségét. Nem lehet megúszni ezt a világot, mely nem kínál a megúszáshoz méltó alter-

natívákat: *minden olyan hamis és semmi sem természetes...// ... nem csoda/ hogy lószar jön/ a fény helyett/ бүдös világ ez.*

Mielőtt bárki is sopánkodva a fejéhez kapna, jelzem, nem trágár hangú lírikus Ádám, ellenkezőleg, szabatos és választékos legtöbb megszólalásában, vannak azonban pillanatok, amikor a lószar nem kiváltható semmilyen eufemizáló szinonímájával. Próbálkozhatnánk csöndesíteni a képet: *...// nem csoda hogy lócitrom jön/ a fény helyett/ бүдös világ ez –ez olyan frivolkodó, ugyebár mondom is, meg nem is... ..nem csoda/ hogy lótrágya jön/ a fény helyett/ бүдös világ ez...* meg olyan, mintha részeg állatorvos beszélne a vízióiról - és ne is kísérletezzünk tovább. Bízunk a költőben, akinek nem érdeke, s nem is lehet szándéka, hogy maga ellen hangolja a közönségét, hogy üzenet helyett malackodással töltse az idejét. Csak zárójelben jegyzem meg, s leginkább baráti asztal borai mellett lenne szándékomban elmondani, hogy a kötetet lezáró: *a szar legalább/ kézzelfogható* két sor még az én sokat kipróbált toleranciámnak is sok, leginkább azért, mert kissé indokolatlan a keménység, ahogyan, s főleg ahol megszólal. Ezzel a nyelvi megformálással a szabadság ellenpontozása túl erőre sikeredik, a túlerőtől pedig a kötetkompozíció gyengül meg, visszafelé, s ez rossz, hiszen a könyv maga is több kézzelfoghatóságot jár körül és talál meg, hogy csak a szerelmi evidenciákra, illetve a magatartási válaszokban föllelhető elhatárolódási mozdulatokat említsük meg itt.

*Tapogatjuk az éj falát
nincsen se közel
se messze
csak a pillanat
bizonyos*

E fönti idézetben a kötetben föltárulkozó világ filozófiai tételezését vélem fölismerni. Nem tudható, mit takar az *éj fala* fogalom, metafora. A kínai ikonográfia szerint a fal a halál jelzése. A falat megmászó vershős tehát a halállal viaskodik, a megmászás állítmány természetesen magában hordozza a győzelem konnotációját is. Nem mintha a halálon győzedelmeskedni lehetne. Azaz, egyetlen módon, ha az ember romlatlanul hagyja magát a világban, hagyja magára a világot, azaz, szellemi termékben reinkarnálódik tovább. Ilyen épenséggel a vers is lehet. Aki pedig a halált tapogatja, az természetesen az élet kiterjedésére kíváncsi leginkább, így a *nincsen se közel, se messze* ellentétpár tökéletesen lefedi a lírikus jelenlegi helyzetét, férfikora delelésének fájdalmas teljességét - sem ott, sem itt, hanem éppen közepén, épülés és leépülés, gazdagodás és szétfoslás, bölcsülés és összeszűkülés pólsai között. A pillanat bizonyosságába fogódzás érthető, s nyomon követhető a versek során is. Hiszen, aki beengedi világába a konkretizálható külvilágot, még ha megtagadóan, kigúnyolóan is, az a megkapaszkodást, a mégiscsak a valóságba csimpaszkodást választja. Az átélhető, a megragadható, a materiális egészben visszaigazolható. *Elvégre lazán élni/ nehezebb* - teszem hozzá, megidézve a költő fintonát is e helyütt.

Így kerül *ügyes régi-új boncmesterek közé* kiket messziről, kimondhatóan, felülről elkerülhetne, ezért van az, hogy értékrendeltolásra vállalkozik: *hangulata csak/ a kiskocsmáknak van/ a csikkel kiégetett/ viaszosvászon/ jól érzi magát/ az asztalon/ cserélnék vele/ lehetne jobb/* - s bár költőt szembesíteni versbéli állításával legalább akkora tapintatlanság,

mint primadonnát a ráncaival, mégis kedvem lenne rákérdezni, komolyan gondolod ezt az előzőt, itt, Tamás? Hiszen te magad veszed észre a kötetcímadó versedben, hogy *a kocsmapultról rendre letörlik arcodat.*

Születésnapra versében használja a jelen kötetének talán legfontosabb, ugyanakkor a legmegrendítőbb fölismerésére utaló szót: *alkalmatlanság*. Ha nem lenne datálva a kötet megjelenése, száz év múlva ebből az egyetlen szóból azonosítani tudná egy majdani filozófus, hogy aki írta a verseket, az a rendszerváltás/változás utáni időszak reménytelenje volt. Hiszen a Kádár-rendszerben is alkalmasak voltunk valamire, ha másra nem, a passzív ellenállásra. De most, amikor még a nyögéseink is *azonosíthatatlanok* - a szó Ádám Tamásé -, amikor a versek csak szemfedélnek valók - a gondolat Ádám Tamásé -, amikor nemzeti lombokon fénylenek és trükköznek az új tehetségek - és itt ironiája szarkazmusba csap át -, amikor a nyár viszont *beazonosítható*, mert *egyre bődösebb a konjunktúralovagok szája* - s itt a keserűség már nem csak Ádám Tamásé, ha a megfogalmazás az övé is -, szóval, mégis csak arra kell rájőjjünk, hogy megválthatatlan világ megválthatatlanjai lettünk. Ennél viszont még az elidegenedés is jobb volt a század elején. Az ember csavar volt a gépezetben, melynek működését nem ismerte, de mégis lehetett illúziója, hogy a gép nem feltétlenül ellene dolgozik, illetve amit tesz, az jó, hasznos az egész szerkezetnek, sőt, nélkülözhetetlen is lehet a számára. A költő világ- és társadalommodellje ennél sokkal gyászosabb.

A szerkezet működése átlátható, benne nem csavarok vagyunk, hanem balekok, nincs ránk szüksége az öntelt, régi, átmázolt alkatrészekkel működő gépnek, legfeljebb hogy kihasználjon, kifacsarjon és kinevessen bennünket. Ez is egyfajta kézzelfoghatóság, ha már itt tartunk.

A kötetről: láttam már szebb küllemű versgyűjteményeket is ennél, igaz, csúnyábbakat is. A költő tipografizálta a kiadványt, így lehet kifogásolni a kicsi tükröket, a címek és a verskezdő sorok túlzott egymásra zárását. S lehet dicsérni az alaphangütést jól követő, groteszk felé hajló választott betűtípust. Ezt ki-ki mármint az olvasó, megteheti. Azt is eldöntheti, nem lett volna-e jobb Onagy Zoltán szellemes írói bevezetőjét utószóként közölni, nem befolyásolva így a lehetséges olvasatok önálló kialakítását. Egy örömdetes dologra hívnám fel legvégül a figyelmet.

Kilenc szponzor, vállalattal illetve nevesítve is, jegyzi a kötetet Ádám Tamáson kívül. Ez azt jelenti a szememben - nem ismervén persze a balassagyarmati viszonyokat, így a tévedés jogát is fenntartva mondom -, hogy jelenlévővé kezd válni az a vállalkozói réteg, aki hajlandó pénzt visszaáramoltatni a kultúrába. Ez nemes és némiképp logikus cselekedet a részükről.

A nemességet nem kell magyarázni. Logikus pedig ott és abban, hogy nem mindegy, milyen társadalomban adjuk el áruinkat: a vásárlás legkevesebb kultúrtett kell legyen egy kultúraltan elrendezett áru- és kínálatplatformon, melyre odakerült most Ádám Tamás értékes és megszenvedett verseskönete is. (*Megmászom az éj falát, Balassagyarmat, 1996.*)

Buda László fotója

Paróczai Csaba

Kegyesség, közösség, kultúra

*Vallási és karitatív egyesületek közművelődési tevékenysége
Salgótarjánban a két világháború között.*

Az utóbbi öt-tíz évben az újból a maga lábára álló társadalom – önazonosságát keresve – érdeklődéssel fordul civil hagyományai felé. A kapcsolódási pontokat nem is nehéz fellelni a kisebb, migrációtól, fluktuációtól kevésbé érintett településeken, de a szintén divatos *oral history* módszereit követve az összetettebb városi közösségek belső működési mechanizmusát, szövetét is meg lehet találni, ötvözve természetesen a bőségesen fennmaradt dokumentumok felhasználásával.

Jelen munka – mely egy nagyobb tanulmány kivonata – szintén e közelmúltra összpontosít, s olyan aspektusból közelít, mely a második világháború utáni politikai fejlődésnek köszönhetően háttérbe szorult. Jelesül: milyen volt a gyárfalakon felüli, kívüli Salgótarján. Nem tagadva az iparváros társadalmának üzemi taglaltságát, meg kell állapítani, hogy a város kulturális élete illetve közéleté, alapvetően kettős meghatározottságú.

Az egyesületi élet kibontakozás a várossá válás időszakában

A város lakosságának nagy részét kitevő munkásság, illetve gyári személyzet művelődéséről, társaséletéről elsősorban a különböző üzemi egyesületek gondoskodtak. Maga az egyesületi élet is a „gyárfalak” között bontakozott ki, még a múlt század végén.

A különböző üzemek együttélése, bővülése, a közalkalmazottak, tisztviselők, kereskedők számának dinamikus bővülése hívja életre az üzemek feletti, a polgári életmódot elősegítő községi művelődési, szórakozási lehetőségeket nyújtó egyleteket. Az ehhez a típushoz tartozó egyesületek részben már az első világháború előtt mutattak felekezeti kötődést, de tendenciaként erőteljesen az I. világháború utáni korszakban jelentkezik, természetesen nem függetlenül a Horthy-rendszer ideológiai önmeghatározásától.

Ahogy az egyesületek alapszabályaiból kitűnik, a keresztény, nemzeti jelzők szinte kötelező jelleggel ott szerepelnek. Ugyanezt

a szellemiséget mutatja a város két világháború közötti egyetlen helyi lapja – mely természetesen a korabeli közélet vizsgálatának egyik legjobb forrása – a *Munka* című újság.

A trianoni határmeghúzással a település fejlődésének dinamikus lendülete megtört, az 1922-től kezdődő városi időszak a válságokkal terhelt összezsugorodás kora már. Amikor tehát a két világháború közötti helyi művelődési viszonyokat tekintjük át, ezt a városi-üzemi kettős meghatározottságot látjuk. Meg kell azonban jegyezni, hogy a választóvonal nem éles, az üzemi kötődésű egyesületek szinte teljes mértékben nyitottak a város közössége felé. Sőt, tudatosan vállalnak közművelődési, közszórakoztatási funkciókat. Különválasztásuk leginkább a téma világosabb tárgyalhatóságára vonatkozik.

A bethleni konszolidáció a település életében is nyugalmasabb időszakot hoz. 1922-ben a nagyközség *rendezett tanácsú város* rangot kap, s a következő évben a kiigazításokkal rendeződik az oly kényes határkérdés is. A konszolidációban magára talál a polgárság, és újra szervezni kezdi a közösség kulturális, illetve társaséletét. Ennek első lépései már 1921 nyaráig megtörténnek. Megalakul, illetőleg újjáalakul több egyesület, melyek meghatározó szerepet töltenek be a tárgyalt időszakban. Ezek az *Egyesült Keresztény Nemzeti Liga Salgótarjáni Osztálya*, a *Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége* (MANSZ) *Evangélikus Nőegylet*, *Luther Szövetség*, valamint a *Katolikus Olvasókör*. A polgármesteri hivatal 1929-es összeírása 52 egyesületet sorol fel, melyből 11-nek van felekezeti kötődése.

A következőkben ezekkel az egyletekkel foglalkozunk a város kulturális – közösségi életében betöltött fontosságuknak megfelelően.

Katolikus egyesületek

A város közösségi életében a 20-as években a *Katolikus Olvasó Kör* és 1928-as megalakulásától a *Szent Erzsébet Nőegylet* tölt be fontos szerepet. A *Mária Kongregáció* természetéből adódóan szűkebb területen működött, közművelődési tevékenységének a város sajtójában kevés nyoma van.

Most nézzük részletesen az egyes szervezetek működését!

Katolikus Olvasó Kör

A korabeli sajtó áttanulmányozása alapján állítható, hogy a kör a város közéletének egyik kulcsszereplője. Taglétszáma, aktivitása, infrastruktúrája (önálló épület) meghaladja a többi egyesületét, integráló szerepet tölt be. A kör alapszabályában feltüntetett célja *„salgótarjáni és környéki katolikus és más keresztény vallásúak szellemi, társadalmi és anyagi karitatív érdekeinek előmozdítása, vallásos és hazafias szellemű összejövételek és felolvasások tartása, a keresztény társadalmi élet és az összetartozandóság ápolása, az általános műveltség, a továbbképzés elősegítése”*.

Ezeket a célokat „a politika teljes kizárásával” kívánják elérni. A kör programjairól készült beszámolók azonban azt tanúsítják, hogy a politika kizárása esetükben kifejezetten csak a pártpolitikára vonatkozik. Az egyesület keretei között működik a dalárda, zenekar és műkedvelő gárda, könyvtár, mely folyóiratokat is járát, és megtalálhatók különféle szórakoztató eszközök. 1926 novemberére önálló épületük első szárnya elkészül, s ezt a következő években folyamatosan bővítik.

A *Katolikus Olvasó Kör* közvetlen háború utáni működéséről nem sokat lehet tudni. Hogy egyáltalán létezik, azt a már említett 1921-es összeírás tanúsítja. Igazi

forráshoz 1923 májusa után jut a kutató. Ekkortól jelenik meg Salgótarján két világháború közötti egyetlen újságja a *Munka* című hetilap. Ennek állandó hírrovata folyamatosan tudósít a város kulturális- közösségi életéről. Már a negyedik lapszámban találkozunk egy tudósítással, miszerint a kör műkedvelő gárdája *A legújabb divat* című bohózatot adja elő. Ebben az időben a műkedvelők igen aktívak. A nyári színpadon rendszeresek az előadások, bemutatók. Ősztől tavaszig háromheti rendszerességgel vásárnaponként ismeretterjesztő előadásokat, felolvasásokat, szabadelőadásokat tartanak.

Jellemzője ezeknek az éveknek az ún. irredenta est. Ezek az összejöveteleken általában a korhangulatnak megfelelő előadások, versek, zeneszámok, esetenként színdarabok kerülnek bemutatásra, igen nagy párosszal. Általában itt mutatkoznak be a város írói, költői. A művek művészi színvonala esetükben másodlagos a nagy célhoz, a lelkek ébrentartásához képest. Kiemelkedik a helyi műkedvelők közül nógrádi *Papp Dezső* (ügyvéd) és *Vadkertő Béla* (tanító). Verses színdarabjuk a *Rab magyarok álma* igen nagy siker, még az 1926-os *Salgótarjáni Almanach* is lehozza.

Jellemző a kör fontosságára és kiterjedt tagságára, hogy adakozásból és a város anyagi segítségéből 1926-29 között új épületet emelnek, bővítik szórakozási lehetőségeiket. Ekkori előadásaik a minőségi kidolgozásra törekednek, vetített képes (dia) előadások nagy számban fordulnak elő.

A helyi szintről kilépve megpróbálnak kapcsolatot tartani a fővárossal és a közeli városokkal. Gyakori vendég a 20-as évek derekán *Bangha Béla*. Kirándulásaik mellett vendégeket is fogadnak, így például az 1930-as év márciusában az egeri jogakadémia tanárait és diákjait. A huszas évekbeli

újjáindulás kulesembere *Wabrosch Béla* acélgyári főmérnök, sokáig a kör elnöke, majd örökös díszelnöke.

Szent Erzsébet Katolikus Nőegylet

Az egylet 1928 februárjában alakult meg *Horváth Károlyné* elnöklete alatt, de tőle hamarosan átveszi a tisztet *Rameshoffer Béláné*, aki igazi motorja a szervezetnek. Alapszabályában megfogalmazott céljai: a jótékonyág, a „szociális” nyomor enyhítése, katolikus öntudat felébresztése, a hitélet mélyítése. Mindez szoros kapcsolatban a helyi plébániával. A politika a korszaknak megfelelően itt is nagy szerepet kap, az elnöknő megnyitó beszédében hangsúlyozza, hogy az integer Magyarországot akarják szolgálni.

Tevékenységében hű céljaihoz, igazi nőegyleti programokat szervez, igen aktív. Ősztől tavaszig folyamatosak az ún. teaestélyeik, amelyeken tartalmas műsorral várják a város „hölgyközönségét”, de minden érdeklődőt. A szórakozás mellett ekkor gyűjtenek évről-évre visszatérő legnagyobb vállalkozásuk céljaira, a karácsonyi jótékonyági akciójukra. Szintén ezt hivatott elősegíteni karácsonyi vásáruk, melyen a tagok által elkészített, illetve beszerzett cikkeket árúsítják, többek között kézimunkakörük „termékeit”.

Karitatív tevékenységük egyáltalán nem lebecsülendő. A karácsonyi segélyben részesítettek száma hétszáz körül mozog. A gazdasági válság éveiben céljuk elérése érdekében még tárgysorsjátékot is rendeznek, melyen hazai termék (élő állat) kerül kisorsolásra 350 pengő értékben. Kisebb jelentőségű, de szintén idekapcsolódó cselekedetük, hogy időnként egy-egy helyi származású egyetemi hallgatónő menzáköltségét vállalták. Művelődési tevékenységük hasonló a

*Katholikus Kör*nél említettéhez: a teaestélyeken szavaltatok, dalok, nóták hangzanak el, többnyire helyi szerzőktől, legtöbbször irredenta szellemben. Ők is túllépni igyekeztek a helyi szinten, többször látogatnak el hozzájuk fővárosi művészek, írók, előadók, de megfordul náluk Csehszlovákiából *Mécs László* is.

Az egyesület nemcsak működésében mutat kapcsolódást a *Katholikus Olvasó Kör*höz, hanem megfigyelhető erős személyi összefonódás is.

Mária Kongregáció

Működéséről, tevékenységéről kevés az adat. A közösség 1924-ben alakult. Létrejöttében a kulcsszerepet *Upponyi József* plébános játszotta, az 1929-es összeírás szerint ő volt az elnöke is.

A hitélet ápolását túl a jótékonykodásból veszi ki részét. Időnként irredenta esteket szervez, leginkább más szervezetekkel közösen.

Evangélikus egyesületek

A vizsgált időszakban három evangélikus közművelődési egyesület működik. Közülük az *Evangélikus Nőegylet* emelkedik ki, mint a helyi kulturális élet egyik legfőbb szervezője. A Nőegylet még 1919-ben alakult, de ugyanúgy, mint a többi közművelődési, jótékonyági egyesület tevékenysége, csak a huszas évek első felében kezd kibontakozni. Vezetője *Pányik Árpádné*. Tőle elválaszthatatlan fiókegyesülete a *Leányegylet*, mely 1925-ben alakul. Megalakulásában kezdeményező szerepet *Dr. Csengődi Lajos* evangélikus vezető lelkész játssza.

Az *Evangélikus Nőegylet* és *Leányegylet* a nőegyletek – a korszakban – szokásos te-

vékenységét folytatja. Működésük két fő területe a jótékonykodás és a tartalmas, közös szórakozás megszervezése, szabadidős programok. Akárcsak a többi közművelődési egyesület, az ősztől tavaszig terjedő időszakban a legaktívabbak. Októbertől, főleg a *Nőegylet* szervezésében, havi rendszerességgel tartanak műsoros esteket, ahol szavaltatok, dalok hangzanak el. A *Leányegylet* ebben az időben főleg kézimunka délutánok megszervezésével foglalkozik. Ezek a délutánok nem öncéliak, legnagyobb éves programjukra, a karácsonyi vásárra készülnek. A vásár jótékony célokat szolgál, a bevételből rászorulókat támogatnak. A két egyesület vezetőinek lelkes szervező munkája általában sikerre viszi ezeket az akciókat. Az évtized végére kialakul a juniálisok megrendezésének szokása.

A *Luther Szövetség*-nek Csengődy Lajos az egyik fő szervezője, aki az *Országos Luther Szövetség*nek is választmányi tagja. A salgótarjáni szervezet feltehetően 1920-ban alakul.

Működésében tisztább közművelődési tevékenység figyelhető meg, mint a nőegyleteknél. Van színjátszóköriük, mely igen aktív, nemcsak a városban, hanem a környező falvakban is fellépnek.

A *Luther Szövetség* salgótarjáni szervezete főleg a fiatalokat fogja össze. Igyekszik a kötetlenebb szórakozási formákat kihasználni. Heti több alkalommal családi összejöveteleket szervez, ahol az „ifjak és lányok” még táncórákat is vehetnek. Kiemelkedő rendezvényük a *Nőegylet*tel közösen a Jókai-centenárium ünnepség, ahol „országos hírű” vendégek is részt vesznek. Mindazonáltal a jótékonyág sem idegen tőlük. Tesznek felajánlást 1926 elején az árvízkarosultak javára. Természetesen mindhárom evangélikus egyesület aktívan részt vesz a

helyi református egyházak vallási rendezvényeinek lebonyolításában.

A város közösségi életének megszervezésében a nőegyleti jellegű Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége aktív szerepet játszik. A MANSZ helyi csoportja 1919-ben alakult. Célja kezdettől a felekezetek fölötti (asszonyi) összefogás, jótékonyág, leányok továbbtanulásának elősegítése. A helyi csoport elnöke Dr. Förster Kálmánné, a polgármester felesége. Az ő vezetésével tevékenykedik az egyesület a korszak végéig. Az 1927-es éves közgyűlésen az elnökő a szövetséget így jellemzi: „*Szövetségünk nem – ahogy sokan hiszik – újabb egyesület, hanem nagyjából az itt meglévő női egyesületek összevonása*”. A MANSZ-ban együttműködnek a *Stefánia Anya-és Csecsemővédelmi Egyesület*, a *Vöröskereszt Egyesület*, a *Katholikus Kör*, az *Evangelikus Nőegylet*, az *Acélgyári Nőegylet*, a *Luther Szövetség*, az *Egyesült Keresztény – Nemzeti Liga hölgyei*. Ez a széles összefogás, s nem utolsósorban a polgármesterné dinamizmusa, valóban megteszi hatását. A huszas évek elején az országos központ akciójába bekapcsolódva szövőtanfolyamot hirdetnek, a magyar textilipar szűkös kapacitásának kiegészítésére. Politikai felhangja az akciónak a cseh-ellenesség. A kezdeményezés minden jószándék ellenére az értékesítés megoldatlansága miatt megbukott, a szervezet tevékenysége egy időre visszafogottabbá vált.

A huszas évek második felétől nagyobb hangsúlyt kap a helyi közösségi művelődés. Egymást követik a műsoros estek. Ekkor kezdik meg nagyszerű teaestjeiket, melyek évek hosszú során át nagy közönséget vonzanak. Kísérletet tesznek a magyaros ruha divatjának felélesztésére is, de ez az akciónak a szövőmozgalomhoz hasonlóan kifelé fordult.

Akár csak a többi közművelődési egyesület, ők is az októbertől júniusig terjedő időszakban a legaktívabbak. Ez az 1927-28-tól kezdődő felívelő szakasz, majd a 30-as években töretlenül folytatódik, s a MANSZ a legnagyobb hatású helyi szervezetek közé tartozik. Ennek magyarázata a már említett összefogás, másrészt a szövetség vezetőségének társadalmi összetétele – a város tisztikarának megjelenése növelte a helyi polgárság szemében ezeknek az összejöveteleknek a vonzerjét. Amúgy is megfigyelhető, hogy különösen a huszas években a közösségi élet, a szolidaritás, a polgári életforma ügy volt a városi vezetőség számára, egy-egy műsoros est többet jelentett, mint pusztán szórakozási lehetőség. Maga a polgármester, Dr. Förster Kálmán igyekezett jó példával elől járni. A helyi lap minden egyes est után közli az un. felülfizető személyek nevét és az összeget (valamennyi egyesület esetében). Mindez egyfajta *noblesse oblige* szituációhoz vezetett. A felülfizetők névsorát a városi és üzemi tisztikarok vezetik.

A szórakozás mellett ismeretterjesztő előadásokat is tartottak a legkülönfélébb témákban. A széles társadalmi bázis lehetővé teszi több szakosztály működését a szövetség keretein belül.

Izraelita egyesületek

A helyi zsidóság a múlt század vége óta rendelkezett közösségi szervezetekkel. Nagy részük a hitélet ápolására, az összetartozás erősítésére alakult, ezért, s a zsidóság társadalmi helyzetéből is fakadóan zártak a város társadalma irányában. Ilyen szervezetek a *Chevra Kadisa*, a *Mikra Umischna*, a *Chevra Sasz és Talmud Thora Egyletek*. Kivételt az *Izraelita Nőegylet* képez, mely a többi nő-

egyletkez hasonló tevékenységet fejt ki és folyamatosan jelen van a város életében. *Az egyesület a város legrégebb ilyen jellegű szervezete.* A zsidóság polgárosultságát jelzi, hogy már 1887-ben megalakul, harmincegyen évvel hamarabb, mint a hasonló jellegű keresztény szervezetek.

Nyitottságát, tenniakarását mutatja, hogy egészen a második világháború kitöréséig, illetve az első zsidótörvényig harmonikusan együtt tud működni a többi nőegylettel, és saját rendezvényei, műsoros estjeit is nagy érdeklődés kísérte. Viszonylagos társadalmi zártságukra utal mindazonáltal, hogy önálló programjaikról feltűnően kevés a híradás a sajtóban, leginkább csak akkor jelennek meg, ha a többi nőegylettel közösen valamilyen jótékonyági rendezvényt szerveznek. Igaz, ha írnak róluk, mindig nagyon dicsérően, elismerően. Elnöknőjük hosszú időn keresztül – 1923-tól egészen 1934-ig – *Ligeti Ferencné*. Vezetésével az egyesület a romló gazdasági feltételek mellett is növelte a segélyezésre szánt összeget.

Közösségi élet a harmincas években

A harmincas években a város közösségi élete sokoldalúbbá válik. Meghatározóbbá válnak a huszas évek második felében kibontakozó egyesületek, de melléjük újabbak is alakulnak. A legjelentősebb változás, hogy 1932-ben létrejön az *Északi Ferencs Plébánia*, melynek vezetői az első pillanattól kezdve igen élénk tevékenységbe kezdenek, a plébánia köré több egyesületet építenek ki.

A Salgótarjában igen kevés számú kálvinista felekezetet is aktívabbá válik, megalakítják a *Soli Deó Glória* helyi csoportjait.

Az évtized vége felé az országosan kibontakozó szervezésnek megfelelően létrejön a *KALOT* helyi csoportja.

Az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga mellé egy jellegében hasonló szervezet, a *Katolikus Népszövetség* helyi fiókja is megalakul.

Katolikus egyesületek, társadalmi szervezetek

Az 1920-as években létrejött egyesületek közül a *Katolikus Olvasókör* az előzőekben ismertetett tevékenységét folytatja. Az őszi-téli hónapokban havonta egy-két alkalommal műsoros estet szerveznek; működik a dalárda (mely 1939 januárjában tizenötéves fennállását ünnepeve ad nagy hangversenyt), s a kör helyiségei a továbbiakban is otthont adnak az egyéb szervezetek rendezvényeinek. A szervezőtevékenység valamelyes kifáradását mutatja, hogy a tagok az esteket nem látogatják eléggé.

A *Katolikus Olvasó Kör* keretén belül alakul meg a *Legényegylet* 1937 elején. Műsoros estjeik jobbára zártkörűek. Repertóriumukon operett, kabaré, népszínművek szerepelnek. Fontos szerepet kap a táncolási lehetőség. Programjaik legtöbbször reggeli tartó táncal zárulnak, ahol a fiatalok a kor divatos zenei irányzataira „mozoghatnak”. Ennek „nemzetietlensége” miatt még kisebbfajta polémia is kialakul a helyi sajtóban *Baráthy István* és *Honzig László*, az egyesület vezetői részvételével. Baráthy a szervezőtevékenység mellett konferál és alkalomadtán sztepptánc bemutatót is tart.

A *Szent Erzsébet Nőegylet* lendülete is töretlen. Az 1928-ban kezdődött tevékenység ebben az időben teljeseedik ki. Megfigyelhető, hogy a város nőegyletei igen szoros kapcsolatot építenek ki egymással, amellett, hogy megőrzik önállóságukat is. A fő tevékenységi kör továbbra is a jótékonyág.

Erre a gazdasági válság éveiben különösen nagy szükség van. Az egyesület által rendezett műsoros estek, „teák”, bálók mind ezt a célt szolgálják. Kiemelkedő programjuk a júnialis, melyet évről-évre megrendeznek. A jótékony néptünnepély bevételei is a karácsonyi jótékonyosság anyagi alapját növelik. Az olesó virsli mellett a tárgysorsjáték is vonzó a közönség számára. Az 1934-es éves taggyűlésükön az elnöki tisztet *Kiss Lajosné* veszi át, s marad e tisztségben egészen 1940-ig. Ekkor eltávozik a városból. A nőegylet működésének új lendületet ad, hogy az első bécsi döntés után visszakerül a megye elesatolt északi része. A háború kitörésével tevékenységük elhalkul, a látványos rendezvények helyett a vallásos elmélyülés társul a jótékonyasághoz. A katolikus nőegyletek több alkalommal közös gyűléseket szerveznek. A *Mária Kongregáció* is tovább működik. 1934-ben ünnepli tízéves fennállását. Ez alkalommal díszelőadást tartanak. Működik énekkaruk, mely gyakran fellép a városi nőegyleti rendezvényeken. A jótékonykodás mellett az egyházi ruhák karbantartása, az oltárok elkészítése képezi fő tevékenységüket.

Északi Ferences Plébánia

A katolikus egyház helyi társadalmi-köznevelődési tevékenységére a plébánia megalakulásával kap újabb lendületet. Az *Északi Ferences Plébánia* 1932-ben alakul meg a ferences rend *Kapisztránrend* tartományából. Házfőnöke *P.Réz Márián*. Világi elnöke *Horváth Károly* acélglyári főmérnök. A ferences atyák szervezésében a harmincas években a következő egyesületek alakulnak meg: *Oltáregylet*, *Credo Egyesület*, *Szívgyárda*, *Fehérruhás Leányegyesület*, *Északi Katolikus Legényegylet*.

Az *Oltáregylet* a városi nőegyletek közé

tartozik. Tevékenysége is ennek megfelelően alakul. Kulturstélyeket, műsoros esteket tart, melyek bevételei a jótékonykodást illetve az ekkor kezdődő templomépítés céljait szolgálják. Elnöke *Dr. Jánossy Ödönné*, aki a *MANSZ* vigalmi szakosztályát is vezeti. Többek között fellép náluk előadással *Sík Sándor* is. Évről-évre megrendezik a szegények karácsonyát.

A *Szívgyárda* a kisiskolások számára létesült. Gárdavezető *P. Vilmos*. A kis szívgyárdisták énekkara gyakran fellép a városi rendezvényeken, de önálló műsort is adnak. Az acélglyári iskola tanítónői vezetésével színdarabokat is bemutatnak.

A *Credo* férfi egyesület munkájáról keveset tudni. Van dalárdájuk, s ők is műsoros kulturstélyek szervezésével vesznek részt a város közéletében. 1937 februárjában tudakozó irodát nyitnak, amely a hívek ügyes-bajos dolgainak elintézésében segít.

A *Fehérruhás Leányegyesület*ről megalakulásán kívül a városi sajtóban nincs utalás.

1937 júniusában alakul meg a *Legényegylet*. Elnöke *P. Timkó Lázár*, alelnöke *Endrey László*. Működése 1938-39-től élénkül meg. Színelőadásokat, farsangi bálákat, táncesteket tartanak. A kulturális szakosztály mellett ping-pong szakosztály is tevékenykedik.

Evangélikus egyesületek

A város életében továbbra is a Nőegylet játszik meghatározó szerepet. Tevékenységük a huszas évekhez képest alig változik. Főleg az őszi-téli hónapokban szervezik műsoros estjeiket, kézimunka-szakköreiket. A karácsonyi vásárt is évenként megtartják. Ebben az időszakban a *Leányegylet* szinte teljesen a *Nőegylet* keretein belül működik. Tevékenységük csúcspontja, egyben évadzárója, az évenkénti júnialis, a SZKEN-hez

hasonlóan. Elnökük Pántyik Árpádné. Összejöveteleik gyakoriságáról az 1934 áprilisi közgyűlésük alapján alkothatunk képet. *Dr. Csengődy Lajos* számol be az evangélikus egyház múlt évi tevékenységéről. Itt huszonöt leányegyleti összejövetelt említ.

A *Luther Szövetség* is folytatja már bemutatott tevékenységét, műkedvelő előadások, farsangi mulatságok, összejövetelek követik egymást.

Az evangélikus egyház is létrehoz a harmincas években diákszövetséget, de ennek működéséről csak egy rövid hír található.

Református egyesületek

A harmincas években a helyi református egyház is szélesíti tevékenységi körét. 1933 decemberében műsoros estet szerveznek. 1934 februárjában *Ravasz László* püspök előadásához kötődően hangzanak el zene és énekszámok, vers.

1933-ban alakul meg a *Soli Deo Gloria* diákszövetség *Liptay B. Jenő Fiú-* illetve *Horthy Erzsébet Leánykollégiuma*. A kollégiumok szervezésében előadások hangzanak el a diákság problémáiról. 1934. június 25-29. között nagy konferenciát szerveznek, melyre Észak-Magyarország sok városából érkeznek fiatalok.

A korszak végén – már a háború alatt – jön létre a *Lorántffy Zsuzsanna Egylet*. A nőegylet az országos egyesület helyi szervezete. Külön alapszabálya nincs is. Fő céljaik a „szociális munka és a belmissio”. Elnök *Tarnay Kálmánné, Kovács Gézané*. Alelnökei: *Szabó Dezsőné* (ref. lelkesz felesége), özv. *Patay Istvánné*. Igazgatója *Szabó Dezső* lelkesz.

MANSZ

A Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének helyi szervezete továbbra is a helyi

közélet egyik legaktívabb szereplője. Tevékenységük gyakorlatilag ugyanaz marad, mint a huszas években: ismeretterjesztő előadások, szabás-varrás, főzési tanfolyamok, műsoros estek.

1933-ban az Egészségházban önálló helyiséghez jutnak, szakköreiket többnyire ott tartják, de nagy műsoros estjeik továbbra is a *Katholikus Kör*-ben vagy az *Ipartestület* nagytermében kerülnek megrendezésre. Ebben az időben divatba jött a farsangi mulatság. A többi nőegyletchez hasonlóan ők is minden évben szerveznek álarcos mulatságot, még farsangon kívül is. Ebben az időben már az ő rendezvényeiken is *jazzband* játszik...

1935-től részt vesznek a *Gyöngyösbokrét*a mozgalomban, és leánykört is alakítanak.

A Felvidék visszakerülése az ő tevékenységükre is hatással van. Kapcsolódva a *Magyar a magyarért* országos akcióhoz *Felvidéki teaesteket* rendeznek. A háború kitörésével az egyesület a közhangulatnak megfelelően a nő szerepéről tart előadásokat. 1940-ben a finnek megsegítésére rendeznek műsoros estet. Elnökük továbbra is *Dr. Förster Kálmánné*.

Aktivitásukat elismeri az 1940-es országos gyűlés, ahol a salgótarjáni szervezetet többször például állítják. 1940 márciusában a MANSZ hölgyei közül jónéhányan részt vesznek a *Magyar Asszonykongresszuson* is.

Itt kell kitérni a nőegyletek már említett összehangolt tevékenységére. Az évtized első felében évről évre megrendezik a *Nagy Magyar Estet*, melynek bevétele a *Népkonyha-akció* támogatására megy. A népkonyhát évről évre november 15. – április 15. között működtetik. A konyha csúcsidőszakban napi 200–250 adag ebédet oszt ki!

1937-43 közötti időszakban létezett a

Ludovika Nőegylet is. Alapszabálya, működéséről hivatalos irat a helyi levéltárban nem található. *Fayl Frigyes* 1943-as jelentéséből tudni, hogy elnöke *Karattur Antalné*, a *Rimamurányi Vasmű Rt.* salgótarjáni acélgyára igazgatójának felesége. A korszakban egyszer említi őket a helyi sajtó, méghozzá 1937-es karácsonyi akciójuk kapcsán.

Izraelita egyesületek

A *Nőegylet* a harmincas évek végéig folyamatosan jelen van a város közéletében. 1934 áprilisától Ligeti Ferencné helyét *Szauder Andorné* veszi át az elnöki székben. Ők is rendeznek farsangi bált. Jelmezes estjük 1937 februárjában a helyi sajtó szerint több hétig tartó beszéd forrása. utolsó nagy közszereplésük az 1938 februárjában rendezett 50. évfordulós jubileumi estjük, melyen többek között *Ascher Oszkár* is fellép. Ez év áprilisában még jelen vannak a nőegyletek között *Róth Flóris* bányaigazgató városi búcsúztatásán, de aztán a fokozatos jogi korlátozás a korábbi aktivitást megszünteti.

Összefoglalás

Az ember szükségszerűen töredékeket alkot. Így van ez ebben az esetben is. Idő- és

helyszűke, kallódó dokumentumok lehetlenné teszik a mégoly közeli múlt teljes rekonstrukcióját. Remélem annyi mégis érzékelhetővé vált, hogy az itt élő polgárság nagy erőfeszítéseket tett azért, hogy ezt a munkástelepülést a sajátjának érezze. A kor sajátossága, hogy a vallási kötődés és maguk az egyházak milyen társadalomszervező erőként jelentkeznek, eszmei és intézményi keretet adva az emberek társasélet iránti igényének.

Természetesen nemcsak az egyházak vonzásában alakult a közösségi élet – a több tucatnyi üzemi egyesületen túl létezett a *Casino Iparegyesület*, *Lövészegylet*, stb., melyek szintén városi szinten működtek. A helyi társadalom szerves egysége mutatkozik meg abban, hogy megnézve a különböző egyesületek személyi – nem ritkán vezetői – összetételét, többszörös átfedéseket tapasztalunk. S amit még látnunk kell: a helyi közösség természetes önmozgását tudatosan támogatja, segíti a város tisztikara, élén Dr. Förster Kálmán polgármesterrel és feleségével, illetve az egyes meghatározó iparvállalatok vezetői, családjaikkal együtt. Így alakult ki az a pezsgő, változatos közösségi élet, melyben a társadalmi szolidaritás is fontos, mi több, kiemelt helyet kapott. Tanulságnak ez sem lenne kevés. Példának annál figyelemzetőbb.

K. Peák Ildikó

Hegedűs Morgan világa

Félbeszakadt, kettétört művészi pályáról, torzóként a barátokra, társakra maradt életműről beszélni nehéz, szívszorító érzés. A műteremben összegyűjtött vázlatokat, a tökéletességig, tovább-nem-festhetőségig kész képeket, az utolsó műveket szemlélve mindig felmerülhet és fel is merül a kérdés – mi lett volna a következő? S az azt követő? Mire lett volna még képes az alkotói ihlet és a teremteni akarás? Folytatni a megkezdett utat, gazdagítani, elmélyíteni a már kialakított szimbólum- és színvilágot, vagy utat törni, új képi világot kialakítani, új jelképi rendszert kidolgozni? E kérdésekre nem kap már választ sem a kortárs, sem az utókor.

A nyitott, csonka életmű azonban zárt is. Lezárja azt az alkotó képtelen, döbbenetes halála, és e tragikus tény kialakítja a művek végleges helyét az utókor értékelésében. Felrajzolja a pályáivet, melynek van kezdete és vége, és megszületnek az első átfogó igényű – vagy annak szánt – elemzések, s íme létrejön a szomorú évfordulóhoz köthető emlékkiállítás, az első emlékülés, tanácskozás.

E rövid előadásban nem törekszem az életmű átfogó bemutatására, egyrészt az idő szabott keretei miatt, másrészt – s elsősorban – úgy érzem, munkásságának szakavatottabb értői is ülnek itt, akik Hegedűs Morgant emberként, társként, barátként is ismerve, jobban ismerték az alkotás folyamatát, az egymás után keletkező művek közti összefüggéseket.

Szeretnék azonban néhány szót szólni Hegedűs Morgan alkotásainak képi világáról, e világ folytonos fejlődéséről, alakulásáról.

Kezdetben volt Iványi Ödön szakköre, és egy tehetséges, a művészet nem korlátok közé zárt lehetőségeit kutató fiatalember. A korai tanulmányok, festmények – bár témájukban még iskolás jellegűek – már magukon viselik a későbbi alkotói szemléletmód jegeit. Az esetkezelés talán még tétova, de a formák biztosan, súlyosan, de nem nehézkesen helyezkednek el a térben. A *Szobabelső székkel* című kép témájában Van Gogh festményét idézi. Míg azonban Van Gogh műve a társtalanságot, az esendőséget, az egyedüllétet emeli drámai magaslatra, Hegedűs Morgan bakancsai szilárdan, határozottan foglalják el helyüket a képtérben, súlyuk van.

Hegedűs Morgan első kiérlelt festményei Kokas Ignác színvilágát idézik, a későbbi kirobbanó erejű művekhez képest kissé halkabb, poétikusabb hangulatot árasztanak. A Hegedűs Mor-

gan-i „poézis” azonban nem édeskés, nem mentes az indulatoktól, tépelődésektől, a vajúdo útkereséstől.

Zöldes derengésben indul végső rohamra, s sújtja le az Ellenséget a Sárkányölő. Az elpusztított Gonosz hosszúkás hasábok alakjában süllyed a mélybe. Talán a szűkebb környezetet jelentő, az emberléptékű életet embertelen keretek közé szorító panelházak, épülettornyok pusztulnak, semmisülnek meg itt. A szintén zöldes tónusokkal megfestett *Félúton* a kötél-táncos – az alkotó ember – magányáról, önmagára utaltságáról vall. Az üres képtérben kifeszített kötélén álló figura meghajtott feje szomorúságról, egyben eltökéltségről, meg nem alkuvásról tanúskodik.

Hasonlóan „kokasos” – zöldes, barnás – tónusokkal él Hegedűs Morgan 1980-as *Önarcképen*. A derengő színvilágú, alig jelzett enteriőrben elhelyezett keretből a művész komoly arca tekint le a székben ülő foltszerű babára. A visszafogott színvilágra a visszafogott tartalom és megjelenítés rímel.

Hegedűs Morgan e korai „kokasos” időszaka mintegy a nyolcvanas évek közepéig tartott, de a „kép a képben” motívum a továbbiakban is még hangsúlyosabban, kiérleltebben jelenik meg oeuvre-jében.

A „kép a képben” – pontosabban az élénk táruoló festményen feltűnő festőállvány, rajta a kusza vonalakkal, jelekkel megjelölt vászon – motívuma megjelenése egyben Hegedűs Morgan sajátos, egyéni stílusának kialakulását is jelzi. Ez időtől fokozatosan megszűnik a képtér, a figurák, formák festékfoltok, vonalak, vagy akár a papír fekete felülete előtt állnak, mozognak, kavarnak. A korábban kissé visszafogott, mostanra végleges célt, irányt találó indulatok szinte kirobbannak. A 80-as évek közepétől készült festményeket szemlélve a kevésbé figyelmes néző számára is nyilvánvalóvá válik a szinte fékezhetetlen energia, a teremteni és megmutatni akarás, mely e műveket létrehozta.

Kezdetben e robbanó indulatokat zárja – zárná – le előttünk a festőállvány a vászonnal, s ezek parafrázisaként a „behajtani tilos” tábla, az útakadály. A lefojtott energia, a feszültség azonban áttöri a gátakat, szétfeszíti a kereteket. A *Kék állvány*, a *Torzó térben*, a *Mezei csoport* című képeken az állványon, a négyszögletű vásznon kusza, indulatos, vonalak, vörös foltokkal – talán vérrel – pettyezett figura. Ez a vér folyik az *Elvált hangulatom* című képen is.

A tiltó táblák és a festővásznak szögletessége után Hegedűs Morgan egy új szimbólumot avat képei fő motívumává. Az önmagába visszatérő kör, a születést, az életet jelentő csíra. A címében a kozmikus végtelent, az eredetet kereső sámánritusokra utaló *Szarvaséneken* a kör alakú formán elrendezett tojásalakok az élet örök, feltartóztathatatlan körforgását idézik. A *Környezet* című nagyméretű festményen a kissé torzított kör (csíra) alakú formában lebegnek, kavarnak a – leginkább tengeri lényekre, halakra emlékeztető – alakzatok, figurák. Nem barátságos, megnyugtató lények ezek – hegyes fogaik, gyanakodva kidülledő szemük, kilógó, duzzadt nyelvük rosszindulatot, egyszersmind kint, szenvedést tükröznek.

Ezen apró szörnyalakok szinte kozmikusá felmagasztosult rokona a *Születések* óriássá nőtt ösanyja. Fenyegetően fehér, hegyes fogai közül vérpatak csorog alá, melynek oka – nem tudni – a szülés kínja, vagy a pusztítva mindent felfalás. Testében óriási, szívérványosan pöttyös, kör alakú burokból hordozza kicsinyét, melyre hátrébb apró, kavargó szörnyalakok, ragadozók lesnek. Még nincs félelmetes külseje, fehérén villogó foga a magzatnak, de tudjuk, érezzük, hogy ebből az apokaliptikus vízióból csak új, még félelmetesebb szörny születhet. Az

elénk táruló látvány az elsődleges borzalmon túl is nyugtalanító, hiszen e minden szörnyetgek ősanjának kitágult szeme, kétségbeesett tekintete ugyanazt a – a szülés kínjain is túlmutató – gyötrelmet, szenvedést tükrözi, mint a *Környezet* vízi lényeknek kitágult pupillája.

Furcsa, feszült kettősség nyilvánul meg e képi világban, hiszen a kör, a csíra, a kozmosz nyugalmát, a születés örömét kell hogy sugallja, az e formákat elborító s elnyelő szörnyek, torz állatfigurák azonban az ellenkezőjét érzékeltetik. Hegedűs Morgan e festményeken megmutatja nekünk azt, hogy a fenyegető gonosz, a torz indulatok, az emberi elme ijesztő szüleményei itt keringenek körülöttünk, részeivé váltak életünknek. Mindezt hatalmas felületeken jeleníti meg a művész, széles gesztusokkal, baljós kékekkel, lilákkal, a vér vörösisével. A színek, formák kavargását csupán enyhítik, de nem szelidítik a nagy foltokban megjelenő apró pöttyök.

E monumentális, felkavaró szándékú művek mellett Hegedűs Morgan ez időben érzékeny grafikákat is készített. E pasztellrajzok kevésbé drámaiak, de hasonlóan a fentiekhez, a művész nem emberalakokat, hanem különös állatokat, növényeket hív segítségül gondolatai, érzelmei tükrözésére.

Végtelen magányt, egyedüllétet, bánatot sugároz a *Szomorú az idő* védtelenül, kitaszítva kucorgó, egérszerű állatfigurája. Kitaszított alakját mintha eső verné. Lopakodva, bármely pillanatban ugrásra készen rág a *Rágcsáló*, föléje madárszerű tollas kis lény magasodik. A *Gombák*-sorozat lapjain a növényi formák átalakulnak, fokozatosan a vegetáció jelképévé válnak.

Az 1990-es évben – e rövid időben, mely még Hegedűs Morgannak adatott – ismét változik a művek képi világa. A *Van Gogh virágai* című pasztellkép tiszteletadás a nagy példaképnek. A ragyogó sárga napkorong, a lángcsóvaként az égre ívelő napraforgók, a kép indulatoktól robbanó szín- s formavilága talán a leghűbben adja vissza a holland festő művészetfelfogását, útkeresését s majdani sorsát.

Az utolsó pasztelleken egy apró kis madárfejű lény jelenik meg – párosával vagy egyedül. Torzó ez a figura – karja-szárnya hiányzik, vagy csak csökött csonk. Egy lábon tesz különös, elszánt, bábszerű tánc lépéseket. A *Mit nekem* két lénye közül az egyik megkötözve fekvő, csukott szemű, meredt lábú (halott) társa fölött áll, tollazatát mintha szél borzolná. Csonkolt karral, torzóként, de magasra emelt fejjel áll a *Várok valakit* figurája. Körülöttük ködként gomolygó vonalak, színek – az ismeretlen homálya. Támolyogva botladoznak e csonka testű madárlények, nem haláltáncot járnak azonban, hanem az élni akarás, az akarat, a visszanyerni kívánt erő színjátékát mutatják be a kikerülhetetlenül közeledő halál előtt. Az előadás – ma már tudjuk – megbukott, idő előtt, befejezetlenül vége lett.

Nem tudhatjuk ma már, hogyan alakult, fejlődött volna tovább ez a felsistergő indulatoktól, érzelmektől terhes életmű, annyi bizonyos, hogy a képi világ, az alkotás, a látásmód besorolhatatlan, beskatulyázhatatlan – kizárólag Hegedűs Morgan világa.

Halászné Szilasi Ágota

KÖRNYEZET ÉS HATÁSOK

Adalékok Hegedűs Morgan festészetéhez

*Amikor Hegedűs Morganról írok, mindig attól félek, hogy burookban nevelkedett, naív lényemmel nem érthetem meg az életnek azon rétegeit, melynek ő lelátott a mélyére s amelyből művészete táplálkozott. Mégis valami hajt előre, mint a felfedezőt, hogy eljus-
sak a lényeghez.*

Hegedűs Morgan festői életútját szeretném most elhelyezni abban a magyarországi kortárs művészetben, mely életében nem sokat törődött vele. Hogyan is törődött volna, hiszen sem a hivatalos művészetpolitika ízlésének, sem az örökké a nyugat felé tekinető, a szemben állására büszke, az újat, a gyökértelen legfrissebbet követni vágyó neoavantgard ízlésének nem felelt meg. Vidékinek számított. Periférián állt mindenféle szempontból egy olyan kétpólusú kultúrában, mely csak a beavatottakkal társalgott s csak velük osztotta meg a titkot. Nem csak a múltban beszélhetünk erről az oda-nem-figyelő-meg-nem-értettségről, hanem napjainkban is a „Művészetből” való kirekesztettség lehet rövidre sikerült életművének sorsa, ha nem szólunk mi most mellette (hiszen még egy szakdolgozat sem íródhatott művészetéről a budapesti egyetem művészettörténet szakán).

Közeg

Születésének szerencsés dátuma mentette meg őt az 50-es évek ostoba szocialista realizmusától, de kifinomult ösztönének köszönhetően a későnagybányai értékeket újrafogalmazó, óvatosan modernkedő, az állam engedélyével biztos látszat-autonómiát élvező Képzőművészeti Főiskolától is tudatosan maradt távol.

Indulásakor a hivatalos kereteken kívül szerveződő, szerény nyilvánosságot kapó fővárosi és dunántúli neoavantgard körökkel sem volt kapcsolata, melyek a hetvenes években elsősorban a művészet expanzionista, a koncept- és a minimal- art által meghatározott területét művelték. E szűk szellemi elit által uralt művészet is – mely az elszemélytelenített, elvontan absztrakt modelleket részesítette előnyben – távol állt tőle.

A nyolcvanas évek magyarországi Új Festészete – melyről napjainkra ismét csak kiderült, hogy nagyrészt nem volt több, mint a nyugati divatokra való azonnali reagálás versenye – sem ragadta magával. Mindez a vászonra dobott színenergiák értelmetlen, tartalom és érzelm nélküli festékfoltjait jelentette számára csupán. Kortársai közül talán az „individuais mitológiákat” építgető, szimbólumrendszerekkel dolgozó művészek álltak hozzá a legközelebb. A hitelességet, az aktuális létértelmezést tartotta a művészet s a maga feladatának.

A nyolcvanas években Salgótarjánban is lejátszódott az a folyamat, ami országosan is érezhető volt a művészeti közéletben. A tartalmilag és hatalmilag kimerült, de intézményeiben, mecénatúrájában még létező állami művészet kereteibe beszivárgott a neoavantgard, s rövid időre hivatalos művészetté vált. Ezt az időszakot – melyre Hegedűs Morgan munkásságának legtermékenyebb évei estek – „a még nem létező piac és a már alig egzisztáló állami művészet korszaka közötti pár évet, akár aranykornak is tarthatjuk” (György Péter). A neoavantgárd így néhány évre kisajátította a állami művészet intézményeit, elfoglalta kiállítótermeit, kihasználta anyagi háttérét, gyűjteményeit, fontos székekbe ültette embereit, de a művészeknek még nem kellett szembenézniük a piac Magyarországon amúgy is kialakulatlan, kaotikus játékszabályaival.

Salgótarjánban ebből a szempontból kimondottan jól kiépített háttér állt az új művészet rendelkezésére. A városban a képzőművészeti élet a két világháború közötti időszakig visszavezethetően gazdag múltra tekinthet vissza, s a felépülő új szocialista város is szívesen ékítette magát a képzőművészet termékeivel. A nyolcvanas évekre olyan országos rendezvények stabilizálódtak Salgótarjánban (Országos Tavaszi Tárlat, Országos Zománc Művészeti Biennálé, Országos Rajzbiennálé, Szabadtéri Szoborkiállítás, Nemzetközi Grafikai Művésztelep), melyek a városban felnövekvő művésznemzedék tagjainak példákkal szolgáltak és mindenkor, országos szintű bemutatkozási lehetőséget jelentettek. A másik fontos tényező az volt, hogy az itt élő és az itt letelepedett idősebb művészek szellemi környezetében olyan ifjúság gyűlhetett össze, akik köréből törvényszerűen ki kellett emelkednie néhány tehetségnek. Az oly sokszor szidott, túlságosan mély kultúrtörténeti gyökerekkel nem rendelkező, sokak számára – elsősorban az egészségtelenül kialakult művészetpolitikai hierarchia miatt - kihívást jelentő város közege mégis a művészet csíráit oltotta beléjük. Volt, aki elment közülük, s Budapesten próbált szerencsét (Szabó Tamás, Kicsiny Balázs) s volt aki a városban maradt, mert az itteni hagyományokban vagy éppen a „romokon” találta meg művészetének forrásait (Földi Péter, Hibó Tamás).

És itt maradt Morgan is. Itt akart kitartani.

Hatások

1953-ban született Budapesten, de kicsi gyermekkorától Salgótarjánban élt. Érdekes lenne a családi háttér ismerete is, hiszen néhány művészetszociológiai megfigyelés szerint (Dudek) a festőművészeknek az átlagnál jóval szeretetteljesebb édesanyjuk szokott lenni.

A cigány utcai iskolában telefirkált, régi padok között nyiladozott elméje, de senki sem gondolta akkor, hogy egyszer életének lényegévé válik a festészet. Egy nehezen megemészthető trauma, a teljes kiszolgáltatottság hajszolta őt a művészet felé tizenhat évesen. Embernek kellett maradnia, s a festészetben találta meg azt az erőt, ami létezésének értelmet adott s felemelte a porba taszítottságból. Ekkor változtatta meg nevét is: az értelmetlen agresszivitás, a pusztítás, a gyilkolás szinonímájának érzett Adolf nevet a könnyed Morganra cserélte fel.

Talán a gondviselésnek köszönhető, hogy éppen akkor, amikor kíváncsisága kielégítésre várt, élt Salgótarjánban egy művész, aki pedagógusként a legjobb tanácsokkal látta el. *Iványi Ödön* tapintatos bölcsességgel vezette el őt addig a pontig, ahonnan már saját meglátásaira hagyatkozva kellett tovább haladnia. Kilenc évig járt Dönci bácsi szakkörébe, s foglalkozott az alapokkal, majd saját törvényeire építve, szívós önfejlesztés során egyre egyénibbé vált művészete.

A kiállítás képeit végignézve s az egyenlőre még töredékesen előttünk álló életművet végigkísérve feltűnővé válik az a hatás, amit Hegedűs Morgan festészetére *Van Gogh* egész lénye tett. E hatás átível egész munkásságán. A legkorábbi művek közül való katonabakancsot ábrázoló kis olajkép s a legutolsók közül kiemelkedő *Van Gogh virágai* egyértelmű motívumbeli utalásokat tartalmaz. Ezen túl a tiszta színek felé való egyre biztosabb vonzódása s a kemény, nyílt kifejezőmódja van gogh-i örökség. Az anyag és az ember tisztelete volt az, ami a holland festő művészetében a legmélyebben megérintette. Az egymás mellé állított kibomlott fűzőjű, elnyűtt öreg „bakancspárt” ábrázoló komor színekkel festett *Van Gogh kép* (1888) már fiatalon kedvencei közé tartozott, hiszen az élet vele is majdnem olyan konokul bánt, mint a cipők tulajdonosával. Nem sejtette még akkor, hogy a kilenvenes évek nagy esztétái micsoda mély értelmezésekkel ruházzák fel majd e kis képet. Hegedűs Morgan képi interpretálásában nem elmagyarázta, hanem konok őszinteséggel megérezte ugyan azt, amit 100 évvel korábban példaképe megélt.

Művészetének formai és színbeli változását tovább követve *Kokas Ignác* nevét kell feltétlenül megemlíteni. A hetvenes évek végén és a nyolcvanas évek elején készült festményeken oly erősen jelentkező síkszerű zöldék feltételezhetően az ebben az időben Salgótarjánban bemutatott *Kokas* művek hatását tükrözik. (Szappan Jani emlékére, 1982; Sárkányölő; Hátal...) (Csak zárójelben jegyezném meg, hogy Lóránt János ebben az időben hasonló síkszerű, finom színátmeneteket alkalmazó eljárással festett.) Formaképzésben, tartalomban, jelentésben azonban nem követi a kokasi világot, Morgant inkább a misztikus, az előre nem látható, a távoli világ toposzai izgatják: a város szegény bolondja, a segítőszentek legvittezebbike, az út, melyen egyedül jár, vagy *Caspar David Friedrich* romantikus német festő által oly gyakran megjelenített háttal álló ember figurája. De Hegedűs Morgan képének magányos alakja még kilátástalanabb helyzetben van, hiszen előtte nem a tágas végtelen terül el, mely ugyan félelmetes és titokzatos, de akár jót is rejthet magában, hanem egy magasra felhúzott, áttörhetetlennek tűnő fal, mely elrekeszt és az útjában áll. A kirekesztettség s a kívül állás gondolata villan fel a *Behajtani tilos* vagy akár a *Kék állvány* című festmény több síkból komponált szerkezetében is. Nincs szabad, átjárható út az egyik térből a

másik világba. Átválthatatlan dimenziókülönbségek teszik lehetetlenné egy másféle lét idő előtti felfedezését.

És azután jöttek a pöttyök. A nagy lendületes alapformákra felhordott, rárétegzett, elsősorban fehér pöttyök. Soha sem kérdeztem meg Morgantól (lehet, hogy más megtette), hogy miért csinálja, miért szükséges befejező kellekei képeinek. Eredete is megfejtésre vár még számomra, bár e motívum előzményekben nem szükölködik. A divizionizmus ugyan a színes pontok szemünkben eggyé szerveződő látványában hitt. Hegedűs Morgan képein a pöttyök épp ellenkező értelemmel bírnak, hiszen a nagy formák felbontására, értelmezésére, vagy a másodlagos téri struktúrák kialakítására szolgálnak. Közelebb állnak a van gogh-i ecsetvonások formaszervező rendszeréhez, de Morgan rögtön a tubusból, közties hordozó eszköz segítségével nélkül, nyomkodta rá a kép felületére őket. (Tájkép, 1915; Gitározó herlekin, 1918).

Picasso szintetikus kubista korszakában, illetve korai kollázsain alkalmazza a pontozás mélységkeltő, kiemelő vagy elkülönítő hatását, de *Vajda Lajos* művein is gyakran feltűnik ez a módszer, szinte a Morganéhoz hasonló minőségben. (Pettyegetett női fej, 1934; Csendélet patkó alakú asztalon, 1934; Vízparti házak, 1935; Pettyegetett rozsdavörös csendélet, 1936; Pettyegetett ház, 1936.)

Picasso és Vajda hatása érzésem szerint felfedezhető más vonatkozásokban is képein, jelesül kimutatható a *Hídvári István* tulajdonában lévő már-már madárfejen (Fej, 1988), a maszk vagy az ikon leegyszerűsített sémájára visszavezethető formálásban. A feketével hangsúlyozott orr és szemöldök, a szuggesztív tekintet azokra az ősfarmákra vezethető vissza, amelyekből ez a két század elején működő festő merített.

Michelangelót sem felejthetjük ki a Hegedűs Morgan körülvevő világból. E XVI. századi univerzális ember elsősorban mentalitásával, magányos nagyszerűségével, mélységesen őszinte művészetbe vetett hitével büvölte el őt. Olyannak tűnt a szemében, mint aki a kozmosz energiáival tart kapcsolatot alkotás közben. Michelangelo művészetének, szobrainak, freskóinak ismerete nélkül nem születhetett volna meg a *Torzó vízben* című festmény manierisztikus kék figurája, mely a szükre szabott térben ugyan úgy küszködik a természet energiáival, mint Michelangelo félig márványtömbben maradt rabszolgái.

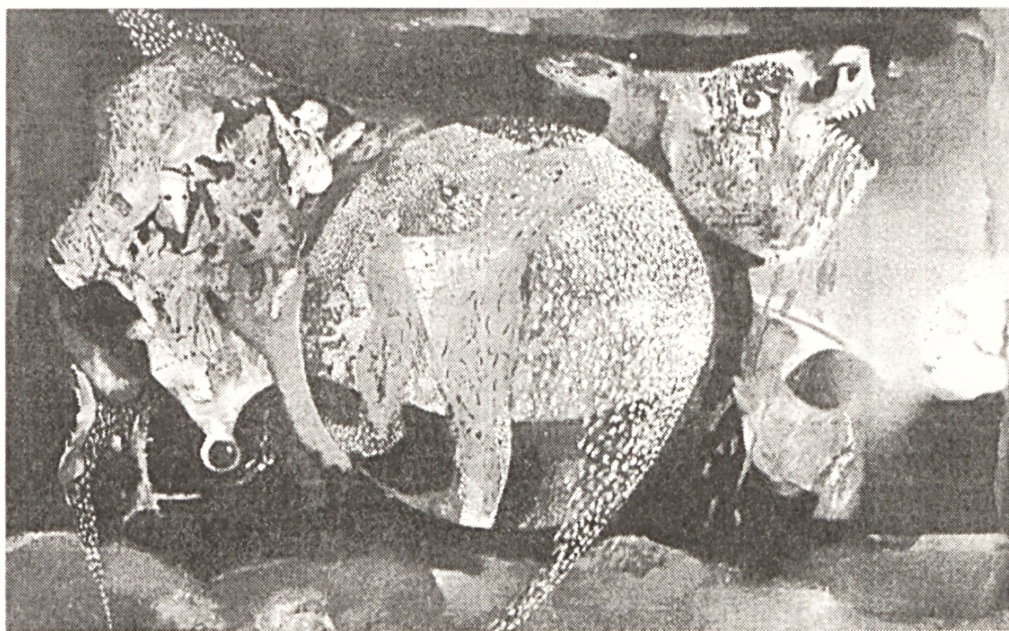
Csontváryt, aki „a világnak kiáltotta, amit mondott” szintén szellemi táplálékul vette magához Hegedűs Morgan.

A lista még folytatható lenne, s szólni kéne még azokról a kortársakról is itt, akik ott álltak mellette indulásakor, figyelték művészetének küszködésektől sem mentes kibontakozását, s akik szintén meghatározták gondolkodását, művészi látásmódját. Azokról, akik a szellemi közegget jelentették számára a továbblépéshez. Külön elemzést érdemelne művészetének változása, formálódása *Földi Péterrel*, *Muzsnai Ákossal*, *Szabó Tamással* kialakult baráti kapcsolata tükrében. De a személyes emlékekről s a részletekről majd ők beszélnek.

Még részletesebb elemzésre vár ez az életmű, de most zárnom kell gondolataimat az idő szorító rövidsége miatt. Addig is nézzük műveit, melyek azt sugallják, hogy nem dísz, nem üres gyönyörűség a művészet, hanem vigasztalás, a fennmaradás reménysége. Ezt olyan művész vallja, aki nem tanulta a festészetet, hanem tudja.

Hegedűs Morgan Környezet (pasztell) – 1987

Hegedűs Morgan Születések (vegyes) – 1989

Lidik Éva

Egy asszony útja hazafelé

Egyedül vagyok a kéklő
januári délutánban.
Jégkristályos levegőt harapok
csókjaidtól forró számmal.
Emlékké fagyott az ujjaimra
hajadról a zúzvara.

Testem vinnyogva borzong
tölgyfa karod ölelésétől.
A hó csöndet roppant
gyöngye lábam alatt.
Már messze vagy agyamtól,
mint a reggeli kávé.

Hangom torkomba bénult,
és tekintetedtől jégcsap
zuhant lárva arcomra.
Mint egy fejbevert, sápadt,
veronai Julia a télben,
Rómeómat keresem a szédülésben.

A nehéz szemű, álmos Nap
narancsos párát ásít
a földek fölé takarónak.
Rántok egyet az idő kantárján,
és visszafelé nyargalok
hazafelé a kapaszkodó délutánban.

Húsvét, 1996.

Nagypénteken sárgaréz könnyeket
hullattak a harangok anyám kezére.

Létem sötét szurdokában néztem
gyermekkorom lekvár vigyorát.

Fejemet kidugtam az ózonlyukon,
és Jézus műholdat tűzött a hajamba.

Fölizzott körülöttem a húsvéti áhítat,
majd így szólt az Úr:

– „Az élet egy kabaré” – és széttárta karját.
Az almafán a kígyó kitörte a nyakát.

Leültem a földre és hallgattam
a fű zöldítő serkenését.

A küszöbön magában morgott csöndesen
az öreg, UFÓ-szemű tascó.

Most itt vagyok egy vázában az asztalon,,
mellettem sonkaillatot áraszt
a Kis herceg rózsája.

Kupcsulik Ágnes

AB

Hogyan védekeztek?

K

I

V

A

G

Y

Itt írja alá!

S

Z

E

N

T

E

L

T

E

S

S

É

K

M

E

G

Hány kiló?

A

T

E

A

K

A

R

A

T

O

D

A gyilkosok közöttünk vannak!

Arany folyosókon járnak,

léptük súlytalan

-valaki számon tartja mégis -

ott jártam én is.

a falak szüntelen forgásában

nem szédültem

villódzó fényben csak kerestem

hogyan megöljem

vagy megöljem

de eltűnt egy görbületben

helyén behegedt a fal

s csak ragyogott-pörgött

míg lökött kifelé

nem érdekelttem

Lábait a kengyelbe!

E
L
L
E
N
Ü
N
K
V
É
T
K
E
Z
T
E
K
Még nem ihat!
S
Z
A
B
A
D
Í
T
S
M
E
G
Pihenjen!
M
I
N
D
Ö
R
Ö
K
K
É

hogy láthassam

megállt minden

ólommá vált az arany

azután semmi

majd fehér falak

fehér takaró

mégfehérebb kezem

szinte szánni való

de vérfolt kiált hálóingemen

hol az én pásztorom

ki enged üvöltenem helyette

mert fojt hogy hallom

egyre hallom

mindennél jobban hallom

a néma sikolyt

Nem számít, amit eddig tettem

és még tenni fogok

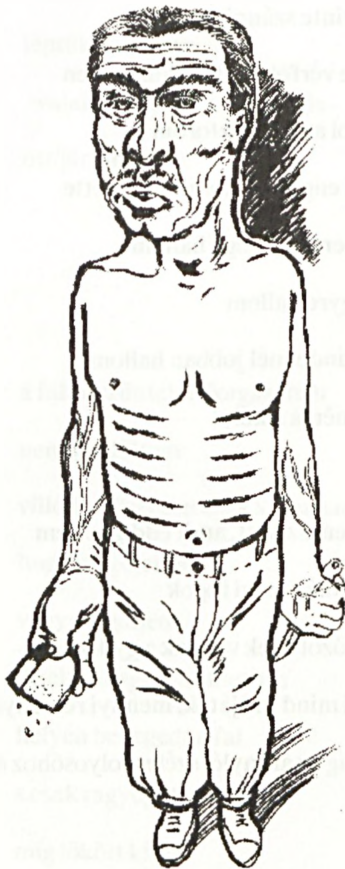
Közöttetek vannak a gyilkosok.

Ti mind tudjátok, mennyi reménységgel élünk,

míg az aranyló, széles folyosóhoz érünk.

Majd

ha belesimulok az Idő tenyerébe
kölesönvett ruhámtól megszabadulok
sírásotokkal ne tartóztassatok
hogy nyugodtan léphessek az aranyló fénybe

Gelencsér János rajza

Galajda Judit

Egy év krónikája

Augusztus is elmúlt.
Az őszi esők
fakóra mostak bennem.
Télen
– hattyúnkat feledve –
leheletemmel
csonttá fagyott sirályokat
melengettem.

Az akác
mézrojtos ruhába bújt,
gesztenye ajzott virágai
ágaskodtak
– s én mikor bontok szirmot?
Nyár van
Újra
Szomjazlak.

Rekviem

Nagyapám mindig felszegte fejét.
Hermes utóda, ki nem legyőzi,
csak őrzi a marhát...
Villant a szarv – a völgyön
tárogatóhang már sose hallik.

Holdtalan éjen
nagyanyám
fújtató bikáról álmodik.

Erdős István

Isten kemencéje

Nagyapámék még a Zemplén megyében lévő Berzéken éltek: ott – ahol én három– négy faluban is megnéztem azóta a cigánytelepek régi helyszíneit – a vályogkitermelő hely rossz-földes, agyagos gödör körül épültek a putrik. Ládon, Berzéken, Böcsön, Hidvégen, Kesznyétemben is. Berzék egy nagy katolikus falu volt, édesapám gyerekkori emlékei összemosódtak az én későbbi vendég- járásaimmal: irigyelte ő is, irigyeltem én is a nagy zászlós templomi körmeneteket. Ő 1950-ben volt tízéves, én meg 1970-ben! Ő megszenvedte, hogy ki van ott rekesztve mindentől a faluban, én csak ránéztem szomorúan, ahogy az úrnapi körmenet végen, egy csapatban rikítanak a cigányasszonyok, cigánygyerekek. Nagyapám muzsikus cigányember volt, a háza a legszélső ház a telepen, majdnem egymás mellett lehetett látni a Vizsor utolsó parasztházával.

Nagyanyám híresen ügyes „tapasztó asszony” volt a faluban, megbecsülték, és folyton hívták kijavítani a kidőlt-bedőlt istállófalat, a veranda, vagy „falalja” tapasztott-mázolt földjét, vagy a kemencét, a tyúkólat, mikor mit kellett javítani. Az apám kitanulta ugyan a zenészséget, de már fiatalkorában megutálta, hogy a parasztasszonyok kiszóltak a kapu mellől: nem kell itt muzsikálni, van nekünk elég bajunk, nemhogy még nektek is fizessünk. Apám, mikor elvégezte az általánost fekete ruhás iparitanuló lett. A diósgyőri gépgyárban géplakatosként dolgozott a szabadulása után. Elég jó szakmunkás lett, de minden nap hajnal háromkor ébredt és ült fel egy buszra, azután egy vonatra, hogy hat órára, a műszak kezdésre a gyárba érjen Diósgyőrbe. Kettőig tartott a műszak. Négy-öt óra körül ért haza a családjához. Tizenkilenc éves korában önállósította magát, mert elege lett belőle, hogy gürcöl, mintegy hülye, de nem jut egyről kettőre, nincs egy rendes inge, gatyája. Megnősült, ideköltözött Salgótarján mellé, Zagyvapálfalvára. Én már itt születtem. Örökséget semmit sem hozott magával Berzékről. Még a hegedűjét is otthagya, és a cigányszokásokból, énekekből, babonákból már semmit sem adott át az új családjának, legföljebb nevetve beszélte el egyiket-másikat, ha a helyzet úgy hozta. Ők ott Berzéken heten voltak testvérek, öt lány meg két fiú, de szakmát tanulni csak az apámnak sikerült. Szóval, mikor én iskoláskorú lettem és volt három lánytestvérem, pontosan olyan szegényes munkáséletet élt a családom, mint bárki más munkásember családja. Az anyám is végzett nyolc általános osztályt, és igyekezett nekem segíteni a tanulásban, az iskolák elviselésében. Mert eleinte borzasztó nehéz volt kibírni, hogy az osztályban mindenki a négy- öt cigánygyereket mőszerolja. Elvesztett egy radír? Melyik cigány lopta el? Egy fücska átpisilt a fiúvécéből a lányvécébe: me-

lyik cigánygyerek tette ezt a disznó-dolgot? Verekedés volt: mindig a cigánygyerekeket zárták be, büntették meg. Én elég jól tanultam, mindig olyan hármás, négyes jegyeim voltak, nem is nagyon szorultam rá, hogy a szüleim segítsenek nekem. Igen nagyon kedvenc tantárgyam lett aztán később a biológia, mert őszintén szólva nagyon szerettem a szépséges-szép biosz-tanárnénimet, akinek az volt a beceneve, amikor már nagy kamaszok lettünk, hogy a „Nemesítő”, mert a kedvéért tűzbe ment az ember, meg ha ő kérte, tudtunk tisztességesen viselkedni, tanulni, dolgozni, mikor mit kellett csinálni. Apám világéletében tisztességesen dolgozott; lett egy „látszatos” rendes lakásunk, mire végeztem a nyolcadikat, és örültek is meg nem is, hogy én a „Nemesítő” tanárnő unszolására mezőgazdasági technikumba jelentkeztem, hogy majd állattenyésztő szakmát tanulok ki. Mivel volt három lánytestvérem, inkább az egész család azt szeretle volna, hogy rögtön megyek én is az apám üvegyárába betanított munkásnak, de én bizony nem mentem, hanem Szécsénybe mentem, hogy állattenyésztő legyek, és ha minden úgy sikerül, ahogy a tanárnő mondja, akkor később estin, vagy levelező tagozaton majd elkezdem végezni az agrármérnöki egyetemem is.

Persze ebből nem lett aztán semmi, mert sorra belebuktam mindenbe, amihez csak hozzáfogtam. Az állattenyésztő szakma csínját-bínját sikerült Szécsényben kitanulni: ha nem is voltam éltanuló, ugyanúgy bunkó-rossz tanuló sem voltam soha ottan. A kollégiumban csak eleinte húzódoztak el tőlem, hogy cigány vagyok; később, talán már a második évben, befogadtak, és olyan lettem az osztályban, mint akárki más, a harminc gyerek között. Igazi nagy zúróm ott egyetlen egyszer volt csak, amikor egy nyári gyakorlaton egy részeges agronómus, akit Delir-hadnagynek csúfoltak, haragjában minden indok nélkül megpofozott, én meg visszaadtam neki rögtön visszakézből, hogy majd kidöntötte a birkahodály falát. Na, hát szeptemberben ebből a dologból lett az iskolában egy igen nagy cirkusz, mert kiderült hogy ez a Delir-hadnagy nevű agronómus azelőtt rendőrtiszt volt Salgótarjánban, csak a részegessége miatt rúgták ki. Addig maceráltak, fegyelmeztek, hogy én már ki akartam maradni, mondván, csak azért csinálhatják velem a sok igazságtalanságot, mert cigánygyerek vagyok. Tizenhat éves múltam, apám, aki 3-4 rokonlátogatáson túl sose beszélt már nekem a cigányságról, az ősrökről, akkor elvitt egy nagy kiránduló útra és mesélt nekem, mint egy gyereknek. „Isten ott állt az agyagműhelye előtt, kigyúrta és megalkotta az embert. Ez volt az a bizonyos hatodik nap a teremtésben. Szóval kész volt az ember agyagból, és vitte az isten a kemencéhez, hogy kiégesse, véglegesre elkészüljön vele.

A kemencét az angyalok már jó előre kifűtötték, szikrázott az alja a nagy hőségtől. Bete-szi az isten az agyagembert a forró kemencébe, úgy gondolja, hogy elég, ha elszív egy pipadohányt, már lehet is venni kifele az elkészült embert. De bizony az isten elkapkodta a dolgot, túl korán kivette a kemencéből az embert. Nem is volt annak semmi rendes színe. Sápadtka volt, szürkés-fehér.

Csóválja a fejét az isten: nem ilyet gondoltam én! Gyúrja, készíti a következő agyagembert, a sütő-kemencébe viszi és elhatározza, hogy most aztán már igencsak türelmes lesz. Nemesak elszív egy pipadohányt, de még rendet rak a szivárványok, csillagok, tejutak rendtelenségében. Hogy-hogynem, most meg túlságosan sokáig bennhagyta az isten a félkész agyagembert a forró kemencében, hát uram-fia, bizony koromfekete lett. Odaégett. Megint csak csóválja a fejét az isten, már egy kicsit indulatos is, hogy ő nem ilyet akart teremteni. Nohát, harmadszorra aztán már igen-igen vigyázott a frissen kigyúrt agyagemberrel, meg a kemencével az isten. Gondos volt, pontos volt, és a legjobb időben vette ki az embert az égető-kemencéből. Meg is lehetett elégedve: sem sápadtka, se nem koromfekete, de nagyon szép barna, egészséges volt az ember végre.

No, hát akkor teremtette az isten a cigányembert, és nagyon meg volt vele elégedve, úgy bocsátotta útjára, hogy még a könnye is kicsordult utána, hogy már csak boldoguljon a földön ez a szép-barna cigányember!” Ezt a mesét mondta el apámnak az ő apja is a cigányember megteremtéséről, hogy amikor bajba kerül, csak vegye elő ezt a mesét, gondolja végig, vagy majd csak akkor mondja el a fiának, ha nagyon muszáj. Hát most igen-igen muszáj volt, mert már élni se volt kedvem, nemhogy visszamenni a kollégiumba tanulni, meg mindenki lábkapcája lenni. Elvégeztem aztán hét év múlva rendesen a technikumot. Apám volt a legbüszkébb, hogy ott vagyok kint a Szécsény város főutcáján az érettségi tablón. Az oklevél már nem érdekelte.

A leendő munkahelyemen is egyszer látták ezt a papírt a técszben, amikor felvettek, aztán őket se érdekelt. Majd a főmunkahelyem előtt, ahová 1979-ben elhelyezkedtem, volt egy másfél hónapos kitérőm egy kutyakiképző telepen. Mondom, állattenyésztés az is, hát elvállaltam egy kegyetlen nehéz munkát hat hétre. Tíz kutya volt rámbízva. Azt mondták, ha jól dolgozom, rendbentartom őket, ha megfelelő előrehaladást mutatnak a „munkában”, akkor én jó idomító vagyok és rendes fizetést adnak. Nem bánt senki. Élni hagynak, ha cigány vagyok, ha magyar. Igen csak határozottan ígérték, de az ígéretből nem lett semmi, a 2500 forintos alapfizetésem túl szinte semmi prémiumot nem adtak az idomítói sikerességért. Kegyetlen, kutyanehez hat hét volt, de később mégis visszaírtam e körülményeket, mert az a kutyatelepi munka is szanatóriumi üdülésnek tűnt ahhoz képest, amit később a técsz-ben ki kellett bírni. Azt, hogy szeretem, tisztelem az állatokat, azt abból is láthatni lehet, hogy elvállaltam ezt a kényes munkát a kutyákkal. Hát hogyan vállalkoztam volna örömmel 1979. október 1-től a técszben tehének, lovak, birkák közé dolgozni menni. A szakmát az iskolában úgy, ahogy megtanították nekünk, a lényegét egészen biztosan, még önbizalmam is lett volna. Mikor is legyen, ha nem tizennyole-tizenkilenc éves koromban? Az elnök tárt karokkal fogadott, semmit se számított neki, hogy cigány vagyok, meg túl fiatal, bevágott egyenest a mélyvízbe. Beosztott műszakvezetőnek. Odalökte nekem egyetlen nap tapasztalata nélkül 40-50 ember, meg 300 birka, minden gondját. A tied, mondták -, aztán rend legyen! Hát az volt! Úgy kijött a lépés, vagyis a sok ballépés, az isten verje meg, hogy azt már a legnagyobb ellenségem se kívánhatta volna cifrábbul, ellenemre. Hullott az anyajuh, hullott a bárány.

Ilyen megbetegedés, olyan vész; a telepen minden baj elért bennünket, ahogy én lettem a rendfelelős, a főnök. Jó, vagy rossz munkám nem lehetett még a dolog szerencsétlen alakulása mögött, mégis engem vettek elő: „Soha nem volt annyi báránykori megbetegedés!” Hát most aztán lett! A te fejed főjön - mondta az elnök, mikor bizonygattam, hogy semmi közöm az elődeim rossz munkájához, én így, meg így képzelem el a rendesinálást -, te lettél a gazda, rajtad kérjük számon. Ettem a kefét, ha vért izzadtam kínomban se tudtam egyik napról a másikra úgy csinálni a munkát, ahogy a tanult szakembernek csinálni kéne: úgy tudtam változtatni, ahogy itt éppen akkor lehetett, végtelenül apró, kényszeredett lépésekkel. Amikor még az apró lépések fele is rossznak, hatástalannak bizonyult, a főnök nem azt mondta, mint tapasztalt nagyokos a kezdőnek, hogy legközelebb így, vagy úgy csináld jobban, hanem azt; „tudtam előre, hogy majd befürödsz ezzel is”... hát most itt van.

Befürödtél megint. Ettől golyóztam be aztán igazán: húszéves koromra idegbeteg közepvezetőt csináltak belőlem. Semmit sem segítettek, pedig rosszak voltak a feltételek, olyan eredményt vártak, mintha minden csak azon múlna, hogy én milyen tökök-kemény gyerek vagyok, ahogy az elnök jobb napjaiban mondta rólam, ha egy-két istállót kivakartam a

szarból, a sárból és kezdett rendesen menni a munka. Mire észbe kaptam, 1982-re már az én feladatkörömbe került a nagyértékű, jól tejelő szarvasmarha-állomány.

1983-ban már enyém a lovak gondja is. Ráadásul megkaptam három falu téesz- tagjainak háztáji termelési irányítását. Ez a ráadás lett a legkeservesebb teher az életemben. Nem azért, mintha nem tudtam volna, hogy ez a háztáji csipp-csupp munka, feladat sehol sem érdeklí igazán a téesz-főnökséget, itt lehetne lófrálni, lazítani. Tudtam én ezt, mert a magunk hat falut összeboronáló gazdasága mellett már szakiskolás koromban jól ismertem a környékbeli téeszek minden gondját, baját, csődjét, sikerét, elnökét, ellető tehenészetét, sofőrjét, kanászát... Érettségi előtt olyan fontosnak, hasznosnak tüntek ezek az ismeretek, hogy szinte semmi nem volt fontosabb: majd így jó munkahelyet fogok választani, megéri a sok beszélgetést, kérdezősködést. A statisztika-csinálást. Én aztán beleválasztottam! Bele én, ahogy a szerelemben is, amennyiben ugye, amikor megbukik az ember, annyi az erős szál, a sokféle megszokott érzelmi kötődés, hogy nem lehet rögtön otthagyni a lányt, aki pedig egyértelműen kimutatta a foga fehérjét. Pedig a bolond is tudja, hogy futni kéne mellőle a világ végére is, mert jó házasság ebből úgyse lehet, tudva kitart maga mellett a gyerekei édesanyjának feslett, gyűrt nőszemélyt? Senki, se cigány nem, se más fajta ember nem! Nemcsak képletesen mondom én ezt a párhuzamosságot, együtt van itt belül bennem, még 1983-ban is, egy rossz téesz, meg egy rossz lány megemésztetlenül. Ahogy a rosszul működő téesszel nem, úgy a szerelemmel se volt szerencsém. Enyhén szólva, nem szent ez a lány, akinek én öt évig glóriát láttam, néztem a feje felett.

Másodikos voltam, ő meg elsős Szécsényben. Összejöttünk. Erőlködés, fontoskodás, hazudozás nélkül. Természetes és igaz volt, ahogy köztünk szerelemmé vált a haverság. Együtt csápoltuk az eget szabadtéri beatkoncerteken, együtt szidtuk a bírót a futballmeccsen, együtt vélekedtünk iskoláról, tanulásról, melóról.

Az, hogy jövő, házasság szóba se került, de nyilvánvaló volt: mi megálltunk egymás mellett, és ez egy életre szóló kapcsolat. Így beszél rólam otthon, én úgy beszéltem róla anyámmal. Összemelegedett a két család is: szüreteltünk, disznótoroztunk, névnapoztunk együtt néhányszor. Az, hogy cigány a családom, senkinek nem volt téma, csak később, a szakításunkkor lett téma. Nagy volt a szerelem. Erre nincs gond az életemben – gondoltam, és más lányra soha rá se néztem. A suliban sem, amikor a téeszbe kerültem, ott se. Megint csak nem azért, mert hűségeskűt tettünk volna, nem, ő volt, nem kellett más, még gondolatban sem.

Amikor ő is végzett az iskolában, és el kellett helyezkednie 1980-ban, akkor veszekedtünk először. Azt mondta: elege volt négy évig a mi piszkos szakmánkból - íróasztalt akart, meg nyugalmat maga körül. Egy rokonszakmában dolgozó élelmiszeripari vállalat igazgatójának titkárnője lett. Ez nem tetszett nekem. A lány túlzás nélkül, mindig mindenben kiváló volt, nagyszerű állattenyésztő lehetett volna. Adminisztrátor, fityulás kávéfőző baba lett. Ha balléztunk is ezen a döntésen, az igazi szerelmi válság csak fél év múlva szakadt a nyakamba. Látták itt is, ott is konyakozgatni, éttermekben, presszóban ücsörögni a kopaszodó főnökével. A haverjaim állandóan cukkoltak vele. Bejáratják az asszonyt, mondták. Eleinte ékszernek használta a direktor, néhány hónap után kezdődött az igazi gyűrődés, a lány bizony gyenge volt, beosztott volt, egy idő után már nem védekezett olyan riadtan, hevesen, s mit ad isten, háromhónapos viszony után azzal mesélt el nekem mindent, hogy csak engem szeret, hogy ő csak az enyém, csak rám tud gondolni, meg különben sem jó neki azzal a hájas-hasas ürgével, csak eltűri valahogy a békesség kedvéért, de szigorúan csak henteente egyszer, esütörtökönként... De akkor is csak muszájból!

Mit szólnak ehhez? A dolog már nem ért teljesen váratlanul, hiszen pletykáltak az ezerhasos sötétkék Zsiguli szép utasáról eleget, piszkáltak a barátaim is, hittem is, nem is, szerettem is, utáltam is ezalatt, de a bizonyosság, a mentegetőzése, beismerése egyenesen kiborított. Megduplázódott bennem minden tüske, minden rossz. Mert amíg csak a meló idegbaja kínozott, és rendben volt az életem munkaidő után, azt is kibírtam, ha fát vágtak a hátsámon. A balhét, a durva lejárató szidást is megideologizáltam: nem a cigánygyerekeknek szól, kell ez, így tanulom meg a szakmát. Háztáji felelősként kibírtam a három faluban a legcibibb macerát: az én földem itt legyen, az enyém meg emitt.

Mért ő kapta a jobbat, mért nem én? Mért az ő hízott disznóját szállítja el máma, s az enyémet csak holnap? Mért az ő földjét szántotta meg mélyebben, mért nem az enyémet? Tudtam nevetve magyarázni azt, ami első látásra is evidens, ha bűnbakot kerestek, tudtam mondani büntudattal: elvtársak, urak, én vagyok a hibás. Lófasz az én seggembe! Tudtam megértően hallgatni a fafejű elnök szakmainak beállított okoskodását, fejtágítóját, noha bizonyos volt, ugyanazt a brossúrát olvasta tegnap, amit én is olvastam. Mikor kiapadt a kút, feltöltöttük. Gondoljuk meg: ez egy gazdaság, ahol az a munka, hogy a kútba vizet kell hordani! Kibírtam! Nem volt takarmány egy szál se, már venni se bírt a főnökség, sírva rakodtam oda a jászolokba, etetőkebe a szalmát a méregdrágán vásárolt jól tejelő, gyönyörű marhák elé, pedig jól tudtam, hogy szalmától nem lehet rekordmennyiségű tejet termelni akkor se, ha a legkorszerűbb fejőgépeket már fel tudom rakatni az embereimmel a tehének tőgyére. Hogy az istenben lehet ez így, káramkodtam, mivel kezdőként, fiatal téesz szakemberként is tudtam, hogy a téesz egyik legnagyobb bevételi forrása a tej, akkor itt takarmánynak is lenni kellene. Ha török, ha szakad. Nem volt.

De miért nincs? Mikor lesz? Az elnökön nem tölthettem ki a haragom, az ágazatvezetőn se, hát balhéztam a cigányemberrel, aki rossz pillanatában vasvillát vágott a tehén oldalához. Én meg szájon vágtam, aztán bocsánatot kértem. Túléltek, azóta barátok vagyunk. Balhéztam megint máskor a birkanyrókkal, akik úgy rohanják le az állatokat a gépezeteikkel, mint a sáskák a vetést. Sietnek. Pedig gyorsan nyírni igazából nem lehet, sok lesz a seb, a heg, a forradás, jövőre sokkal rosszabb lesz a gyapjú. Harmada, ha meglesz és olyan lesz, mint a kutyaszőr. Némelyik birka belepusztul a sebesülésbe, volt, amelyiknek siettükben a szemét is kivágták. Beszélhetek nekik. Sietnek. Holnap már egy másik tenyészetet boldogítanak.

Kibírtam ezt is, és kibírtam mindent, ami egy rosszul szervezett, képmutató gazdaságban csak a nyakamba szakadhatott. Miért voltam én egy rossz téeszben szakember, mikor tizenöt kilométerrel arrébb 10 milliós nyereséggel zárt a gazdaság? Mért kell nekünk a veszteségtől rettegni, ha ott jól szalad a vonat? A főnökség mindenre hivatkozott a vakvilágban: nálunk aszály volt! S náluk nem volt?

Ők hogyan csinálják? A föld sem rosszabb nálunk, a dolgozók is egyformán akarják azt, ami jó nekik, s nem akarják, amiről messziről büzlük a szakszerűtlenség, a hülyeség, az egyéni érdek. Még ezekkel az összevetésekkel is megbirkóztam. Türelem, mondtam magamnak, azért vagy itt, hogy a jobbak felé told ezt a szekeret...

Te cigánynak születél, örülj egyáltalán, hogy idáig is eljutottál. Aztán szakítottunk azzal a lánnyal. Aztán megint együtt jártunk, majd végleg szétmentünk, noha igen szeretettük egymást. Ez nem sokkal a téesz otthagynya előtt történt. Egy-két hónapot a szerelem elvesztése után, mint idegbeteg, mint alvajáró dolgoztam végig. A munka, amit azelőtt szerettem, elviselhetetlen lett. A hibák, amelyek mellett el tudtam menni égető fájdalom nélkül, most kiborítottak. Kibírhatatlan lehettem felfelé is, lefelé is.

Megváltás volt számomra, hogy beadtam a felmondásomat és a megtakarított pénzemen, meg egy húszezer forintos baráti kölcsön segítségével vettem egy használt ARO kisteherautót és beálltam a megyeszékhely, Salgótarján placcára tehertaxisnak. Akkor én kétszázezer forintért egy igen jó állapotban lévő kocsit tudtam megvenni, ma 300-350.000-ért is csak egy 5-6 éves roncsot tudnék kapni, mert a szorgalmas kis ARO teherautó ára ma már 600.000 forint. A koci ára magas, a benzin ára csillagászati ár, az alkatrészek ehhez képest igen drágák, én meg elkérhetek egy kilométerért 35 forintot. Ha nem magam javítgatnám, szervizelném azt az autót, némelyik hónapban megélni se lehetne belőle. Mégis, isten tudja miért... 1988-tól ezt csinálom, teherfuvarozó magán - kisiparos vagyok öt éve, és próbálok megélni belőle. 1989-ben megnősültem, gyönyörű szép szőke lányt vettem feleségül. Admínisztrátor volt egy gyárban amikor megismertem, most a két óvodás gyerekünket neveli. A vállalkozásom 1988-ban olyan váratlanul csapott bele a mezőgazdász életembe, mint a vilám. Attól kezdve, hogy megkaptam a kisvállalkozói meg a taxizási engedélyeket, – jogosítványom nemcsak személyautóra, de teherre, buszra, sőt kamion vezetésre is megvolt 22 éves koromtól – így is, úgy is napi 10-12 órát dolgozok a megélhetésért, akkor meg miért ne rendes fizetést vigyek haza a családomnak. A sikeres tehertaxizás kapcsolatok, megrendelések kérdése: azt előre tudtam, hogy aki rászánja az időt, vagy az energiát, meg tud élni belőle, de hogy ez a gyakorlatban mennyi ravaszkodással jár, ez később derült ki. Minthogy igen nagy a konkurencia. Van, hogy a bűtorízlet nyitásakor egy tucat taxis várakozik fuvarra, vevő, megrendelő meg egy sincs, mert lassan elfogy az embereknek az a kis pénze, amit régebben megtakarítottak, és ha eladogatnak is kisebb-nagyobb értékű ingatlanokat, értékeket, ingóságokat, az már inkább megélhetésre kell és nem bútor, gáztűzhely, vagy színestévé vásárlására.

Szóval a kapcsolatok éltetik az ipart a mi szakmánkban, az a lényeg, hogy az embernek a spontán fuvarok mellé meglegyen az a heti 6-8 stabil, tuti-jól fizető, nagyobb fuvar, ami után vagy jattal az ember, vagy elég egy pofa sörre meghívni a havert, aki éppen nekem szól, hogy Jászberénybe, vagy Zalaegerszegre kell elugrani egy féltonnás gépalkatrésszel holnap öt óraker és lecsik érte akár 10-20.000 forint is szerencsésebb esetben... így megy ez az üzlet; másképp üzemenyagra, javítási költségére is alig elég a napi bevétel, nem hogy megélhetésre.

A taxis sztrájk óta érthetetlenül nézem, mi folyik ebben az országban. Nyúzzák az embert, akit tudnak és engednek egy mindent beborító, elnyelő fekete-üzleti világot működni, amelyben a szereplők nemcsak azért gazdagodnak, mert nem adóznak, de azért is, mert vadabbnál vadabb illegális ügyeket csinálnak, arannyal, valutával, kurvákkal seftelnek, kábítószerral is, és igen gyakran éppen cigányok. Ezek aztán milliomosok, mercedeseken futkosnak, pedig soha jogosítványt nem szereztek, ha lekapcsolják valami durva szabálysértésért a papírjaikat: van második, előveszik a harmadik, akárhányadik jogosítványukat. Itt a baj: nincs rend, rendszer ebben a világban. Azért van a sok munkanélküli, meg a sok igen szegény, nyomorodott cigány. Hova kapjon, ha se iskolája, se szakmája nincsen! Különösen nehéz a faluban, a kistaluban, mert ott végszükség esetén legfeljebb lopni lehet. Aztán – ugyan miből vállalkoznának, honnan kapnának segítséget magánvállalkozáshoz is? Csak ki-nevetik őket, ha valamit kezdeni akarnak. A régi cigány szakmák terén se lehet komoly vállalkozási ügyeket szervezni, legfeljebb néhány ember kitörhetne a nyomorból, ha megtanítják valamelyik ősi szakmára. Hát a többiekkel mi lesz? Nekem semmiféle javaslatom nincs erre a bajra, de hogy csinálni kell valamit a kormánynak az bizonyos. Mert a cigányembe-

reket legjobban sújtja ez a munkanélküliség. A faluban, ahol agronómus voltam, száz cigány felnőttből 80- 85 munka nélkül lézeng. Perspektíva és jövedelem nélkül mi lesz itt? Bűnözés meg polgárháború felé megy az ország, ha nem történik semmi.

Én magam nem panaszkodhatok a saját életemre. Elvagyok, mint a befőtt. Van egy kétszoba, étkezős lakásunk, pontosan a város legtávolabbi átellenes végén, ahhoz képest, ahol apámékkal éltem Zagyvapálvalfán. Most a városi strand mellett lakok. Amíg az utasokra várok, ücsörgök az autóban, sokat olvasok, de tanulni nincs eróm, energiám. Pedig harminchárom éves koromban is titokban és lélekben egyetemre készülök. Legyen teljesen, véglegesen kész az ember! Egy kitanult és biztos ember, egy olyan legyen aki, amit tud, azt határozottan tudja és ismeri még a módját is, hogy lehet a tudást a gyakorlatban hasznosítani. Nem úgy, ahogy az én téuszemben próbáltuk, össze-vissza, szervezetlenül. Persze, hogy így csak esődbe jutni lehetett. Apám, anyám azt mondja, bután gondolom: öt év tanulás után ugyanott fogom kezdeni, ahol most beszállok. Mert rövidesen belevágok egy kistermelői és kisvágóhídi vállalkozásba. Apám azt mondja, majd belebuktok. Én másképp gondolom: ha tanulok, ha újra állatokkal dolgozom, ki tudom tán cserélni az elromlott, kiüresedett szívemet, lelkemet. Talán még egyszer érdemes nekifutni ennek az egésznek, még alig múltam harminchárom éves és biztos: egy életet nem lehet végig legyintgetni...! Hogy úgyse sikerül, meg úgyse sikerül! A cigánysággal már réges régen, legalább tíz éve nem foglalkozom. Nem is igen bánt senki, de arra is csak mint salgótarjáni átlagos állampolgár kapom fel a fejemet, hogy a nyílt utcán a skinhedek csak úgy lerúgnak, agyonvernek egy embert, pusztán azért, mert ő cigány, emezek meg nem. A munkaügyi központokkal, hála érte, még soha semmilyen kapcsolatomban nem volt, soha egy napot se tudnék meglelni úgy, hogy munkanélküli vagyok.

Az a véleményem, hogy a romantikus cigány mesterségekkel, ilyen szakmák felújításával, kitanításával lehet munkát adni 10-20-50 embernek egy megyében, de nem lehet ezreknek. Tehát, a rettenetesen magas cigány munkanélküliség ügyét-baját nem külön, egyedi megoldással kell kezelni, de együtt az egész szegénységgel, együtt az egész munkanélküliséggel. Ez azért lesz igazán nehéz így a cigány fiatalokra nézve, mert az a fő baj, hogy az apa munkanélkülisége miatt széteső, lezúlló, alkoholista cigány-család gyerekeiből sokkal valószínűbben fiatalokorú bűnöző lesz, mint becsületes munkásember. Ráadásul meg mi lesz, ha ezek a cigánykölykök ugyanúgy bandákba összeverődnek, ahogy a skinhedek, és elkezdődik a bandák városi háborúja? Az isten mentsen meg ettől minket.

Én a két lányomat majd megpróbálom tisztességre nevelni, mind a kettő megvan kereszttelve, az én berzéci eredetiségű katolikusságomat viszi tovább a család. Óvónót, tanítónót szeretnék nevelni belőlük, a nagyobbak igen jó hallása van, ő legyen zenetanár. Itthon minden segítő körülményük meglesz a tanuláshoz.

Csáky Károly

Szeder Fábián falujában

A történelmi Hont megye Ipoly menti települései a legtovább őrizték gazdag népi hagyományait, tiszta forrásaikat. A vidék ezenkívül olyan szempontból is érdekes, hogy néprajztudományunk számos képviselője indult e tájról. Először az ő bölesőhelyeiket járjuk körül. Például Szeder Fábián, a magyar ethnographia úttörője, Csábon született.

Születési helyét sokan a mai napig megkérdőjelezzik, Érsekújvárt jelölve meg bölesőhelyül. Újabb kutatásaim után több dokumentummal bizonyíthatom, hogy mégis csak Csáb a szülőfalu. Az MTA Könyvtárában őrzik többek közt azt a kéziratot, melyben Szeder Fábián maga írja az alábbiakat: „1874-dik esztendőben 24. Juniusban Csábon Nagy-Hont vármegyében születtem. Anyám, Brogyányi Erzsébet, Duna-Patai Solt vármegyei születésű, ki 1819-ben meghalt. Atyám atyja Tejfaluból, Csallóköz ama részéből, mely Posony vármegyéhez tartozik, költözött ki.” (K 1737: 51.)

A Pannonhalmi Főapátság Könyvtárában található másik töredékes önéletrajzból, a Chronológiám-ból arról értesülünk, hogy Szeder Fábián Csábon kezdett iskolába járni 1789-ben „Csomordányi alatt”. 1791-ben ugyanitt Raj József volt oskolamestere. (Bk 80/1/4d, jelzet)

A Besztercebányai Állami Levéltárban elhelyezett csábi anyakönyvekben megtalálhatók a leghitelesebb bizonyítékok, Szeder Fábián János születési adatai is. A 81. lapon az ötödik szülöttként jegyezték őt be. Eszerint 1784. június 23-án született, s a keresztségben a János László nevet kapta. Itt említjük meg, hogy az anyakönyvi bejegyzések szerint Szeder Fábiánnak több Csábon született testvére is volt. A hetedik, Anasztázia Judit Erzsébet például 1801-ben született. A Szeder család a XIX. század első éveiben tehát minden valószínűség szerint Csábon élt. Hogy pontosan mikor költözött ide, nem tudjuk. Az 1755-től vezetett első csábi anyakönyv felsorolja a falu plébánosait is. Innen tudjuk, hogy Szeder János 1774-től 1799-ig volt a falu papja. Ő testvére lehetett Szeder Fábián nagyapjának vagy édesapjának, Imrének. Talán az ő révén került ide az utóbbi mint mészáros.

Szeder Fábián – a család lakhelyét alapul véve – csábi gyerekként tanulhatott (mint János, a Fábián nevet a szerzetben vette fel) az érsekújvári, a komáromi, az esztergomi és a pozsonyi gimnáziumban. A palóc nyelvjárást is minden valószínűség szerint Csábon, a szülőfaluban sajátította el. Erre egyébként még esztergomi tanára, a nyelvész Révai is felfigyelt, aki intette is őt a szép nyelvjárási sajátosságok megőrzésére.

Szedes Fábrián A' Palóczokról írt értekezésével (Tudományos Gyűjtemény 1819, 1821, 1835) vált széles körben ismertté. Írása határkő a magyar néprajztudományban. Olyan határkő, mellyel tájcsoporth tanulmányaink szakirodalma vette kezdetét. A tanulmány legértékesebb része talán A' Palócz Magyarorságról címet viselő szakasz, melyben a szerző nyelvjárási sajátosságokkal foglalkozik. A kutató kétszáz évvel ezelőtti nyelvállapotot rögzített. Az 1995 nyarán végzett összehasonlító gyűjtésem alapján elmondhatom, hogy a mai napig rengeteg nyelvjárási jelenség hagyományozódott.

A fonetikai sajátosságok közül őrzik még az illabiális „a”, valamint a zárt „e” ejtését. De találunk bőven példát a „t” hangnak „i, ü” előtti lágyulására is (gyüz, tyúkör, tyik, tyinó, Katyi). Nem ismeretlen a hosszú magánhangzók rövid ejtése sem (szeker, tenyer). A főnévi igenév képzőjének palatizálódása már nem minden esetben fordul elő (írnyi, kapányi), ahogyan az igeikötők utolsó mássalhangzójának kiesése (főment), illetve hasonulása (messzeretyi) is ritkább. Az idősebb adatközlők nyelvében szinte általános a -val, -vel határozóragok eredeti alakjának változatlanlaga (botval, népvel). Előfordulnak a szórövidülések is (evett – ett, ivott – itt), akárcsak a kicsinyítő (horgyika, botyika), a gyakorító képzők (üllényi, hagyigálányi) sajátos palócz nyelvjárási esetei.

S élnek még az olyan tájzavak, illetve nyelvjárási változatok is, mint a sotó (szőlőprés), piszke (egres), mácsík (metélt tészta), lévő (bortölesér), héhó (kenderfésű), gező (egér), roeska (vödör), rejtya (létra), pitar (pitvar), kürtő (kémény). (Adatközlők: Csellenk István, 1921; Cellenkné Zatyko Margit, 1927; Balga József, 1903.) A nyelvi állapot ilyenlaga való rögzítődését talán azzal magyarázhatjuk, hogy a község távolabbra esik a nagyobb magyar kulturális központoktól, több szlovák faluval is határos; a szóbeli magyar irodalmi nyelvvel való találkozás pedig ritka.

A népi hagyomány szerint Csáb falunak Szedes Fábriánon családján kívül van egy másik csallóközi kapcsolata is. Horváth József helybeli igazgató-tanító már 1926-ban feljegyezte krónikájában az alábbiakat: „Az őslakosság – a nép közt élő monda szerint – a Csallóközből vándorolt ide ismeretlen okból. A monda szerint a Csallóközből idevándoroltak mikor megláták a hegyes-völgyes vidéket, felkiáltottak: >Oh, mily balgák (ostobák) voltunk hogy ilyen vidékre jöttünk!< A Balga név rajtuk maradt, s ezért Csábon a lakosság túlnyomó részének Balga a neve.” (Állami Járási Levéltár, Nagykürtös. Jelzet: 1260/1927.)

Az eredetmonda mai változatát Cellenk Istvánnál gyűjtöttem fel. Eszerint a nép „akkor, mikor a Zöldvárat feldúlták, kipusztított. Mer Györgyök és Jakabok laktak itt. Aztán hoztak ide lakókat. Minden jót ígértek, hogy itt maj lessz. Csallóközből hoztak. Mikor ideértek, akkor meglepődtek, hogy >de balgák is vótunk, hogy elhattuk magunkot csábítani.< Így aztán egynegyed része még ma is Balga a falunak, és a neve Csáb,”

Az említett Zöldvár „történetéről” pedig így szól Cellenk István eredetmondája: „A krónikában annyi van följegyezve, hogy mán a magyarok jöttekor lakott hely volt a falu. A falu nem itt települt, ahol most van, hanem olyan két kilométerre fönt a hegyek között egy völgyön. A Bük felé. A falutó északabba, olyan fé vagy egykolométerre van egy vár, illetve most az csak domb vagy hegy. Ugyhijják, hogy Zöldvár. Ugymenták, hogy föld alatti vár, rablóvezér tanyáz ott. Azt a várat – Szanda várajjáró jöttek a törökök – földülták. A régiek szerint ott valahol van egy török basának is eltemetve a lánya.”

A határbeli Lányhegyhez pedig az alábbi történet kötődik: „A tatárok a falut elpusztították. A férfiak elpusztultak a harcmezőn. A nők árvaságukban és elhagyatottságukban a Lányhegy nagy erdőségében bujdosnak, kerestek biztonságot. Időváltozást megelőzően szokott zúgnimorajlani a Lányhegy. Akkor mondogatjuk, időváltozás lesz. Ugy véljük, a morajzúgás mintha az ősanák átka, szitkozódása volna. És a fák ezrei suttogják, szórják az ég felé azt a nagy szomorúságot.”

A csábi hegyekkel kapcsolatban Horváth József is feljegyzett egy népi megfigyelésen alapuló jóslást említett krónikájában: „Ha a Lányhegy felől zúgás hallatszik vagy köd őszik a Bükk felől, akkor eső lesz.”

Horváth a község határában lévő dűlők nevei közül az alábbiakat említette meg: Drehák, Csábi hegy, Domisa, Cobor, Renyík, Kertalja, Mocsár, Csheiút, Heckó, Bükkpatak, Ortás, Pé-szok, Felsőréti, György Márton partja, Középhegy, Porhant, Szénégető, Lamok, Jakabhegy, Kisbükk, Ólak fölött, Hutás, major alatt. Ezekből tulajdonképpen a határ jellegére, a gazdálkodásra is fény derül.

Csáb község a hajdani balassagyarmat-szénavári megyei út mentén települt, dombos vidéken, észak felől hegyektől védett völgyben. A község belterületének formája „hosszas, Lukánéne felé keskenyedő nyelvalak”. Határrészének egész területe 2.788 kat. hold. A legkisebb parcella 11 négyszögöl, a legnagyobb 291 kat. hold, amely a Zichy uradalomé volt. Csáb földje erős sikertalaj. A határ közel 40 százaléka szántó, 10 százaléka legelő, 4 százaléka rét. Az erdők 219 hektárnyi területet tesznek ki. Régóta ismert itt a szőlőművelés és a gyümölcstermesztés. A kenderet házi szükségletre termesztették. A község főterménye a búza volt, amely dús listartalmánál fogva a piacokon igen keresett áruként szerepelt.

A csábi ember hajdan a földművelésen kívül fuvarozással foglalkozott. A szegényebbek nap-számból éltek: aratáskor a környékbeli uradalmakba szegődtek. Horváth József jegyezte fel, hogy „Az egész vidéken a csábi fuvaros ismert, megbízható és kitaró. Az erdőből kitermelt fákat, a hegyekből kibányászott köveket az utakra a csábi fuvarosok szállítják. Gyümölcsessel elfuvaroznak Besztercebányára, Losoncra, Ipolyságra, Rimaszombatba, Zólyomba is.

A földművesmunkák elvégzése után, vagy ha ebben a rossz idő korlátozná, a csábi gazda nem pihen, hanem fuvar után lát, mert beteg, ha egy héten legalább két fuvar nem tehet.”

A lótenyésztésre a csábiak mindig nagy súlyt fektettek, az itteni gazda „rossz húzólovat nem tűrt”. Tehén kevés volt, a sertést az erdőben szedett makkon hizlalták.

A falu társadalmi rétegződésére vonatkozólag Cellenk István közölt adatokat: „Vótak a nagygazdák, azokat hiták jobbágnak. legtöbb ötven holdjuk volt. Olyan öten-haton lehetek ilyenek. A gazdák közül Jakab Mátyás vót a legidősebb. Tanyájja is vót, kint a Csábi Bükkön. Jakab Mátyás Simon vót a neve. Két cseléggye vót neki, gulyássa meg kocissza. Tíz tehene, egy pár ökre, lova meg vagy harminc juha vót. A következő nagygazda Balga József Butyko vót. Illyesmi vót Balga István Kóser is. A többiek olyan 25 holdasok voltak, aztán voltak tízholdasok is. Ninestelenek is voltak, ezek voltak a zsellére. Vót házuk is, szegényes, de vót. Eggy telken többen is vótak. ugy fé hold főggyük azér volt. Bab, krumpli vót benne. De már kenyérgabonát nem termeltek. Ugy szezonmunkára jártak dolgozni. Elmentek másibe is, uraságokho. Pálházára, Nényére jártak az uraságokho.”

Utaltunk már többször is Csáb község neveire. Horváth József krónikájában a leggyakoribb nevek közt szerepel a Balga (70 család), a György (30 család), a Filip (20), a Hegedűs (20), a Jakab és a Cellenk (10-10 család). Egy 1635-ös portaösszeírásban is szerepel már közülük a Balga, a Filip és a György. A ma is előforduló nevek közül találkozhatunk az összeírásban a Bojtossal, a Benedekkel, a Fábiánnal és a Zatykoval. A mohács előtti jobbágynevek közt pedig a Kovách, a Pintér, a Sutter, a Czombos, a Szabó és a Zechko (Zatyko?) szerepel.

A lakónyilvántartóban ma 871 lakos szerepel 107 névvel. Egy névre átlag 8,11 lakos jut. Viszont el kell mondanunk, hogy a már Horváth emlegette leggyakoribb nevek ma is terheltek. A Balgát például 182-en viselik, ami a lakosság 20,89 százaléka. A Zatykokból 132 személy van Csábon, a Györgyökből 89, a Jakabokból 73, a Hegedűsökből 33, a Cellenkéből 23, a Filípéből 20. A hét nevet viselő csábiak az összlakosság 63,34 százalékát képezik. A maradék 100 név közt meglepően sok a szláv eredetű (Blaho, Bukoven, Bombala, Capla, Cafík, Cibula, Culen, Drdanko, Dufek, Hleba, Holelc, Hudec, Hric, Hustyava, Kojak, Kostial, Jardek, Kramlík, Králik, Nociar, Mudron, Masiar, Pohánka, Slávik, Sladovnik, Slatinsky, Strecko, Strma, Tucek). Legtöbbjük benősülés útján került a faluba, s így az egykor színmagyar község nemzeti-ségi összetétele is megváltozott. (Csáb lakosságának az 1980-as népszámlálás szerint 83,82 százaléka, az 1991-es népszámlálás adatai alapján 79,45 százaléka vallotta magát magyarnak. A szomszédos szlovák falvakkal való összeházasodás egészen a második világháború végéig nem volt divatban.)

A néhány név gyakorisága egyébként arra utal, hogy a faluban hajdan nagycsaládok, népes hadak éltek. Ebből következik, hogy Csábon a családneveken kívül sok a ragadványnév is (63). A Balga nemzetségnek például 27, a Györgyöknek 12 féle ragadványneve volt. A Balgák ragadványnevei többek közt a következők: Ádám, Alsó, Barát, Berényi, Butyko, Brode, Csernai, Csicsa, Cserapes, Kártos, Madicska, Matykogyuris, More, Matykomarci, Orvos, Pici, Pityo, Pincés, Réti, Sotyir, Szitános. A ragadványnevek utalhatnak foglalkozásra, testi tulajdonságra, lehetnek keresztnévi eredetűek stb., Még ma is megfigyelhető, hogy az azonos ragadványnevet viselő Balgák például egymás közelében laknak, tehát azonos kirajzásúak lehetnek.

Horváth József krónikájában találunk néhány értékes néprajzi adatot is. Főleg az emberélet fordulóival kapcsolatban közöl figyelmet keltő részleteket. A lakodalomról például így ír: „A lakzi már előtte való este megkezdődik a menyasszony ágyának ünnepélyes átszállításával a vőlegényházhoz. Csengős, kipántlikázott lovakkal vont hosszúszekéren megy a nászasszony a vőfélyel és kurjongató leányokkal az esküvőt megelőző este a menyasszonos házhoz. Itt illendő vendégség után felrakják a menyasszony bútiorát a szekérre. A bútior áll ágyból, egy fiókos ládából, mely láda tele van a menyasszony kelengyéjével. A láda annál súlyosabb, minél gazdagabb a menyasszony. A rossz nyelvek azt beszélik, hogy néha kő is van a ládában, hogy a ládát vivők érezzék, hogy a menyasszonynak ugyancsak sok kelengyéje lehet.” Olvashatunk még a vacsora után vitt kivilágított örömkalácsról is. Ezt a szokást a legtovább őrizték a csábiak; a menyasszonyágyvitelt a világháború után hagyták el.

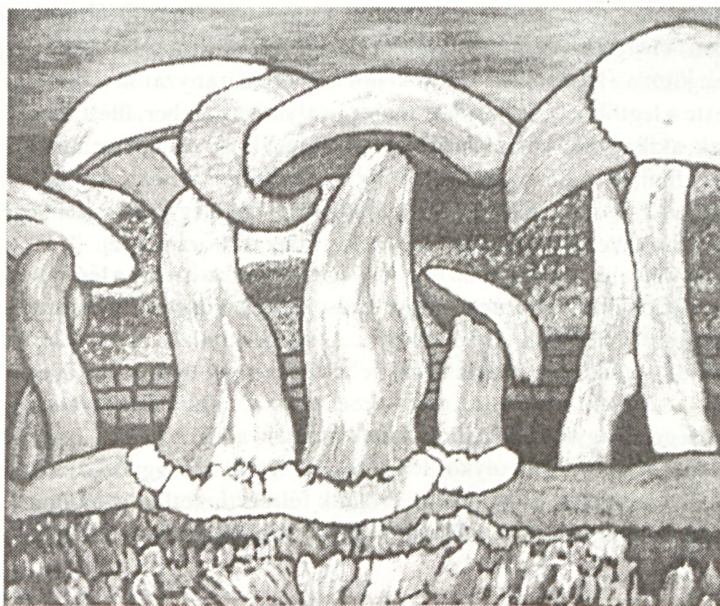
Horváth József az endogámia gyakoriságára is felhívja a figyelmet: „az itteni fiatalság másfaluból nemigen nőszül, s miután az egész falu valamikor egy-két családból állott, s ezek leszármazottai mind közelebbi rokonságban vannak egymással, a vérrokonság következményei máris tapasztalhatók: a faluban azért van oly sok nyomorék, hibás ember.”

A temetési szokások közül legtovább hagyományozódott a halotti tor megülése. Az adatközlők még emlékeznek arra, hogy a két háború közt a halottat a sírban oldalra vágott üregben helyezték el.

Az esztendő szokásai közül Cellenk István a püskösi májfaállítás emlékeit idézte fel. A világháború végéig szokásban volt a pásztorok aprószentekhordása is, valamint a kántálás és a lucázás. A régi ételek közül György Lászlóné Hustyava Veronika (1918) a kalácsfélék és tésztafélék – almáspite, deddelle, sullyanka, pampuska, bodag – készítését a mai napig ismeri.

Horváth József említi, hogy az építkezés anyaga újabban a kő és a téglá. Ám Cellenk István még látott olyan faházat is a faluban, amelyről Szeder Fábián is említést tesz értekezésében. Ezt „ugy csináták, hogy csapra mentek. Becsapóták és így kiátak a sarkak. A többi részt betapasztották, bemeszelték többször is. A pitarból vót a kemence a házba. Négyszögletes vót, két padkával.”

Csáb faluban még nagyon sok szép régi portát látni. Köztük olyat is, ahol egy telken több egymáshoz épített ház áll. A hagyományápoló helybeliek fontolgatják egy tájház kialakítását. Egy ilyen régi portán kapna helyet a Szeder Fábiánnal kapcsolatos emlékgyűjtemény is. Hisz a jó palócok újabban ápolják nagy szülőttük szellemi hagyatékát: rendszeresen megszervezik az emléknapot, s a római katolikus templom falán emléktáblát is állítottak kutatóknak.

Balázs János festménye

Kántor Lajos

A céh árulója

Törvényszerű-e, kérdem magamtól, hogy sok évi, többé-kevésbé lelkiismeretes kritikairás után ráúnjon az ember a mesterségre, céhek árulója legyen? Persze a kérdés úgy is fogalmazható: mi az, hogy árulás? A Rimbaud-modell? Vagy ellenkezőleg, ha az ember hit nélkül – legalábbis megesappant hittel, lelkesedéssel – folytatja azt, amire úgymond képesítése, hitellevele van, de aminél sokkal fontosabb, izgalmasabb dolgokat is el tud képzelni?

Ha alaposan belegondolok, elmondhatom, nekem 1996-ban az ortodox kritikairással van bajom. Pályám kezdetén, több mint harminc évvel ezelőtt, a kritikustól nálunk (Közép-Kelet-Európa egészében) elvárták, hogy az irodalom politrukja legyen. Olvadások idején – amire mindig új fagyok jöttek – kezdtek beszüremkedni különféle irányzatok (számomra a strukturalizmus jelentette a legtöbbet), és ha adott magára valamit az ember, illett az új tanhoz alkalmazkodni. Voltak, akik így egész sor iskolát jártak végig. S hogy ma hol tartanak? *Balassa Péter Írás-olvasás* című, szívem szerint való, dühös szövegéből idézek: „Amikor a mai magyar egyetemi folyosókon, tanszéki szobákban és a kritikában, sőt még az irodalom egészében egyre görcsösebben normatíven jelenik meg a követelés, hogy zárkózzunk fel...”

Azt, hogy éppen kihez, ezúttal nem tartom lényegesnek idézni, mert a lényeg egy alapmagartartás, illetve szemlélet, szellemi irány megnevezése. Még a kánonok lebontása is kampányszerűen megy, legalábbis Balassa erről beszél: „...az antikanonikus tudás mai formája egyre kanonikusabb módon működik, minden más lehetséges vagy nem lehetséges beszédmódot esszencializmussal, szubjektívizmussal, mimézissel, marxizmussal, élménybefogadással és esztetikus közvetlenséggel vagy éppen impresszionizmussal vádol. Az a baj, hogy vádol, és nem vitat. Engem kifejezetten érdekel, olykor lenyűgöz, ahogyan a meggyőzés és az igazi vita helyébe az irracionális indulatok és a szellemi erőszak félreérthetetlen jelei lépnek. Bámulatos az az öngerjesztően polemikus, de a polémiát kioltó szenvedélyes dogmatizmus, amely az an-

A rovatban szereplő írások a Hévízi Irodalmi Napok (1996. aug. 24-27.) meghatározó előadásaiaként hangoztak el. (– a szerk.)

tidogmát hirdetve képtelen belátni, hogy a művek, a szövegek még egy sokszorosán átinterpretált, deializált és mediatizált kultúrában is hatalmas önerővel, erős kisugárzással rendelkező, megkerülhetetlenül jelenvaló tényei kultúránknak, még mindig.” Balassa Péter, aki maga is egyetemi ember, az önmotogató, betanult idegen nyelvként megnyilvánuló kritikai beszédről, a tárgyalt művet elfedő interpretáció narcizmusáról olyan szigorú bírálatot mond, amelyet nyugodtan párba állíthatunk a Nobel-díjas *William Golding Papfemberek* című, kulcsregénynek mondott művével; Golding ugyanarról a jelenségről beszél – mint elemzésre kiválasztott, szenvedő alany: az egyetemi kritikusról.

Lehet, hogy csak a türelmünk van elfogyóban? Mert a jelenség meglehetősen régi. Nem kritikátörténeti visszapillantásra vállalkozom, csupán a saját régebbi olvasmányaimat, s a róluk több mint húsz évvel ezelőtt írottakat lapozom fel. George Steinernél olvastam, a hetvenes évek közepén, ezt az igencsak „magas helyről” (a camridge-i katedra magasából) elhangzó kijelentést: „a jelenkor különösképp feltöltődött a kritika öncélú energiáival és presztizsével.” S egy magyar példát véve (a már rég megszűnt *Új Írásból*, a sajnos ugyancsak jelentős ideje elnémult irodalomtörténész- kritikustól, *Kiss Ferenctől*), az értelmező irodalom egyik legjobb magyar személyiségét, *Barta Jánost* méltató írásból: „Ha őt olvassuk, el lehet hinni, hogy *műalkotások* titka felé haladunk, nem a holdban, hanem ismerős vidéken, a közönséges ember számára is bizonyos műélménys a teória között érezzük a megfelelést, az eredményeket magunknak is rögzíteni tudjuk. Magyarán szólva: napjaink legnagyobb tudománya Bartánál a normális emberi gondolkodás részévé tisztult.” Kevésbé a tudomány, sokkal inkább a „szépírás”, az új hódításra képes élménybefogadás és élménytovábbadás oldaláról – egyesek szerint bizonyára egyéb okokból is a „másik” oldalnak nevezhető, urbánus közelítésből – én ugyancsak a „normális emberi gondolkodás” megnyilatkozását tudom ünnepelni, több mint fél évszázad múltán is, Szerb Antal nem szürkülő magyar és világirodalmi értelmezéseiben. (*Csoóri Sándor* írta, az *Utazás félálomban* igazát máig megőrzött eszmefuttatásában: „...a kritikának is meg kell teremtenie saját költői többletét: ami már szépirodalom.”)

Újabb, legeslegújabb kritika- és esszéköteteket olvasva, egyre inkább meggyőződésemé válik, hogy korántsem nemzedéki kérdés a kritikaírás úgymond ortodoxiája vagy neológija. A JAK-kiadványok sorát gazdagító idei *Babarczy Eszter*-kritikagyűjteményben találok a hivatkozást a múlt századi *Matthew Arnoldra*, aki – az őt idéző ifjú kritikussal egyetemben – „nem szeretne mindenáron választani háromféle igény, gondolkodásmód és kritika, az elmélet, az élvezet és a moralizálás, a >ház< a >kert< és az >utca< között”. Ugyaninnen idézve: a kritika az a tevékenység, amely „jelkesedéssel tölthet el egy nemzetet a tiszta értelem iránt”. A Franciaországban élő, javakorabeli középnemzedékhez tartozó, s a tudományosság híjával meg nem vádolható *Karátson Endre* egy mai esszéírókat és kritikusokat meginterjúvoló kötet előszavában lényegében arra figyelmeztet, hogy „a tudományosság mítoszának légkörében” ne tévesszük össze a szaktudományt és az irodalmat.

A szakma által különböző szinteken igazolt szereptévesztések szellemes és szigorú (itt csupa „sz”-szel sziszegő) írói ítéleteket váltanak ki nemegyszer; Golding után szólhatunk *Tandori Dezsővel* (akit viszont *Garaczi László* idéz): esszét írni egy versről – állítja Tandori – annyi, mint az élő elevent „átfogalmazni fás karalábéba”. Természetesen sokkal finomabb a kritikát

gyakorló Garaczi kérdésként hangzó meghatározása: „csipesszel a lángot?” Ennyi jeles személyiség és szöveg(rész) után nyilván kopogóan szól az én 1963-as, *Írástól – emberig* című első kötetem bevezetőjébe foglalt szerzői óhaj, hogy ti. „a második hegedűs” titokban arra vágyik, hogy egyszer a karmestertől jobbra foglalhasson helyet, és (a pontatlanul továbbgondolt metaforát megtévezve) a „saját dallamát” szólaltathassa meg. Ebben az egész, kissé gyermete-gül kifejezett vágyban talán arra volt érdemes figyelni, hogy távol állt a kor politikai elvárásaitól, a mindenkori normatív szemlélettől. Emiatt gondolom úgy, hogy harminchárom év múltán mégsem kell szégyellnem az első Forrás-kötetek közt kinyomtatott könyvecskét.

A lényegét illetően ugyanis – George Steinerral, William Goldinggal, Barta Jánossal és Kiss Ferencsel, Szerb Antallal és Balassa Péterrel, s gondolom még sokakkal vallom ma is a „saját dallamok” létjogosultságát. Nem tagadva természetesen, amit Garaczi László a mai fiatal magyar irodalmat elemző gyűjteményben fogalmaz újra: „A kritika a művek köpenyéből bújjik elő.” A kérdés csak az – és azt hiszem, ez megkerülhetetlen, ez a legfontosabb –, hogy kibújva ebből vagy abból a köpenyből, tud-e érdeklődést kelteni önmaga s a mű, az irodalom iránt, vagy (ahogy Steiner mondta) „öncélú energiáival és presztizsével” feltöltődve szaktudománnyá tokosodik.

Az idézetek összeválogatása és kommentálása, valószínűleg nem hagy kétséget a „szakmában” afelől, hogy itt valóban a céh árulója szólal meg. Aki az 1996-os Hévízi Irodalmi Napokra választott témát, az „Olvasatlan irodalom, szakosított analfabetizmus” megközelítését az irodalomkritika önvizsgálati alkalmának (is) tekinti. Persze, erős túlzás volna a kritikára átruházni minden felelősséget azért, hogy az irodalom, az olvasás egyre ősdibb, egyre avuttabb „szokásnak” számít napjainkban. Ezzel a beszűküléssel szemben azonban aligha hatásos védekezési mód, hogy az irodalombírálat, az irodalomértelmezés maga is elfogadja a beszűkülést, szűkebbre vonja a megszólítottak körét – ahelyett, hogy új lehetőségeket keresne igazá, azaz az irodalom védelmére. Nem állítom, hogy ha most, kilencvenes éveinkben volna egy Szerb Antalunk (aki szerbantali módon írta), változatlanul kedvelt, népszerű szerző lenne. Egy Barta Jánosnak bizonyára még kevesebb esélye volna olvasók tömegeinek meghódítására. De miért ne bízhatnánk abban, hogy egy kritikai hajlamokkal és képességekkel megáldott író tévés személyiségként hatásosan érvelhessen 1996-ban az irodalom mellett; *Nagy Pál* a párizsi „Magyar Műhely” vizuális irodalmi gyakorlatát elméletileg magyarázva, a tévé, a video és az Internet mellett érvel. Miért ne születne meg – az elektronika adta feltételekhez igazodva – az érdemi tévékritika is. (Amin én nem egyszerűen a tévéműsorok kritikáját értem.)

A másik – a még el nem rontott közönséghez szóló – lehetőséget az iskolai irodalomoktatásban, pontosabban annak új, lényegesen megváltoztatott formájában látom. Ami talán arra épülhetne, hogy a világméretű vagy nemzeti szabvány sulykolása helyett az irodalmi műben, életműben a szabadság, az önálló gondolkodásmód megnyilatkozását ismertetné fel. Tudom, erre a feladatra ma sem minden irodalomtanár alkalmas, sőt nagyon kevesek volnának alkalmasak. De az igaziak ismét olvasókat nevelhetnének – mint tették hajdanán a legendás hírű magyartanárok. Őket szívesebben minősíteném korszerű kritikusoknak, mint az egyetemek jó néhány tudós, rártarti urát...

Hibó Tamás grafikája

Tari István

Hazugságokra épült

Jugoszláviában élek. Abban az országban, amely az utóbbi években a borzalmak színhelyével azonos. Most mondjam azt, hogy az európai kultúrember iszonyodva szembesül azzal a ténnyel, hogy tőzsomszédságában védtelen asszonyokat, öregeket, gyerekeket - civileket! - ölnek halomra; hogy a II. világháború haláltáborainak képsorai elevenednek meg - és a bűn változatai egészülnek ki a disznók beléből kifordult karikagyűrűkkel, az aláaknázott, síró vagy süítőben megsült csecsemőkkel; az egymással fajtalankodásra kényszerített, majd kiherélt túsokkal, hadifoglyokkal; a legedzettebb, legperverzebb fantáziát is fölülmúló valóság részleteivel?

Igen, a világot sokkolta, sokkolja mindaz, ami térségünkben történik - s van annak jó oldala is, hogy a figyelem fénykörébe kerültünk, hisz nem kell annyit magyarázkodnunk, hogy hol, kikkel is élünk együtt. Mi magyarok, akik ebben a században ismertük meg a kisebbségi létet, akik a kisebbségi létbe születtünk. A balkáni esztelenségek, szörnyűségek előtt még ma is sokan oly értetlenül állnak. Pedig mindaz, ami Jugoszláviában, Jugoszláviával történik, nem a véletlen műve. Ez az ország ötven évvel 1991 előtt is pillanatok alatt szétesett. Mert látszatokra, hátsó gondolatokra, hamisságokra épült. Benne sokak számára a gazdag hadizsákmány elosztása jelentette a munkát. A harcos múlt megélhetést biztosított az önmagukat szaporító győzteseknek - a harcos szövetség létszáma folyamatosan nőtt, két tanúval bárki bizonyíthatta azt, hogy a győztesek oldalán harcolt - éppen ezért a legfiatalabb nemzedékek jelentős része a háborút tekintette a legnagyobb haszonnal járó üzletnek. Schol sem rajzoltak annyi vért, fegyvert, égő házat, csatajelenetet, mint a titoista Jugoszláviában. Nos, nem rossz üzlet győzni egy háborúban - ez ösztönözte a szerbeket, s 1991-ig senki sem magyarázhatta meg nekik azt, hogy a háborút el is veszíthetik. Ők ugyanis ebben a században háromszor győztek, nemzeti tudatukba az épült be, hogy három nagyhatalmat kényszerítettek térdre a XX. században - önmagukról ezért hangoztathatták a háborús uszítás idején: ha a termeléshez nem is, de a fegyverforgatáshoz értenek. Ez persze, mítosz, melyet alaposan megtépázott a legújabb testvérháború.

A szabad rablásnak, az ártatlan lakosság legyilkolásának, az etnikai tisztogatásnak nálunk hagyományai vannak! 1944 végén, a Délvidéken különös kegyetlenséggel kínozták és tizedelték meg Tito partizánjai a magyar ajkú lakosságot. Három bácskai település: Csúrog, Zsablya és Mozsor megtizedelést túlélő magyarjait pedig 1945 elején elűzték a szülőföldjükről a vajdasági németekkel együtt, akiket még az országból is kitelepítettek. Szinte egyik napról a másikra változott meg vidékünk etnikai térképe. A lakosság egyharmadát kitevő és őslakos népcsoport, a németiség otthonát elhagyni kényszerült szervezett és átfogó kitelepítés következtében, helyére krajnai, boszniai, montenegrói telepések költöztek.

A második, titói Jugoszlávia még nagyobb hazugságokra épült, mint az első. Hisz a délszláv testvérnépek egymást is megtizedelték a második világhétség idején. A második Jugoszláviát az újabb hadizsákmányon való megosztozás, a nagy hatalmi érdek és a titói ravaszsággal irányított, kommunista befolyás alá került erőszakos szervezetek tartották egyben.

1944 végének és '45 elejének borzalmai után a délvidéki magyarság ügyszólván értelmiségi nélkül maradt. Az újjáépítés, a földosztás lázában, a hurráoptimizmus, az írástudatlanság felszámolásának légkörében verbuválódott első generációs értelmiségiek igazi példaképek, tanítómesterek, életművel és tartással rendelkező pályatársak nélkül kezdhettek kulturális és irodalmi életünk újbóli megalapozásához. Ebben a kezdeti időszakban az új rendszerhez és Titóhoz való hűség, feltétlen hűség volt az egyetlen követelmény. Ez a követelmény, változó intenzitással ugyan, ám végig jelen volt a titói Jugoszláviában.

Micsoda megalázó újrakezdés! Melyben ismerőseik, hozzátartozóik gyilkosainak gazsulálnak a kollektív bűnösség vádjának terhe alól szabadulni akarók.

Tito népszerűségét a nagyvilágban Sztálinnal való szakítása csak növelte. A Sztálinnal való szakítással, a jugoszláv kommunisták első négy egymás közötti leszámolásával, a titoista vonal győzelmével alapozódott meg Jugoszláviában az antisztálinista sztálinizmus, mely Sztálint tagadva valósította meg, balkáni lezserséggel, a sztálini gyakorlatot. Tito, miközben kíméletlenül leszámolt ellenfeleivel, rájött arra, hogy a világ megosztottságából meg lehet élni. Hogy a hintapolitika kítúnó jövedelemforrássá válhat! Csak be kell bizonyítani úgy a Kelet, mint a Nyugat számára azt, hogy Jugoszlávia a világ legszabadabb, legeredetibb, legtanulságosabb kísérletét folytató szocialista állama, amihez egy mindenkit meglepésztő kirakatot kell. A különütasság látványos kirakatának fenntartásában érdekeltté váltak a szemben álló nagyhatalmak is. Az 1952-es Ijubljani írókongresszuson Jugoszlávia írói már ennek a különütasságnak a szellemében számoltak le a szocialista realizmussal, ami irodalmunkra nézve is kedvező hatással volt, hisz íróink fellélegezhettek. A délvidéki magyar irodalomra a szomszédos szocialista országokban akkoriban még tabunak számító, kísérletező, avantgárd irányzatok, persze délszláv közvetítéssel, termékenyítően hatottak.

Magyarországon 1956-ban forradalom volt. A leverte '56-os magyar forradalom után nőtt meg csak igazán a sajátos jugoszláv út, a különütasság ázsiója. Magyarország leigázása után szemlátomást javulni kezdett a délvidéki magyarság helyzete. Nem véletlenül Titónak, aki titokban összejátszott a szovjet vezetéssel, aki titokban támogatta a forradalom leverését, ismét sikerült meglepésztetnie a magyarságot, a világ közvéleményét. Az ötvenes évek végén, amikor az anyaországban szörnyű állapotok uralkodtak, 1959-ben a magyar irodalom tanszéket kapott az 1954-ben alapított Újvidéki Egyetemen.

A titói vezetés átgondoltan, körmönfontan teremtette meg a feltételeket ahhoz, hogy Újvidék fokozatosan a vajdasági magyarság új, mesterségesen kialakított és állambiztonsági szempontból jól ellenőrizhető kulturális központjává váljék. A magyar tanszék körüli pezsgés az új lehetőségek kavargása, a tehetséges fiatal Újvidéken tanuló alkotók csoportosulása forradalmasította irodalmi életünket. Ezek az ifjak, kik új irodalmi folyóiratot indíthattak a hatvanas évek elején, a jugoszláv szellemi életbe való bekapcsolódást tekintették fő céljuknak. Igazi ösztönzést azokban az években kapott az önállóságát egyre inkább hangsúlyozó jugoszláviai magyar tudat. A világon Jugoszláviában a legjobb magyarnak lenni - ezzel a már-már szállóigévé vált megállapítással sok jeles anyaországi értelmiségi is egyetértett akkoriban.

A délvidéki magyar irodalmat fennhíjázó rebellis magatartása, balkáni gátlástalansága tette keresett áruvá az anyaországban mindaddig, amíg annak szellemi élete nem demokratizáló-

dott. Fiatal íróink az írók írói, azaz modernnek szerettek volna lenni szőröstül-bőröstül; úgy tagadták a hagyományokat, hogy nem is ismerték azokat; formabontónak tartották magukat, holott a formát sem ismerték meg igazán. A látványos titói kirakat nem jöhetett volna létre az értelmiségiek, az alkotók, az írók hathatós támogatása, közreműködése nélkül. A titói Jugoszlávia legügybuzgóbb, leghűségesebb népszerűsítője épp a megnyomorított kisebbségek felkapaszkodó, újsütetű értelmiségi rétege volt, mely fokozatosan önmaga legjobb feljelentőjévé, csendőrévé vált. A délvidéki magyar fiatalok irodalmi folyóiratát 1971-ben tiltotta be először a bíróság - és a tabukat feszeítőket börtönbüntetésre ítélte.

A Vajdaságot 1974-ben ruházta fel államisággal a belgrádi vezetés a koszovói albánoknak tett engedményeket ellensúlyozandó. A politikai rendőrség pedig egyre leplezetlenebbül, a látszattal egyre kevesebbet törődve működött. Példát statuálva, kirakatperekkel tartották fénken az ellenzéket; tanárokat, vidéki értelmiségieket zártak börtönbe egy „rossz” szó miatt; diákokat, műkedvelőket félemlítettek meg.

Tito 1980-ban halt meg, s a délvidéki magyar írók nagy többsége versben, prózában búcsúzott az „utolsó Habsburgtól”, a magyarság egykori hóhéjától. A kommunizmus által évtizedeken át kiskorúsított emberek zokogva esküdöztek Tito sírjához zarándokolva a testvériségszeregre, arra, hogy folytatni fogják Tito életművét, melyet 1985-ben - a primitivizmusnak micsoda abszurd változata! - törvény által védetté nyilvánított a hatalom. Ugyanebben az évben Újvidéken tartotta meg 9. kongresszusát a jugoszláviai írószövetség, melyen már látszóttak az ország szétesésének jelei. Érdekességként itt elmondható: a jugoszláviai írószövetség utolsó elnökjelöltje egy délvidéki magyar író volt - mintha a magyarok ragaszkodtak volna a leginkább Jugoszláviához.

Az utóállamok magyar alkotóinak szolgálékúsége schol sem volt olyan jól, olyan pazar bőkezűséggel megfizetve, mint a titói Jugoszláviában, melynek íróink nagykövetei, miniszterei lehettek, ahol életmű nélkül tankönyvekbe kerülhettek, tananyagává válhattak a még pályájuk kezdetén lévők. A berlini fal leomlásával vége lett a hidegháborúnak, a hintapolitika jövedelemforrásai elapadtak és fölöslegessé vált mindenféle kirakat. Iszonyú erővel törtek föl a lefojtott sérelmek és indulatok.

Hogy a Délvidék magyarsága ebben a században micsoda megfélemlítettségben, távlattalanságban élt, előregedése bizonyítja a legjobban. Húsz-huszonöt évenként megcsapolta, eret vágott rajta mostoha sorsa. Becslésem szerint népességünk legéletképesebb részének egynegyede hagyta el szülőföldjét a hatvanas évek végén, hetvenes évek elején és ette a vendégmunkások kenyerét. A 91-es délszláv testvérháború, a mozgósítás elől is legalább ugyanennyien menekültek külföldre.

Jelenleg a jugoszláviai magyarság szünni nem akaró betelepítésektől tartva, fölfokozott ideggyűlöletben, állami szintre emelt fosztogatástól veszélyeztetetten, állandó létbizonytalanságban, szegénységben és nyomorban él. Kész csoda, hogy ezek között a körülmények között még születnek színvonalas szépirodalmi alkotások és könyvek is jelennek meg, jobbra anyarsági támogatással.

Miben reménykedhetünk? Mi adhat nekünk erőt?

Az, hogy a háborús uszítások közepette is megőriztük józan ítélőképességünket. Hogy egyre tisztábban látunk.

András Sándor

Az irodalomkritika tündöklése és bukása

Előjáróban szeretném megjegyezni, hogy előadásom címét és témáját az ez év első felében lezajlott kritikus-vita ismerete hiányában adtam meg.

Természetesen változtathattam volna rajta, most is bejelenthetnék valami más témát. Nem teszem, kitartok mellette, de nem leszek partner abban a vitában. Olyasmi dolgokról fogok szólni, amelyek egyik része kimaradt abból a vitából, ahogy eddig és egyelőre kimaradt a magyar irodalomkritika egészéből, másik része pedig olyasmi, ami a lezajlott vitában csak némán kísértett.

Az első probléma, amellyel foglalkozni szeretnék, csak azért vonatkozik a magyar irodalomkritikára, mert az irodalomkritikára általában. A probléma röviden, előrebocsátásként az, hogy az irodalom és a művészet fogalma – tehát az, hogy mi is az irodalom és mi a szerepe – kérdésessé lett az elmúlt évtizedekben, s ez a helyzet kihatott és kihat az irodalomkritikára is. Nem képes már elvégezni azt a feladatot, amelyet a 20. század első felében végzett. A másik probléma csupán a magyarországi irodalomkritikát illeti, sumája pedig ez: a magyarországi irodalomkritika képtelen a magyarnyelvű művek egészével foglalkozni, továbbra is csak úgy ír,

ahogy akkor írt, amikor megtiltották a határon túli magyar irodalommal foglalkozást.

Irodalomkritikán azt értem, amit ez a kifejezés a magyar nyelvhasználat hagyományában jelent, ezért nem irodalomtudomány, nem irodalomtörténetet és nem is irodalomelméletet. Irodalomkritika az a tevékenység, amelyik többnyire egy-egy művel és szövegével kapcsolatban egy másik szöveget és művet csinál, s ez utóbbiban az előbbiről véleményt ad közre, többnyire az un. naiv olvasó számára. Mindenki lehet naiv olvasó, vagyis olyan, aki egy-egy szöveget magáért a műért, vagyis az olvasás révén nyert élvezetért olvas, nem azért, hogy a művet betájolja egyéb művek között (amit egyébként a naiv olvasó is tehet intuitív módon az olvasás olykor napokig vagy hetekig tartó, s ilyen esetben meg-megszakított folyamata közben). A naiv olvasó és az olvasás élvezete elképzeléseit egy *Martin Greiner* nevű német irodalomtörténésztől kölcsönöztem, nem *Roland Barthes*től, aki „A szöveg gyönyöre” [Plaisir du texte; a magyar fordítás címe, „A szöveg öröme” félrefordítás] című írásában a gyönyört nem kapcsolta össze a naiv olvasó tevékenységével, illetve behangolódásával.

Így közelítve nyilvánvaló, hogy egy-egy irodalomkritikai szövegnek is van – az irodalomtudományos és irodalomelméleti szövegekkel ellentétben naiv olvasója, aki azért olvassa az ilyen szöveget, mert élvezzi a kritikus írásmódját vagy mert információt kíván szerezni a kritika tárgyát képező mű felől. A naiv olvasó tehát olvashat másért is, nem csak az olvasás gyönyörűségéért. Előfordulhat persze, hogy egy-egy naiv olvasó azért olvas el egy kritikát, mert élvezzi a kritikus írásmódját, vagyis nem azért, mert informálódni kíván egy másik műről. A kritikus szöveg azonban ettől még nem szűnt meg egy másikra utalni, ahogy *Churchill* könyve a 2. világháborúról is arra a háborúra utal, bár vannak akik a könyvet csak írójának stílusáért, vagyis a gyönyörködés érdekében olvassák. Egyébként: maga az olvasás polifonikus, illetve megfelelőbb kifejezéssel többszertornás; *Churchill* stílusának gyönyörködő olvasója egyúttal informálódik is mind a 2. világháborúról, mint a brit politikai életről és *Churchill* politikai állásfoglalásairól.

Az irodalomkritikai szövegek készítésük szándékában mindig másfélék, mint a nemkritikaiak, ugyanis egy-egy műre utalnak, míg a mű esetleg nem utal semmi egyedi dologra, csak önmagára, ahogy mondani szokás *önreferenciás*. Ezt figyelembe véve értelmezhetjük *Hegel*nek azt a kitételét, mellyel nyegleségben marasztalta el a romantikus *Friedrich Schlegel*t, aki egyebek közt az ún. produktív kritika feltalálója volt. *Schlegel* ugyanis azt állította, hogy egy költői műről csak egy másik költői műben lehet valami érdemlegeset mondani, például egy versről csak egy másik versben, legalábbis versszerű szöveggel, olyannal, amit – az itteni meghatározás szerint – egy-egy naiv olvasó magáért az olvasás gyönyörűségéért olvas. A nyegleség vádja tehát, ebben az én most kibontakozó értelmezésemben, azért érte *Schlegel*t, mert nem kívánt különbséget tenni a költői és a kritikai művek között, csak alkotni akart, ön-kifejezkedni, nem pedig dolgozni valami más szolgálatában.

A *Friedrich Schlegel*i produktív kritika elképzelésére vezethető vissza az vélemény, hogy minden csak irodalom, *literatúra*, vagyis *betűvetés*, amiből aztán ki-ki azt arat, amihez kedve van, többet ugyanis, mást, valami fölötté állót és tőle függetlenül biztosíthatót nem arathat. Ez a vélemény elsősorban arra szolgált, hogy a filozófiai szövegeket is csak irodalmi szövegekként, logikai rendszerbe nem illeszthető fantáziatermékeként értelmezze. Variációja ennek a „minden csak irodalom” véleménynek, egy másik, hogy „minden csak szöveg”. Ez szolgálhatott arra, hogy például a francia ún. „új regényt” továbbra is regénynek lehessen nevezni, bár már egyáltalán nem regényes, meg van fosztva az elbeszélés, a mese hagyományos történetyszerűségétől.

Nem kívánom itt se méltatni, se elmarasztalni a jelzett véleményeket, taglalásukra pedig mód sem lehet itt és most. Megemlékezésüket csak azért véltem fontosnak, mert egy furcsa patt-helyzethez vezettek. Ahhoz, hogy egyrészt minden csak irodalom, másrészt nincs többé irodalom, csak írás. (Ennek alternatívája, hogy minden csak szöveg.) Namármost ezt azért mondhattam így, mert az irodalom szónak többféle jelentése van, különösen mióta leáldozott a szépirodalom a szépleáldozása révén, igen megkésve a Tisza-Dunátájon is. Az irodalom szó így átvette a szépirodalom szerepét, miközben megtartotta a betűs szöveg, tehát az írott és szedett szöveg jelentést is. Ez utóbbi jár a fejünkben, amikor tudni akarjuk, milyen irodalma van a vándormadarak költözésének vagy amikor irodalmat kérünk a Leica márkájú fényképezőgépekről.

Az irodalomtudomány persze 19. századi kialakulásától kezdve nemcsak a szépnak mondható irodalommal foglalkozott, hanem például a *Halotti beszéddel* is. Egykor filológia volt, művelőit még az én fiatalkoromban is filozoknak nevezték. Ez a filológia lett pozitívista és hozta létre a 19. század utolsó harmadától kezdve a szöveggkritikai kiadásokat,

amelyekre ma is még szükségünk van, vagyis amelyeknek ma is vannak művelői. Az irodalomtörténet a romantika mozgalmának terméke volt, majd szintén pozitívista lett s ennek tudományosságát a szakma egészében még a szellemtörténet uralkodása idején sem veszíthette el.

Szükséges észrevennünk egyébként, hogy még a 20. század elején is jelentős különbség volt irodalom és költészet között, a regény nem számított költészetnek és regények nem is sorolódhattak sem a középiskolák, sem az egyetemek tananyagába. Az epika jellegzetes műfaja az eposz volt.

A patthelyzet, hogy egyrészt minden csak irodalom, másrészt már nincsen irodalom, azért furcsa, mert olyasmire nivellál, ami vagy nincsen, vagy figyelmen kívül marad, hiszen az, amit irodalomkritikának mondunk, továbbra sem foglalkozik mindennel, ami úgy általában irodalom. A szövegkritika más, mint az irodalomkritika, s ez utóbbi nem mindenféle szöveg kritikája. Az irodalomkritika tehát manapság az, ami a 19. században a költői művek kritikája volt, majd a 20. században a szépirodalom kritikája lett, és esetleg magában foglalta szépirodalmi művek kritikáinak a kritikáit is. Nem terjedt ki azonban az irodalomtudományos művek kritikáira, azokat szerzőik szakfolyóiratokban adták közre.

Mindeközben történt valami azokkal a művekkel is, amelyek a költészet – a híres triász, az epikus, a drámai és a lírai költészet –, majd a szépirodalom számlájára volt írható, mert történt valami az olvasókkal is. Nevezük ezt a történetet demokratizálódásnak, ami mutatós mutandis nem demokratikus országokban is végbement, ha – legalábbis politikai összefüggésben – felszínesen is. Még a nemzeti- és az államszocialista országok diktatúráiban is voltak általános választások, amelyek mindenkire kiterjedtek, az első világháború végétől a nőkre is. A nők jelentősége ebben az itt és most vázolódo összefüggésben figyelemre méltó, hiszen különösen a 19. században a

nők voltak a regények fontos olvasói és gyakran szerzői is, ami problémátlan lehetett addig, amíg a nőknek nem volt hivatalosan elismert politikai szerepük s a regényeket nem tanították semmiféle iskolában. A franciáknál egyébként ez az állapot már a 17. század második felében elkezdődött, azokban az időkben, amikor *Perrault* kiadott hét, abból a tárházból válogatott mesét, amit ma népmesének hívunk. Később az angoloknál adták ki – mint tudjuk, folk-lore néven – azokat a dalokat és balladákat, amelyeket *Herder* nevezett el népdaloknak és népballadáknak. A németeknél adódtak a Grimm-testvérek, akik nyelvészeti működésük mellett jelentős státuszhoz segítettek a népmeséket és mondákat.

Ezzel problematizálódni kezdődött az, ami azelőtt problémamentes volt, amit azelőtt ki sem lehetett fejezni; a magas és az alacsony költészet, majd irodalom közti különbség. Magyarul még annyira sem alakult szókinés, mint a nyugateurópai nyelveken, hogy kellőképpen lehessen jelezni, ami történt. Például azt, hogy a népszerű irodalom részben abból állt, ami népi volt, részben abból, ami ponyva, limonádé, meg egy tulajdonnévvel műfajt jelezve *Courts-Mahler*. A ma magyarul használatos „lektúr” szóval illetett olvasmány is ide tartozik. Namármost az, amit irodalomkritikának mondunk, nem foglalkozott a népszerű művekkel. Az irodalomtudomány, a filológia tekinthette feladatának, hogy kiterjessze figyelmét az egykori ponyvairodalomra, még az ún. népszínműveket is – Gárdonyi-ét beleszámítva – csak fanyalogva említette, ha egyáltalán. Nem mintha a népszerű művekkel, például a két világháború között *Erdős Renée* vagy *Földi Mihály* regényeivel nem foglalkozott volna kritika, de csak, ahogy mondani szokták, a zsurnalisztika kertes köreiben. A „zsurnalisztika” szó talán már nem is jelentheti magyarul amit egykor jelentett, ugyanis egyszerű leszólást, holott már ismét vannak olyan kiadványok, mint a *Kiskegyed*, ha olyan előkelőbbek nincsenek

is, mint például az *Új Idők* voltak, amelyben olyan lektűrökkel foglalkoztak, mint *Csathó Kálmán* meg az előbb említettek regényei. Négy évtized államszocializmusa ismeretlenné tette az un. bulvár lapokat, és a nem bulvárnak nevezett folyóiratokat, amelyek egyébként a középosztályt is magában foglaló köznép - nem a szellemi elit - olvasói között voltak népszerűek. Lényeges volt az átmenet a kettő között, Erdős Renée például annak a *Fülep Lajos*nak a felesége volt, aki a szellemi elit jelentős tagjának számított. A színvonalat tartani kívánó államszocializmus, a valós vagy fantáziált proletár írók mellett, jobb híján a népi íróktól kölcsönözte színvonal elképzeléseit, s abba még *Márai* sem illett bele, nemhogy az eddig említettek meg a többiek, például *Vaszary Gábor*, akik egykor színvonalas lektűröket írtak.

Az irodalomkritikának így az a szerep is jutott, hogy tisztán tartsa - mit? az irodalmat? - a szeméttől. A magas irodalommal foglalkozott csak a népi irodalmat, a népdalok, népmesék, mondókák együttesét becsülte, de a folkloristákra. Ezért akarva-akaratlan integrálta az elkészült és kiadásra került művekből azt, amit irodalomnak, azaz szépirodalomnak tartott, s tette ezt mind a hazai, mind a külföldi termés tekintetében. Az államszocializmus negyven éve csak megerősítette az irodalomkritikának ezt a jellegét, hiszen az úgynevezett szemetet nem is engedte megjelenni. Nemcsak műveket kanonizált, hanem műfajokat is, és nemcsak műfajokat, hanem a műfajokon belül azokat a műveket, amelyek nem fajzottak el, nem fajtalankodtak az olcsó szórakozást kereső aljanép posványában, illetve az elfajzásra, a bordélyozásra sajnos mindig kész, mert esendő, kultúrahordozó komoly emberek körében. (Az elit ízlésdiktátúrája az államszocializmus évtizedeiben nem terjedt ki a politikailag korrekt szemétre, annak művészi hitványságát az elit tagjai maguk között szinte mindig elismerték. A politikailag korrekt szemét került a korábbi lektűrök helyére, legalábbis a státus tekintetében.)

Ez volt az irodalomkritika tündöklésének a kora, lényegében a 20. század első, majd második negyven éve. Sajnos ez a tündöklés nem volt túlságosan tündökletes, el is vakította művelőit és közönségét. Túl emelt és viktoriánus maradt, ami nem tűnt fel, hiszen a színvonalat tartotta és védte az eltömegesedés, illetve a polgárveszély időszakában.

A bukás szerintem a demokratizálódással függ össze, azzal, hogy a tömegtársadalom fogyasztói társadalommá vált, Magyarországon persze anélkül, hogy igazi tömegtársadalom jöhetett volna létre. Ennek a folyamatnak és állapotnak többnyire a gazdasági-politikai vetületét szokás ostorozni, azt, hogy a fogyasztó rabja lesz a nagyvállalatoknak, amelyek igényeit és perspektíváit manipulálják, illetve saját rakoncátlan ösztöneinek, amelyekre képtelen rakoncát tenni. A fogyasztó nemcsak annak van kiszolgáltatva, amit kap - árút és direktívákat -, de saját anarchikus ösztöneinek is: nincs igazi *arche*, megfontolt és igaz elveket követő-előíró vezetés. A folyamat másik vetülete, hogy mindenki fogyasztó lett, ám nem mindenki fogyaszthat minden árút. Nem mindenki vehet autót, Mercedest biztos nem, Lanciaról nem is beszélve. Ez nem csak a gazdag-szegény különbség, hiszen az a hagyományos különbség most a fogyasztók egységén belül adódik. Egy harmadik vetület, hogy az árúajánlat nemcsak irányított, de változatos is: ami új dolgot ki lehet találni, többnyire ki is találják és be is találják. A fogyasztót nemcsak karámba terelik, de olyan mennyiségű karám elé, hogy csak szédeleg. És ez így van rendjén, érvelnek többnyire hallgatólagosan szószólói, hiszen minél jobban szédeleg a fogyasztó az ajánlat bőségétől, annál jobban szorul arra, hogy ösztöneire hallgasson, ezért az a fontos, hogy azokat a leghatásosabban manipulálják a legmegfelelőbb hirdetésekkel.

Ezt a helyzetet irányítani nem lehet, csak destruálni. Homokot szórni a gépezetbe, ahogy mondani szokás. A destrukciónak pedig csak változata az, ami az irodalomkritikát

az elmúlt két évtizedben feldúlta és megújította, a dekonstrukció. Eszelős véleményem az, hogy míg a 20. század első felében a radikalizmus közérthető kívánt lenni, a második felében éppen az ellenkezője: a bamba fogyasztókkal szemben elitistán hermetikus. Ennek egyik oka az éppen jelzett, az irányításra képtelenség, ami azt is jelenti: forradalomra képtelenség. Ezt a képtelenséget a szó legszorosabb értelmében a magyar 1956 és a francia, valamint a csehszlovák 1968 példázta. *Az lett nyilvánvaló, hogy nem vezetni kell, hanem azokat az elmestruktúrákat kell megváltoztatni, amelyek egyelőre minden vezetésből félrevezetést csinálnak.* Így alakult ki a sikertelen forradalmi megmozdulások – vagyis 1956, majd 1968 után – egy újfajta szellemi elit Nyugaton, ahol másképp kellett berendezkedni a hitványnak ítélt állapotok radikális megváltoztatásának hosszú ideig tartó lehetetlenségére.

Az irodalomkritikára ez úgy hatott, hogy egyrészt maga az irodalom fogalma kérdőjeleződött meg. Ezzel a kritika jellege is kérdéses lett, az irodalomkritikus visszautalódott azokhoz az elvekhez és elméletekhez, amelyek működésének hallgatólagos, megvitatlan alapjai voltak és egyúttal mintegy előre utalódott, a művek szövegeinek szövegségéhez, a nyelvi alapokhoz. Ilyen körülmények között az irodalomkritika nem is láthatta, és nem is láthatja már el az integrálás feladatát. Vagy egyes művekkel foglalkozik az inger ad hoc-jának alapján, vagy olyan általános technikákkal, amelyek magához a szövegséghez, a nyelvi artikuláció jellegzetességeihez kapcsolódnak. Másképp közelítve: vagy azzal foglalkozik, hogyan kell, illetve hogyan lehet olvasni egy-egy művet, vagy pedig azzal, hogyan lehet kiugratni az ideológikus nyulat a szövegbozótból, természetesen azért, hogy puskavégre lehessen kapni a logocentrikus narratív és/vagy én-telt tapsifülest. Az irodalomkritika a 20. század elején kezdett tündökölni és a vége felé bukott-bukik meg, nem műfajában persze, hanem státuszában.

Amikor előadásom címe beugrott nekem, egy hangulatból, a hangulat Balzac regénycímére hangolódott: *Kurtizánok tündöklése és bukása*. Akkor szekvenciában gondoltam a tündöklést és a bukást, valahogy úgy, hogy a kurtizánokat a call-görlök követték. A különbség nyilvánvaló. A kurtizánok előkelő hölgyeknek álcázták magukat, a férfiak hozzájuk mentek, az ő házukba, és nem bordélyházba. A call-görlök aurája ezzel szemben nem az előkelő hölgyeké – mondjuk, nem a kaméliás hölgyé –, hanem az un. baromi jó nőké, méghozzá a *Vogue* vagy az *Elle* vagy a *Harper's Bazar* című előkelő divatlapokban található fényképek fantazmagória-világához igazodó baromi jó nőké. Ők is a bordély helyett és fölött szerepelnek, de ők – a hölgyektől eltérően – házhoz jönnek. A ház nem az övék és nem is az ő számukra tartják fent, ők tényleg csak szolgálatot nyújtanak, nem életkörülményt: a szolgáltató ipar egyik iparágának munkavállalói. Amikor belekezdtem előadásom megírásába, már arra is gondoltam, hogy tündöklés és bukás egybe is eshet; az is mondható, hogy az irodalomkritika ma azért bukik, mert tündökölt. Ebből a második értelmezésből, legalábbis számomra, hiányzik a erotikai vonatkozás, helyébe az ezoterikus kerül, a tündöklés szó pedig némileg pejoratív felhangot kap, mondjuk, az öntetszelgés, az önfelperzselődés színörnéma lesz. Az irodalomkritika követi tárgyát és éppen olyan kérdésessé zilálódik, mint az irodalom.

Úgy hiszem, ennek köszönhető, illetve ez azzal függ össze, hogy az irodalomkritikát mintegy átvette az irodalomtudomány és egy olyan elmélet, amelyik már nem irodalomelmélet, hiszen azt zilálja szét az újraértelmezés igyekezetében, amit egy ideig – kb. 100 évig – problémamentesen irodalomnak hívtak az emberek. Ez az irodalomtudomány, amelyik már alig az, hiszen a szükséges szövegkritikai munka mellett magával a szövegséggel foglalkozik különféle elméleti összefüggésekben, az egyetemeken dívik, vagyis ott divatos, bár akadnak persze egyetemi ta-

nárok is, akik tulajdonképpen hátvédként védik azt, ami irodalomkritika volt a másképpen és más fórumokban közreadott irodalomtudomány mellett.

Az egyetemi behatást az okozta és az bonyolítja, hogy az egyetemek státusza is megváltozott és még változóban van; az egyetemi végzettség ma nem azt jelenti, amit ötven vagy száz évvel ezelőtt. A társadalmi változás, a fogyasztói társadalomba váltás a közoktatás egész rendszerének változását is jelenti, s ez a változás lassúbb vajdás, mint aminek magam is hittem harminc évvel ezelőtt.

Hogy mindebből mi lesz, és ezért, szűkebb témámat tekintve, hogy mi jön a call-girlök után, nem tudom, csak abban vagyok biztos, hogy valami más. Abban is biztos vagyok, hogy a magyar irodalomkritikával nem történt és nem történik egyéb, mint a másnyelvűekkel, hiszen a változás nemcsak a bűnös nyugatról érkezik hozzánk, hanem a szörnyűséges keletről is: az elmúlt két-három évtizedben ott is megtört orosz formalistáktól, lengyel fenomenológistáktól, cseh strukturalistáktól. (A csehek persze Magyarországtól nem keletre élnek, de a magyar közérzet számára minden, ami szláv, tőlünk keletre van.)

Eddig nem elmarasztalni szándékoztam a magyar irodalomkritikát és művelőit, hanem jelezni, hogy véleményem szerint mi történt és történik vele elkerülhetetlenül a nagyobb változások sodrában. Előadásom második és rövidebb részében viszont, némileg következetlenül, neheztelve fogom mondani, amit mondok. Mindenekelőtt azt, hogy a magyar irodalomkritika nem igyekezett valóban mindent integrálni, amikor még tudott, illetve amikor úgy tűnt, hogy lehetett. Az avantgardot ugyanis szinte még a margón se tűrte meg, még tacsra se tette. Az avantgard az államszocializmus évtizedeiben valamivel jobban járt, mint az un. bulvárregény és az egyéb polgári szemét, a magyarul leszólásként - nem ténymegállapításként - ismert „bestseller” (ezt magyarra „legkapósabb”-nak kelle-

ne fordítani) ugyanis nem betegségként, hanem gyermekbetegségként értelmezték, mint *Lenin* a baloldaliságot. Jeles szerzők, mint *József Attila* vagy *Illyés Gyula* átestek rajta, és szerencsésen megszabadultak tőle. Arról hogy mi is az, amin átestek már nem esett érdemleges szó. *Kassák* maga is, ugye, végül észhez tért és amikor olykor mégsem egészen, arról csak hallgatni lehetett. *Weöres*nél is legfeljebb a bravúr kerülhetett említésre, s a „Panyigai ü” *Karinthy Igy írtok ti* karikatúráihoz hasonult az olvasó elmékben (és nem *Stefan Georget* idézte, ahogy kellett volna).

Jellemző, hogy Kassákért a párizsi Magyar Műhely állt ki tetemesen, utána kezdtek a magyarok országában is érdeklődni iránta, ahogy *Weöres Tűzkút* című verskötetete is csak azután jelenhetett meg Budapesten, hogy a Magyar Műhely kiadta Párizsban, *József Attila Szabad ötletek jegyzéke* pedig azután, hogy megjelent Amerikában az *Arkánumban*. Az is jellemző, hogy mindezekért nem járt tudomásulvétel, elismerésre már szinte igény sem lehet.

Az államszocializmus évtizedeiben persze tabu volt a nyugati magyar irodalom. Hasonlóképpen tabu volt azonban minden országhatáron kívüli magyar irodalom, ellentétben a másnyelvűvel, amelyet lehetett az országban forgalmazni és értékelni. A magyar irodalomkritikai irodalmat integráló funkciója ezért igen hiányosra sikeredett évtizedeken át.

Szeretnék két példával szolgálni. *Domokos Mátyás* 1982-es tanulmánykötetében 27 alkotóról találunk írást, és mind az országon belüliek. *Béládi Miklós* 1986-ban megjelent *Értékváltozások* című kötetében a „Legújabb költészetünk szerkezeti, nemzedéki tagolása” című tanulmánya pedig így kezdődik: „A felszabadulás utáni magyar költészet története természetesen nem 1945-ben kezdődött, hanem jóval korábban.” Ebben a nyitó mondatban a „magyar költészet” helyett „magyarországi költészetnek” kellett volna Béládinak írnia, hiszen a rákövetkező szöveg-

ben egyetlen Magyarországon kívül működő költőről sem esik szó. A Hollandiában élő *Kibédi Varga Áron* neve ugyan megemléződik, ám mint - tegyük hozzá: francianyelvű - tanulmányíró, nem mint magyar költő. S történt ez olyan ember részéről, aki szívósan dolgozott azért, hogy összeállítson és kiadásig vigyen egy *Nyugati magyar költők antológiát*.

Ennek jórészt így kellett lennie 1990-ig, ám a 40 éves irodalomkritikai gyakorlatnak - mint a török hódításnak - maradó lett a hatása: a „magyar” továbbra is „magyarországi” az elmékben, hiszen a „vajdasági”, az „erdélyi”, a „felvidéki”, a „kárpátaljai” és a „nyugati” így nevezetetik, és ha hozzá is teszik a kritikusok olykor ezekhez a megnevezésekhez a „magyar” szót, mondjuk, ha „az erdélyi magyar irodalomról” beszélnek is, a „magyarországihoz” nem teszik, mert ilyen szót nem használnak, furesán is hangzanék. A megnevezések csak jelei annak, hogy szigetekre oszlik a magyar irodalom az anyaország kontinense körül, látszólag úgy, ahogy az angol irodalom különbözik az ausztráltól, az újjélanditól, a dél-afrikaitól, a nigériaitól, a kanadaitól, az amerikaiától és így tovább. A hasonlóság persze jórészt látszólagos, hiszen az újjélandi, kanadai, nigériai jelzők államokra és ezért talán nemzetekre is vonatkozik, míg a magyar kifejezések vidékekre. Az ír szerzőknél szokás megemléteni írségüket, műveik azonban problémátlanul - bár lehet, hogy helytelenül - az angol irodalomhoz tartozóként kerülnek említésre és megvitatásra. Igen hasonló lehet mondani a spanyol, a francia, sőt a német irodalomról és irodalomkritikáról.

A magyar kritikus elmékben a megosztás most, amikor néhány éve már tényleg mindenről szabad beszélni és írni, ezért jóval furesábban hat, legalább is számomra, mint az angol- és másnyelvű irodalom és irodalomkritika esetében. Azt jelenti, igen egyszerűen, hogy amikor a kritikus egy magyarországi szerzőről ír, összefüggésként csakis ma-

gyarországi szerzők jutnak eszébe; amikor egy erdélyiről, akkor csak erdélyiek. Kivételesen alig akad, legfeljebb egy-két olyan írónál, mint Grendel Lajos, aki szinte többet van Pesten, mint Pozsonyban (és aki olyan folyóiratot szerkeszt, amelyik a magyar - értsd magyarnyelvű - irodalom tekintetében igen dícsérendő módon ökumenikus, vagyis aki sok magyarországi irodalmár fejében író társ).

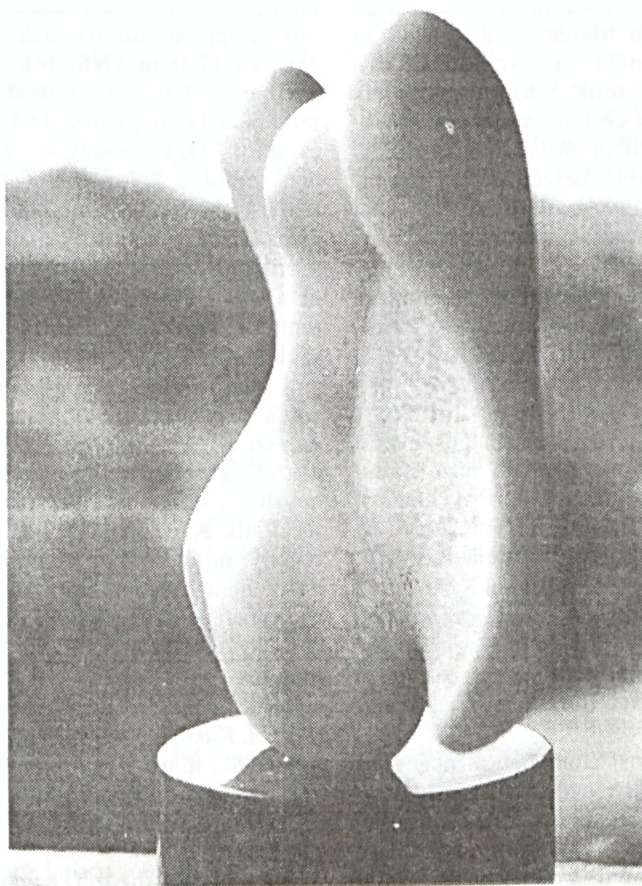
Két új példát hozva, *Margócsi István* valamint *Angyalosi Gergely* 1996-ban megjelent tanulmányokat és kritikákat tartalmazó kötetből épp úgy hiányoznak a Magyarország határain kívül működő írók, mint az említett 1982-es és 1986-os kötetekből. Jellemzőnek találok azt is, hogy *Bozóki András* „Cenzúra és sajtó Magyarországon az 1980-as években” című, a kolozsvári *Korunkban* megjelent írása teljességgel nélkülözi a külhoni magyarokkal foglalkozás cenzúrájának problematikáját. Több pontban felsorolja, miről nem volt szabad írni, s a pontok között ez a téma nem szerepel, holott az erdélyi, vajdasági, kárpátaljai, szlovákiai, nemcsak a nyugati magyarokkal kapcsolatban is állandó volt a tabu. Csodák csodája, most hogy a tabu megszűnt, a gyakorlat az irodalomkritika összefüggésében maradt a régi. Legalábbis az említett formában: ki-ki a maga karámbjába terelődik. Kritikusok dicsérhetnek egy olyan regényt mint *Kő hull apadó kútba*, de többnyire nem helyezik abba az összefüggésbe, amelyben például a *Sátántangóról* elmélkednek vagy értekeznek. Az: erdélyi regény, ez: magyar.

Garacziról, *Esterházyról*, *Petriről* vagy *Petőczről*, *Kukorellyről* vagy *Kemény Istvánról* úgy írnak, mintha csak magyarországi szerzők léteznének. A politika diadala ez, s egy egészében elvetett vagy elvetendőnek ítélt politikáé.

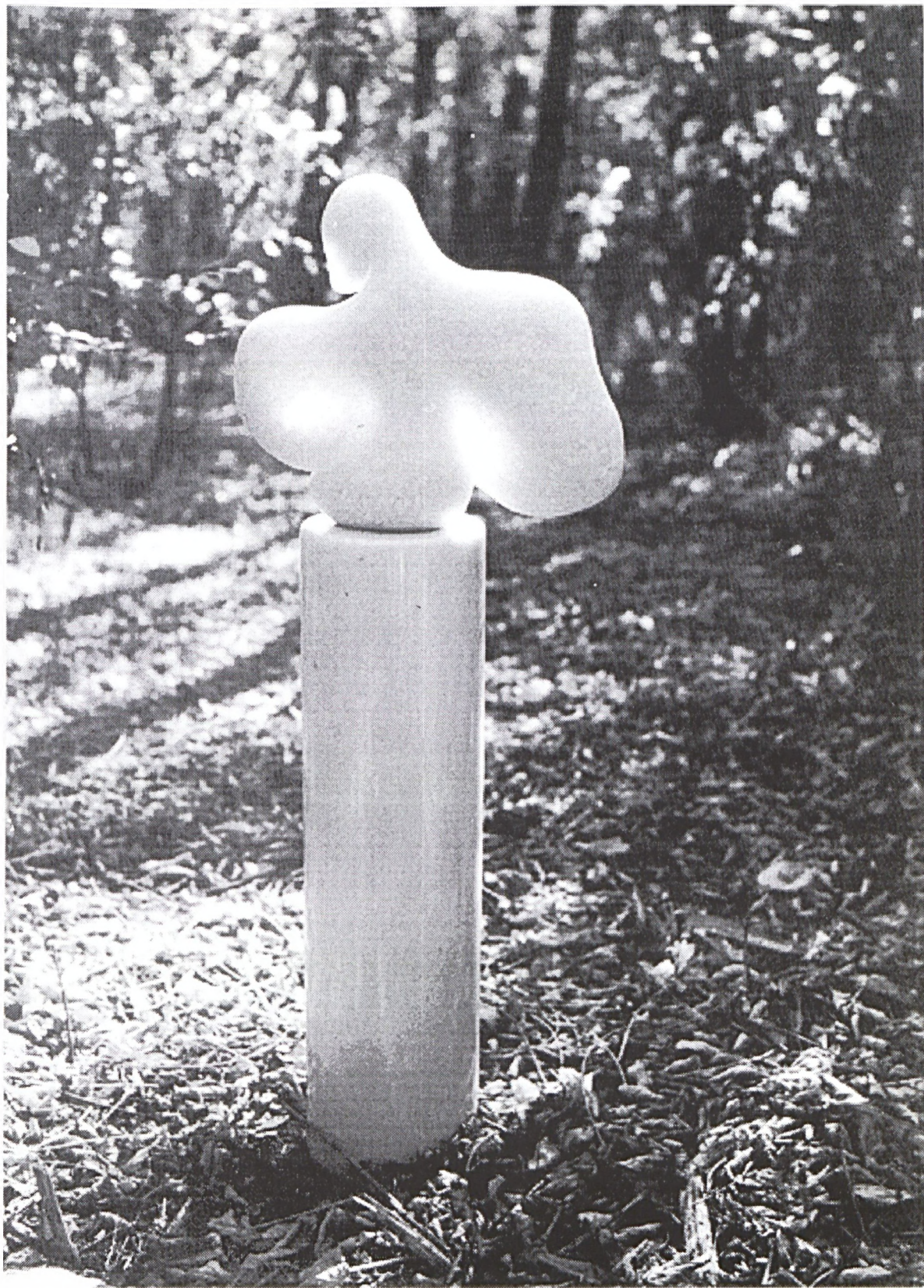
Elmarasztható ezért a magyarországi irodalomkritika, már amennyiben beszélhetünk még az irodalom kritikájáról, hogy nem kísérli meg az integrálást legalább a diaszpóra

összefüggésében. Igaz, ha valamennyire is helytálló, amiről előadásom első és hosszabb felében beszéltem, az irodalomkritika nem képes arra az integráló funkcióra, amelyet művelői korábban akarva vagy akaratlanul a magukénak érezték. Más a funkciója, ahogy a műveké is más, mint régebben. Ezt a más funkciót végezhetnék azonban a kritikusok egy kicsit kevésbé belterjesen és – ha egyes

francia gondolkodók szerint skizofrén is a mai későkapitalista elmeállapot – némileg kevésbé meghasadozott elmével és gondolkodással. Így hiszem, de ha nem hinném, akkor is ezt mondanám, nem annyira álszentként, mint inkább elkeseredetten és reménykedően, mert nem érzem, hogy érdemes lenne mást mondani, mást kívánni, másféle elvárással élni és gondolkodni.

Szabó Noémi szobra

palócföld

56 Ft